Александар Гајић

„ДЕМОКРАТИЈЕ НЕ РАТУЈУ?”
и други огледи

Александар Гајић

„ДЕМОКРАТИЈЕ НЕ РАТУЈУ?"
и други огледи

Издавач
Институт за европске студије
Трг Николе Пашића 11
11000 Београд

За издавача
Др Миша Ђурковић

Рецензенти
др Љубиша Деспотовић
др Слободан Јанковић
др Момчило Диклић

Слог
Весна Пијановић

© Институт за европске студије

Штампа
Зухра, Београд

Тираж
100

ISBN 978-86-82057-80-2

Александар Гајић

„ДЕМОКРАТИЈЕ НЕ РАТУЈУ?”

и други огледи

Институт за европске студије
Београд 2021

САДРЖАЈ

„ДЕМОКРАТИЈЕ НЕ РАТУЈУ?" **7**
Настанак и развој теорије демократског мира 20
Контроверзе одређења „рата" и „демократије" 35
Историјат ратова између демократских држава 42
Критике теорије демократског мира 56
Закључна разматрања 71

ЕУ И РУСИЈА: ИЗМЕЂУ НОРМАТИВНОСТИ И РЕАЛПОЛИТИКЕ **91**
Различите „природе" и виђења моћи ЕУ и Русије 96
Нормативистичка спољна политика ЕУ 104
Вредносно и интересно размимоилажење између ЕУ и Русије 108

ПРАВО НА САМООПРЕДЕЉЕЊЕ У СЛУЧАЈЕВИМА КРИМА И КиМ **117**
Еволуција међународне заједнице и право на самоопредељење 120
Право на самоопредељење у међународном праву 123
„Спољашњи" и „унутрашњи" вид права на самоопредељење 131
Косово и Крим: различити случајеви коришћења права на самоопредељење 136

БЕЗБЕДНОСНЕ СТРАТЕГИЈЕ МАЛИХ ДРЖАВА У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ 146

Питање одређења малих држава 148

Стратегије малих држава суочених са безбедносним претњама 154

Србија пред савременим безбедносним изазовима 160

Закључна разматрања 168

ЉУДСКА ПРАВА, МОРАЛ И ХУМАНИТАРНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ 174

Људска права у Дузинасовом виђењу 178

Политика људских права и морал 182

Нека отворена питања 185

БУДУЋНОСТ ОЕБС-а 191

Политички контекст настанка и еволуције ОЕБС-а 193

Потребе за реформама ОЕБС-а и њени досадашњи предлози 198

Руски предлог „Уговора о колективној безбедности" 206

Савремене политичке кризе и будућност ОЕБС-а 210

„ДЕМОКРАТИЈЕ НЕ РАТУЈУ?"

„Демократије не ратују!" представља водећи идејни поклич целокупне „теорије демократског мира". Тврдња да демократске државе не само да не ратују међусобно, већ и да су кудикамо мирољубивије од недемократских држава у међународној арени, представља један од најутицајнијих ставова који се током последњих деценија раширио у академској и широј јавности. Ради се у исто време о теоријском аксиому заговорника либералне демократије насталом у академском миљеу са краја 20. века (додуше, како кажу Расет и Стар „у питању је више пробабилистичка опсервација него апсолутни закон"[1]) и логичној консеквенци постхладноратовске америчке спољне политике. Наиме, као замену за „стратегију обуздавања"[2] из периода Хладног рата, администрација Била Клинтона је током 90-их година прошлог века усвојила нови спољнополитички приступ. Његов циљ је био да просторно увећа „заједницу демократских нација" тако што ће, истовремено, доприносити повећању унутрашњег просперитета (отварањем нових тржишта за америчке компаније и њихове производе, као и

1 Russett Bruce, Star Harvey, *World Politics: The Menu for Choice*, Bedford/St. Martin's, Boston, 2000, стр. 93.

2 Видети: Gaddis John Lewis, Strategies of Containment*: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

доступношћу туђих ресурса америчким компанијама) и сузбијати безбедносне претње на глобалном нивоу. Ширење (наводно беноволентне) америчке хегемоније на глобалном плану одвијало се кроз „извоз демократије", односно њених образаца који су морали да, постепено, донесу благостање и мир и на друге, до тада демократским уређењем необухваћене народе, државе и друштва. Идеални исход овог процеса требало је да доведе до глобалног, универзалног прихватања демократије, мира и повећане безбедности пошто, према Клинтоновим речима, „демократије изузетно ретко воде међусобне ратове"[3].

Након ове Клинтонове прокламације изречене уочи америчке војне интервенције на Хаитима, „хипотеза (убрзо уздигнута на ниво теорије) демократског мира" постала је опште место не само у либералном делу теоретичара о међународним односима, већ се укоренила и у свести западних политичара који су је, у разним варијацијама прилагођеним разноврсним поводима, заговарали. Сетимо се не само брачног пара Клинтон, већ и Тонија Блера, Џорџа Буша Јуниора, Кондилизе Рајс и целе плејаде „неоконса". Сви они су упорно убеђивали јавност како ће – ако се одважно буде промовисала „слобода" широм света (што је, у суштини, идентично са заговарањем демократије) – последица неминовно бити и јачање међународног мира, ма колико „пут ка демократији" у први мах водио пут војног интервенционизма, то јест рата. Најважније им се чинило приближавање досезању удаљене, али оптимистичке будућности: идеалима пуне слободе и мира. Четири и по деценије од поновног откривања Кантових идеја о „вечном миру" са

3 Clinton William, „Confronting the Challenges of a Broader World", *U.S.Department of State – Bureau of Public Affairs*, Dispatch 4, no. 39: 3, 1993.

краја 18. века[4] и три и по деценије од њихове академске рецепције и адаптације сходне савременом контексту, ове идеје су утицале не само на формулисање нових либералистичких мировних теорија – већ су и послужиле интервенционистичким авантурама најмоћније западне демократије.

Током невеликог временског периода настао је поприличан број студија које подржавају „теорију демократског мира" (Бабст, 1972; Бремер, 1992, 1993; Чен, 1984, 1993; Диксон, 1994; Дојл, 1986; Маоз и Абдолали, 1989; Маоз и Расет, 1993; Морган и Кембел, 1991; Овен, 1994, 1997), а затим и оних који су је, са мање или више успеха, подвргнули темељној критици. Углавном окренута емпиријским, статистичким доказивањима корелације између демократског уређења и изостанка ратних сукоба између држава које су уређене на овакав начин, велика већина студија која афирмише тезу да „демократије не ратују" покушала је да створи консензус око два става: 1) оног да демократије ретко, па можда и никад не ратују међусобно и 2) да се демократске државе много ређе упуштају у озбиљне спорове који могу да поприме димензије ратног сукоба од држава са другачијим уређењем. Овакве закључке научне студије изводиле су углавном на основу детаљног проучавања историје међународних односа у периоду 1816–1980, при чему су предмет анализе током сваке од година током овог периода били односи између две државе: (а) две демократске или б) једне демократске и једне недемократске или ц) две недемократске. Неки, пак, заступници „теорије демократског мира" окренули су се искључиво ка проучавању ратних сукоба између демократија и држава са

4 Czempiel Ernst-Otto, *Schwerpunkte und Ziele der Friedensforschung*, Kaiser, Munich, 1972.

недемократским уређењима (нпр. Чен, 1984; Лејк, 1992; Реј, 1993), на посредан начин доказујући како постоји „веома јак и конзистентан емпиријски доказ како су ратови између демократија најређи могући догађаји"[5]. Известан број истраживања проширио је предмет свог интересовања на учествовање различитих видова политичких заједница у споровима који се крећу у распону од претње коришћењем силе до њене употребе (Бремер, 1993; Маоз и Абдолали, 1989; Маоз и Расет, 1993; Морган и Кембел, 1991). Додуше, само део ових емпиријских истраживања издржао је тест критике.

Научне студије које афирмишу теорију да „демократије не ратују" деле се у два правца, већ у зависности од врсте узрочно-последичнх веза којима повезују демократска уређења са одсуством рата на међудржавном плану. Први правац повезује одсуство ратовања између демократских држава са њиховим институционалним уређењем и ограничењима које оно намеће политичком животу, поготово оног везаног за поделу и контролу између грана власти у демократској држави („checks and balances"), али и утицајем укупног јавног мњења на вођење политике коју врше надлежни државних органа. У питању је тзв. „институционално/структурално објашњење". Његова логика почива на неколицини ставова: 1) пошто су демократски лидери изабрани, они су одговорни својим бирачима и политичким лобијима који су им помогли да добију своје намештење; такође, они су изложени непрекидној критици опозиције и оцени јавног мњења; 2) многи међу бирачима и интересним групама противни су ратним авантурама и војном решавању

5 Dixon William, „Democracy and the Peaceful Settlement of International Conflict", *American Political Science Review* 88, no. 1, 1994, стр, 14.

међудржавних спорова пошто им више одговарају плодови економске међузависности и тржишне добити него губици до којих може да доведе рат; 3) јавно мњење углавном гаји општу аверзију према рату; 4) опозиционе вође су у сваком тренутку спремне да искористе владино непопуларно упуштање у ратоборне активности како би јој нашкодиле и оборилe је са власти; 5) осетљиве на ставове јавног мњења (а жељне да буду реизабране), владајуће структуре радије ће прибећи другим, мирољубивим методама него да се упусте у рат. „Претпоставља се стога да ће демократије тежити само томе да уђу у оне ратове у којима могу да победе. Због тога су оне не само много успешније у вођењу ратова од аутократија већ су и мање склоне међусобним ратовима. Такође, због притиска домаће јавности демократски лидери ће бити мање склони блефирању у кризним ситуацијама и слаће кредибилније поруке другим државама него што то чине аутократије. Овај ефекат 'сигнализирања', према Џемсу Ферону, доводи до ублажавања безбедносне дилеме међу демократијама."[67] Узимајући све ово у обзир, сачињено је више студија које су тежиле да објасне како се лидери у демократским државама сусрећу са низом институционалних ограничења која им везују руке да олако употребе државне ресурсе зарад покретања рата без претходно добијеног најширег друштвеног консензуса. Постојећи институционални односи и међусобна контрола грана власти очигледна су препрека у правцу неодговорног

6 Fearon James, „Domestic political audiences and the escalation of international disputes", *American Political Science Review,* (88) 3, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, стр. 577–592.

7 Ejdus Filip, „Dometi i ograničenja liberalnih teorija međunarodne bezbednosti", у: Dejan Jović (ur), *Teorije međunarodnih odnosa: liberalizam*, Politička kultura, Zagreb, 2014.стр. 274.

војног авантуризма; то је јасно видљиво не само грађанима демократских држава већ и свим другим државама и њиховим спољнополитичким одлучиоцима. Такође, ово битно умањује могућности да демократске власти блефирају и прибегавају политичким манипулацијама и на унутрашњем и на међународном плану. Последично, то значи да су поруке које демократски лидери шаљу у међународним односима прилично позудане, недвосмислене и свима јасне, те да се морају узимати за озбиљно, јер иза њих стоји већинско јавно мњење.

Други правац који промовише „теорију демократског мира", напротив, више потенцира утицај демократских вредности и око њих оформљене политичке културе него њених институционалних оквира. Првенствено под утицајем ових нормативних садржаја демократске власти се окрећу ка мирољубивом решавању свих сукоба у друштву. Њих у потпуности деле елите свег демократског друштва, па га зато спонтано теже пренети са поља унутрашњег политичког живота и на спољне, међународне односе.[8] Овај „нормативно-културални вид објашњења", дакле, сматра да су јавност и јавно мњење понајвише заслужни за изостанак ратног сукобљавања између демократских држава. Нормативна логика овог приступа почива на следећим ставовима: 1) демократске државе су одређене културним и друштвеним нормама које заговарају ненасилне видове решавања сукоба и преговоре; 2) како су демократски лидери такође ограничени овим нормама, они покушавају да их усвоје и примене не само у унутрашњој политици, већ и у међународној арени; 3) то значи да демократије гаје међусобно

8 Dixon William, „Democracy and the Peaceful Settlement of InternationalConflict", *American Political Science Review,* 88: 1, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, стр. 14–32.

поверење и поштују се; ово осећање поштовања потиче из идеје да се све демократије придржавају заједничких друштвених и културних норми; 4) због тога ова блискост води ка томе да се демократије међусобно уважавају, док на недемократије гледају као на неправедне и неморалне, тако да, уместо да ратују међусобно, оне се упуштају у сукобе искључиво са недемократским режимима. „Ипак, ако је то тачно, поставља се питање зашто су демократске државе тако често 'брзе на обарачу' када имају посла са недемократским државама. Нормативно објашњење које би могло дати одговор на ову загонетку јесте да демократије не само да имају заједничке интересе, већ и да деле заједнички идентитет. Другим речима, демократски лидери и јавност у демократским државама конструишу остале демократије као део сопства и као пријатеље, док ауторитарне државе доживљавају као другост и непријатеље. Сходно томе, у односима међу демократијама важе правила заједнице, док у односима између демократских и недемократских држава важе правила џунгле."[9]

„Културно-нормативна и институционално-структурна објашњења нису строго одвојена. Институције зависе од норми и процедура. На пример, стабилност – коју смо третирали као меру нормативног прихватања демократских процеса – такође представља институционално ограничење уколико политичке структуре нису подложне политичким превратима. Државе, такође, могу узети у разматрање доминантне норме у другим државама и њихове институције, као сигнале; тако оба објашњења делом зависе и од перцепција. Велика важност

9 Ejdus Filip, „Dometi i ograničenja liberalnih teorija međunarodne bezbednosti", у: Dejan Jović (ur), *Teorije međunarodnih odnosa: liberalizam*, Politička kultura, Zagreb, 2014, стр. 273.

читања сигнала намера других, међутим, умањује значај сопственог самопоуздања. Институције могу успорити или ометати способност сопствене државе да се бори. Можда је још важније да веровање да, некако, није 'у реду' борити се против неке друге демократије подиже моралне и политичке 'трошкове' и, самим тим, ограничава сопствену спремност да се то и учини."[10]

Постоје, наравно, и бројна тумачења која укључују оба од ових приступа. „Разлика између културалног и структуралног објашњења 'демократског мира' не изгледа потпуна и пресудна, нити аргументи указују да је једно јасно надмоћније у односу на друго."[11] Пре би се могло тврдити да, пошто су институције и културни услови међузависни, једно објашњење надопуњује друго.[12]

У савременој науци о међународним односима присутне су и друге, мање заступљене типологије везане за објашњење „теорије демократског мира". Нпр. Џексон и Соренсен сматрају да постоје три основна утицаја која спречавају рат између демократија: 1) постојање унутрашњих политичких култура утемељених на мирољубивим начинима превазилажења спорова; 2) постојање заједничких моралних вредности; 3) економска сарадња и међузависност.[13] Остале типологије углавном објашњавају да „демократије не ратују" што због утицаја

10 Russet Bruce, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post Cold War World*, Princeton University Press, Princeton, 1993, стр. 40.

11 Ray James Lee, *Democracy and International Conflict: An Evaluation of the Democratic Peace Proposition*, University of South Carolina Press, South Carolina 1995, стр. 37.

12 Russett Bruce, Star Harvey, *World Politics:The Menu for Choice*, Bedford/St. Martin's, Boston, 2000, стр. 99.

13 Jackson Robert, Sørensen Georg, *Introduction to International Relations, Theories and Approaches,* 4th edition, Oxford University Press, New York, 2010, стр. 109–111.

домаће политичке културе, што због различитих утицаја трговине, односно слободнотржишних активности или због способности самих демократских режима да обуздају акције својих политичких лидера на пољу међународних односа.

Први заступају аргументацију која у први план ставља утицај политичке културе која промовише мирољубиве начине решавања свих спорова, а који се са унутрашњег поља преносе и на међудржавне односе (Чен каже да демократска друштва „екстернализују своје унутрашње политичке норме у толеранцији и компромису у својој спољној политици"[14]). Они који, међутим, истичу улогу трговине у одвраћању демократских држава да прибегну ратним солуцијама, следе просветитељске ставове из 18. века о томе како пораст трговине смањује тензије између држава и народа, пре свих оне Монтескјеа, Адама Смита и Томаса Пејна. Такође, сви они прихватају и Кантову аргументацију по којој демократске републике не само да следе „космополитско право" и „право хоспиталитета", већ потенцирају трговину на фер основама као основно средство за достизање просперитета. Због тога, демократске државе међусобно више тргују него другачије уређене државе. Следствено томе, на спољнополитичке одлуке демократски уређених држава далеко више утиче калкулација о могућим издацима које доноси прекид трговине изазван ратним сукобима. Ова рачуница их више одвраћа да отпочну међусобне ратове него да се у њих упусте. Заговорници треће групе аргумената, оних везаних за институционалне оквире који оспособљавају демократска друштва

14 Chan Steve, „In Search of Democratic Peace: Problems and Promise", *Mershon International Studies Review*, no. 41, Oxford University Press, New York, 1997, стр. 77.

да обуздају ратоборна усмерења својих политичих лидера, углавном се крећу у оквирима институционалне поделе власти на њене три гране које се међусобно контролишу. „Checks and balances" овде утичу на политичке односе не само унутар демократског државног оквира, већ и на међународном пољу. У случају да између две демократије дође до сукоба интереса, институционални оквир приморава политичке лидере сваке од ових држава да се понашају у оквирима својих надлежности и покушавају да изнађу мирољубива, компромисна решења за настали спор, а не да прибегавају „превентивном нападу" и први започну рат.

„Теорија демократског мира" јавља се у три верзије, три различита објашњења како „демократије не ратују". Прва се назива „монадичком" и заступа становиште како су демократске државе, већ по својој природи и уређењу, генерално мирољубиве у међународној сфери без обзира на то са каквим режимима остварују различите видове сарадње. Само у крајњем случају демократске државе бивају принуђене да се упусте у сукобе са недемократским државама, и то углавном након што им ове друге упуте претње, ултиматуме или их прве нападну. Заговорници „монадичког" приступа правоверни су следбеници просветитељско-либералних идеја из претходних векова. Они своје идеолошке ставове претежно доказују емпиријским подацима о међународним односима из 60-их и 70-их година 20. века. „Настојећи емпиријски потврдити споменуте наводе, Рамел је провео истраживање у раздобљу од 1976. до 1980. године које је показало да постоји негативна корелација између степена демократизације и насиља у односима између двеју држава. Критичари су упозоравали да је захваћено раздобље било прекратко. Стога је Вид (1992) подигнуо

лествицу истражујући раздобље од 1960. до 1980. године, у коме се такође показала значајна разлика између демократија и недемократија у вези са учествовањем у рату. С друге стране, Леви (1988) упозорава на то да демократије једнако учествују у ратовима као и недемократије, на што Рамел одговара да је његово истраживање било усмерено на везе између ступња демократизације и насиља, а не учествовања у рату. Наиме, у истраживању се водио тезом да су демократски режими мање насилни, али не и потпуно мирољубиви. Истраживање су провели и Буено де Меквита и Лалман (1992), а резултати су показали да демократије, захваљујући унутарњој структури политичког уређења, више користе дипломатска решења него силу."[15] У последње време поново јача број заговорника „монадичког приступа" (Беноа, 1996; Реј, 2000; Расет и О Нил, 2001; Мек Милан, 2003; Хасенклевер, 2003). Сви они признају да су статистички подаци у прилог њиховој теорији како су демократије генерално мирољубивије према државама са другим уређењем слабији него што су то подаци у вези са мирољубивим односима између самих демократија.

Друга, далеко распрострањенија верзија „теорије демократског мира" је она „дијадичка". „Дијадичка" верзија, такође, полази од становишта о мирољубивом одношењу између демократских држава, али сматра да су демократије знатно агресивније у свом одношењу према недемократским државама. Штавише, гласноговорници „дијадичког" схватања сматрају да су демократске државе у односима са аутократским државама једнако агресивне и спремне да се упусте у вођење ратова као и недемократске државе. Заступници „дијадичког" приступа

15 Luša Đana, „Kritike liberalne teorije demokratskog mira", *Politička misao*, god. 51, br. 3, Zagreb, 2014, стр. 40.

наводе мноштво примера у прилог свом становишту. У тумачењу разлога зашто између демократских држава изузетно ретко долази до ратних сукоба, заговорници „дијадичког" становишта листом се окрећу једном од два раније наведена типа објашњења: „институционално структуралном" или „нормативно културалном", или их синтетички обједињују.

Трећа верзија „теорије демократског мира" је она системска. Она сматра да како се са новим „демократским таласима" (Хантингтон) повећава број демократских држава у свету, тако оне све више утичу на развој међународног система – у распону од убрзаног развоја међународног права до израстања нових или надоградње постојећих међународних институција. Због тога, читав међународни систем постаје све демократскији и, самим тиме, мирољубивији. Главни проблем системске верзије „теорије демократског мира" је тај што се, упркос развитку међународног система и пораста броја демократских држава у свету, број ратних сукоба у њему током низа последњих деценија (пре свега од краја Хладног рата до данашњих дана) повећао а не смањио, супротно логици коју овај приступ заговара.

Настанак „теорије демократског мира" у свим њеним варијантама може се разумети тек када се она стави у историјски контекст међународне политике од завршетка Хладног рата наовамо, као и развоја саме науке о међународним односима која их је проучавала. Наиме, многи истраживачи међународних односа током хладноратовске епохе покушали су да развију ову релативно нову науку којом би уочили и темељно испитали трајне заједничке карактеристике политичких заједница у историјском току. Због тога, они су посегнули пре свега за чврстим, поузданим основама класичних дела

историјске науке и политичке теорије (понајвише за Тукидидом и Томасом Хобсом) пребацујући неке од њихових (дуго)одрживих закључака у савремени контекст. Из овакве, често некритичке адаптације класичних историјско-политичких садржаја, у значајној мери развијала се реалистичка и неореалистичка школа међународних односа. Њихов основни пропуст било је пренебрегавање важности савремених, раније непостојећих квалитета демократских режима, у којима су, у најбољем случају, видели тек другоразредне карактеристике неважне за суштину међународних односа објашњаваних само из перспективе „голе моћи", а не и „моралних садржаја". Иако су Мајкл Дојлови есеји током раних осамдесетих изнели тезу о „демократском миру" унутар америчке академске заједнице, тек са крајем Хладног рата, у новонасталим приликама везаним за амерички „униполарни моменат" ове идеје добиле су крила и почеле да одмењују реалистички и неореалистички теоријски приступ који је до тада доминирао и у универзитетским центрима и у Стејт Департменту. Уочавајући занемаривање значаја унутрашњег уређења држава у међународној политици зарад истицања њиховог стремљења ка моћи, заштите националних интереса и реалполитичких ривалстава, заговорници „теорије демократског мира" задали су контраударац овим виђењима стављајући у први план управо супротно – унутрашње државно устројство и индивидуалне интересе који неретко могу да буду потпуно супротни реалполитичкој „жудњи за моћ".

Заступници теорије да „демократије не ратују" тиме су потпуно преокренули перспективу гледања на међународне односе. Њихова основна теза била је та да се процеси у међународним односима не могу посматрати на исправан начин занемарујући унутрашње политичке

прилике, пре свега само уређење држава, њене носеће вредности и политичку културу. За заговорнике „теорије демократског мира" није логика односа између државних субјеката та која условљава њихове интересне приоритете, јер сви они у доброј мери зависе од нормативних садржаја који изнутра устројавају политичко здање једне државе. Тим пре се не може тврдити да међународна расподела моћи преовлађујуће утиче на природу међудржавних односа. Наравно, теоретичари „демократског мира" неретко умеју да оду у другој крајност тако да, објашњавајући понашања држава њиховим унутрашњим политичким факторима и друштвеним уређењем, пренебрегавају реалполитичке односе моћи у међународној арени. Такође, они неретко знају да заступају крајње наивне тезе како је довољно променити унутрашње уређење неке државе и тако потиснути све негативне последице њеног политичког наслеђа, као и анархичног уређења међународног система које доводи до сталних ривалитета и сукоба између држава.

Настанак и развој теорије демократског мира

Претече „теорије о демократском миру" могу се пронаћи међу раномодерним мислиоцима који су заступали становишта како изградња мировних огранизација и пораст трговине смањују могућности избијања рата у међународним односима. Од планова изградње међународних организација најзначајније су оне Максимилијана де Батија – војводе од Силија, Емериха Кручеа и опата де Сен Пјера. Силијев нацрт, познатији као „Велики план", заговарао је идеју распуштања Хабзбуршког царства и стварање федерације коју би чинили сви на-

следни и изборни монарси, као и представници тадашњих европских република. „Ову скупштину савета би требало да чини одређени број комесара, министара и опуномоћеника свих држава хришћанске републике који би били стално окупљени у сенату да би се саветовали о текућим пословима, обједињавали сукобљене интересе, изглађивали несугласице, расветљивали и доводили у ред сва грађанска, политичка и црквена питања европских држава до којих би долазило међу њима или у односу према странцима. Спољашње уређење и процедуру тог сената би већином гласова ближе одређивао он сам."[16] Емерих Круче је у књизи *Нови киници* (1623) сматрао да је нужно оформити светску скупштину која би одржавала мир између држава и водила арбитраже које би приморале државе да се повинују постигнутим договорима. На тај начин би се успешно одржавао *status quo* у међудржавним односима. Опат де Сен Пјер је у свом „Пројекту за трајни мир" сматрао да је неопходно створити федерацију европских хришћанских држава у којој би се, на Конгресу где би све државе имала своје делегиране представнике, спорови решавали мирним путем.[17] „Сен-Пјер је међу обавезе овог представничког тела ставио и оне које су се тицале израде основних путоказа међудржавне трговинске политике, тј. да привредни односи између њених појединих чланица буду уређени законима, зарад чега би се формирала и заједничка трговачка комора. Такође, сви европски суверени би се обавезали да на сопственој територији искорене разбојништва, односно пиратерију или да сами плате све репарације које ови изазову другим државама. У пословима

16 Šmale Volfgang, *Istorija evropske ideje*, Clio, Beograd, 2003, str. 88.

17 Abbe de St. Pierre, *A Project for settling an everlasting peace in Europe, London:* J. Watts, London, 1714.

њиховог сузбијања помоћ им може пружати и сама унија. Сен Пјер је предвиђао и стварање стајаће војске уније, неповредивост граница и одржавања политичког *status quo*-а уз мешање у унутрашње односе у појединим државама ако ове одбију да се повинују раније консезуално донетим одлукама."[18]

Тезе о благотворном утицају трговинске размене на умањење опасности од избијања рата заступао је низ мислилаца из епохе просветитељства. „Шарл Монтескје је у делу *О духу закона* писао да је 'природни ефекат трговине да доноси мир. Две нације које међусобно тргују постају тиме узајамно зависне...' Адам Смит је у свом делу *Богатство народа* из 1776. такође писао како би трговина 'природно, морала бити међу народима, као и међу појединцима, веза слоге и пријатељства...' Исте године је амерички револуционар Томас Пејн у памфлету *Здрав разум* тврдио како 'трговина умањује како дух патриотизма тако и војне одбране'."[19] Наслеђе просветитељског меркантилистичког пацифизма баштинили су практично сви либерални мислиоци 19. и првих деценија 20. века.

За најзначајнијег претечу „теорије демократског мира" сматра се Имануел Кант. Његов трактат *О вечитом миру* (1795) написан исте године када је закључен мир између републиканске, револуционарне Француске и Пруске, заговарао је постизање мира којим би био

18 Гајић Александар, „Предлози реформе УН од стране светских федералиста и космополитских демократа", у Зборнику *Седамдесет година Уједињених Нација – поглед из Србије* (ур. Новичић Жаклина), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2015, стр. 33–34.

19 Ejdus Filip, „Dometi i ograničenja liberalnih teorija međunarodne bezbednosti", u: Dejan Jović (ur), *Teorije međunarodnih odnosa: liberalizam*, Politička kultura, Zagreb, 2014, стр. 275.

успостављен дуготрајни мир у Европи, уз прокламацију како „право народа (међународно право) треба да се заснива на федерализму слободних држава".[20]

Читав трактат написан је у облику предлога мировног уговора састављеног из два одсека и два додатка. Први одсек се бави општим условима постизања мира и њих има шест: 1) ниједан уговор не би требало сматрати мировним, ако је склопљен са потајном надом да ће бити основ за будући рат; 2) ниједну самосталну државу друга држава не може да стекне наслеђем, заменом, куповином или даривањем; 3) временом би стајаће војске требало потпуно да нестану; 4) држава не сме да се задужује у вези са спољним државним размирицама; 5) ниједна се држава не сме насилно уплитати у устав и владавину друге; 6) ниједна се држава, у рату са другом, не сме уплитати у непријатељства која будућем миру нужно могу онемогућити међусобно поверење и то на неки од следећих начина: намештање потајних убица, тровача, кршење уговора, подстицање на издају у зараћеној држави.[21] Други одсек трактата је најважнији, јер нуди предлог решења за успостављање трајног мира међу државама: грађански устав у свакој држави требало би да буде републикански; 2) међународно право требало би да се заснива на федерализму слободних држава; 3) светско грађанство требало би ограничити на услове општег хоспиталитета (гостопримства).[22] Први додатак трактату односи се на гаранције постизања трајног мира које се виде као неминовне, будући да се мир посматра као резултат светско-историјских процеса. Други додатак,

20 Кант Имануел, *О вечном миру*, Гутенбергова галаксија, Београд–Ваљево, 1995, стр. 44.

21 Исто, 27–32.

22 Исто, стр. 38–44.

филозофски најзахтевнији, садржи Кантова промишљања односа политике и морала.

Очигледно је да први став у другом одељку (о републиканском уставном уређењу) представља директни зачетак „монадичке" верзије „теорије демократског мира". „Кант сматра да ће тражење пристанка грађана да би се започео рат природно резултирати њиховим дуготрајним промишљањем пије него што се упусте у опасну игру да својим гласовима нанесу себи патње рата. Напротив, у уставу који није републикански и у којем поданик није грађанин, рат је нешто најједноставније на свету јер државни поглавар није равноправни државни сапутник, него њен власник те због рата не трпи ни најмању оскудицу на гозбама, у лову, у летниковцима, по дворским свечаностима и слично. Стога он може отпочети рат и због најмањих ситница, као какав весели излет, а из пристојности ће равноправно препустити његово оправдање дипломатском тијелу, које је у свако доба на то спремно."[23] Кант, иначе, сматра како „природно стање (*status naturalis*) међу људима који живе један до другог није стање мира него, напротив, ратно стање, тј. премда се непријатељство стално не јавља, ипак оно стално прети. Мировно стање треба, дакле, створити"[24]. Он је био уверен да је ово остваривo из разлога што човек поседује дубоку, мада успавану моралну обдареност која може да победи начело зла у њему.

Преношење моралне обдарености, уз рационалну спознају истинских интереса за трајним миром преко републиканског уређења појединих држава на њихова међудржавна одношења, води у правцу другог става

23 Luša Đana, „Kritike liberalne teorije demokratskog mira", *Politička misao*, god. 51, br. 3, Zagreb, 2014, стр. 36.

24 Кант Имануел, *О вечном миру*, Ваљево, 1995, стр. 37.

из другог одељка његове расправе, оног који говори о „федерализму слободних држава". „Народи, као државе, могу да се посматрају као појединци који се у свом природном стању (тј. стању неизвесности од спољашњих закона) вређају већ тиме што живе један до другога, и од којих сваки, у интересу сопствене сигурности, може са правом тражити од другог да ступи с њиме у уставно стање, слично грађанском, где ће свакоме бити гарантовано његово право."[25] Трећи став, онај о општем хоспиталитету, подразумева да ни један странац не сме да буде третиран као непријатељ ако долази на туђу земљу, већ да према њему треба показати гостопримство.

„Још у ранијим својим радовима Кант је дискутовао о праву народа и о међународном праву, као и о универзалним правима човека. Залажући се за примену категоричког императива у међудржавним односима и одбацивање свих политичких мера које онемогућавају мир између нација, тврдио је да нације, баш као и појединци, морају бити подвргнути правном поретку и држави, или, у овом случају, савезу држава који представља једини начин да се успостави и одржава мир и јавни поредак између различитих нација. 'За државе у њиховом међусобном односу, постоји само један разумски пут да изађу из безаконског стања непрестаног рата: да се, исто као и појединци, одрекну стања дивље (безаконске) слободе, да се прилагоде јавним принудним законима, те да образују међународну државу (*civitas gentium*) која ће се, наравно, све више ширити док напослетку не обухвати све народе на земљи.'[26] Из тог разлога, стално тело, конгрес свих нација, мора бити установљен тако да све

25 Исто, стр. 44–45.

26 Исто, стр. 49–50.

размирице могу бити разрешене правним средствима, уместо варварским актима ратних дејстава."[27]

Идеје о мирољубивим карактеристикама републике, веома налик оним Кантовим износио је и Томас Пејн у свом делу *Здрави разум* (1776). Пејн је сматрао како између свих република у Европи (и то готово увек) влада мир, за разлику од монархија које се често упуштају у ратне авантуре. Разлог томе Пејн види у гордости монарха и аристократије који кроз рат желе да се лично доказују, док републике имају сасвим друге интересе.[28]

Деветнаести век није дао значајне доприносе развијању теоријске мисли о вези републиканског уређења и међународног мира, али су се, нарочито у задњој четвртини столећа, стварни односи између тадашњих демократски уређених држава почели све чешће одвијати у овом правцу. Неки од каснијих истраживача примера у прилог „теорије демократског мира" наводе случајеве различитих међународних спорова које су интересно супротстављене демократске државе успеле да реше на мирољубив начин. Један од најсликовитијих примера представља спор Велике Британије са Венецуелом у задњој декади 19. века везано за границу између Венецуеле и Британске Гвајане. Када су британске власти одбиле да се повинују одлукама арбитраже која је пресудила у венецуеланску корист, тадашњи амерички председник Гровер Кливленд позвао се на Монроову доктрину (руковођену слоганом „Америка Американцима") која се противи мешању европских сила у односе на западној хемисфери и запретио ратом Великој Британији уколико

27 Гајић Александар, *Идеја светске државе*, Правни факултет, Београд, 2013, стр. 108–109.

28 Видети: Paine Thomas, *Common Sense*, Applewood Books, Carlisle, Massachusetts, 2001.

се не уразуми и прихвати одлуке арбитраже. Упркос бојазни од америчке интервенције у корист Венецуеле, Британци су се, након четири месеца премишљања, поново супротставили одлукама арбитраже и ризиковали америчку војну интервенцију. Американци се, ипак, нису одлучили за војно решење већ су наставили преговоре у чијем су даљем току изнели предлог да се из одлуке арбитраже у наредних шездесет година изузму територије које су претежно насељене поданицима британске круне. Овакав предлог је задовољио британске интересе, тако да су они одустали од претходног непомирљивог става и прихватили одлуке арбитраже. Било је још потребно само да САД дипломатски „притисну" Венецуелу да прихвати изузеће зона са британским становништвом из одлуке арбитраже – и потенцијално опасна међународна ситуација била је превазиђена на мирољубив начин.[29] Ово је била и последња озбиљна инцидентна ситуација између САД-а и Велике Британије. Још од времена реформи у Великој Британији (посебно након реформских закона из 1867. године) острвска монархија је у америчком јавном мњењу почела да губи одлике аристократско-феудалне државе и да се све више доживљава као савезничка, демократска држава. На крају 19. века, заједничко „англосаксонско порекло" и увереност у демократске иделе и институције довешће две нације са обе стране Алтантика у блиске савезничке односе који ће се током наредног века, а посебно у два светска рата, потврдити и додатно ојачати.

29 Детаљније код: Николић Алекса, „Венецуела између федерализма и унитаризма", *Политичка ревија*, Година (XXX)XVII, vol. 58. Бр. 4/ 2018, Институт за политичке студије, Београд, стр. 157–180.

Други знаменити међудржавни спор из овог периода свакако представља криза око Фашоде (или „инцидент из Фашоде") између британске и француске колонијалне силе. Наима, Фашода (данас град Кодок у Јужном Судану) на прелазу из 19. у 20. век био је средиште стратешки важне области у басену горњег Нила око кога су се секле линије претензија француског и британског колонијализма. Французи су овде тежили да повежу своје колонијалне поседе у Африци дуж линије Дакар–Сомалиленд, а Британци правцем Каиро–Кејптаун. Такође, спор око Фашоде био је повезан и са спором између Париза и Лондона у вези са основаношћу британске окупације Египта. Након што су заузеле град Картум (1898) у Судану, наступајуће британске трупе под командом генерала Киченера суочиле су се пред градом Фашода са чињеницом да су их на овом простору предухитриле (додуше, малобројне) француске јединице којима је руководио генерал Маршан. Са свега 120 сенегалских пешадинаца и 12 француских официра на терену, Маршан није био у могућности да пружи озбиљан отпор Британцима који су тражили да се Французи повуку из овог града. Енглеска влада је запретила Француској ратом. На крају су Французи устукнули и повукли свој одред војске, препуштајући Британцима да заврше заузеће целог Судана.

Најупечатљивији спољнополитички догађај који је допринео процесима учвршћивања међународног мира на демократским основама свакако представља залагање америчког председника Вудроа Вилсона за тзв. „Четрнаест тачака" на чијим основама је он намеравао да предложи нацрт за постизање трајног мира у Европи после Првог светског рата. У питању је било пропагандно саопштење које је председник Вилсон изнео 8. јануара 1918. године на седници америчког Конгреса. Оно је било дато

са циљем одговора на Лењиново објављивање свих тајних договора између сила Антанте о подели интересних сфера након победе у светском рату. Вилсон је, позивајући се на принципе демократије, права народа на самоопредељење, слободног тржишта и јавности међудржавних споразума, изложио следећих четрнаест тачака: 1) Отворени мировни споразуми, након чега неће бити тајних међународних споразума било које врсте, већ ће дипломатија наставити да се одвија увек искрено и пред очима јавности; 2) Апсолутна слобода пловидбе морима, изван територијалних вода, како у миру тако и у рату, изузев у водама које су затворене у целости или делом у оквиру међународне акције за осигурање међународних споразума; 3) Уклањање свих економских баријера и успостављање једнакости трговинских услова између свих држава које прихватају мир и њихово повезивање у том циљу; 4) Адекватне гаранције дате и преузете да ће национално наоружање бити умањено на најнижу тачку која је у складу са домаћом безбедношћу; 5) Слободно, отворено и потпуно равноправно прилагођавање свих колонијалних захтева, базирано на строгом поштовању принципа да у одлучивању свих питања суверенитета, интереси становништва кога се ова питања тичу морају имати једнаку тежину као и праведни захтеви влада чији статус треба да се одреди; 6) Напуштање свих руских територија и такво решење свих питања која се тичу Русије које ће осигурати најбољу и најслободнију сарадњу свих осталих држава у свету у стварању неометаних и непонижавајућих прилика за њу и за независно одређивање свог сопственог политичког развоја и државне политике и осигурати јој искрену добродошлицу у друштво слободних држава на начин који она одабере; и, више него добродошлу помоћ сваке врсте која може да јој затреба

и коју може да пожели. Опхођење према Русији од стране њених сестринских држава у месецима који следе ће бити лакмус-тест њихове добре воље, њиховог разумевања њених потреба одвојеног од њихових сопствених интереса и њиховог интелигентног и несебичног саосећања; 7) Белгија, цели свет ће се сложити, мора да буде напуштена и поново успостављена, без било каквих покушаја да се ограничи суверенитет који она ужива заједно са свим другим слободним државама. Ниједан други појединачни акт неће служити као што ће ово служити у сврху враћања поверења међу државама у законе које су оне саме поставиле и одредиле за владавину њихових међусобних односа. Без овог чина оздрављења, читава структура и валидност међународног права би била заувек оштећена; 8) Све француске територије треба да буду ослобођене и делови који су претрпели инвазију буду враћени; неправда учињена Француској од стране Пруске 1871. по питању Алзаса и Лорене која је узнемиравала светски мир готово педесет година треба да буде исправљена, како би мир поново могао да буде осигуран у интересу свих; 9) Прилагођавање граница Италије треба да буде спроведено дуж јасно препознатљивих линија националности; 10) Народ Аустроугарске, чије место међу народима желимо да заштитимо и осигурамо, треба да добије најслободнију прилику за аутономни развој; 11) Румунија, Србија и Црна Гора треба да буду напуштене; окупиране територије да буду враћене; Србији треба дати слободан и сигуран приступ мору; међусобни односи неколико балканских држава треба да буду одређени пријатељским саветовањем дуж историјски успостављених линија припадности и националности; и треба да буду дате међународне гаранције политичке и економске независности и територијалног интегритета

неколико балканских држава; 12) Турском делу садашњег Отоманског царства треба да буде осигуран безбедни суверенитет, али осталим народностима које су сада под турском влашћу треба да буде осигурана несумњива безбедност живота и апсолутно неузнемирена прилика за аутономни развој, а Дарданели треба да буду стално отворени за слободан пролаз бродова и трговину свих нација под међународним гаранцијама; 13) Независна пољска држава треба да буде успостављена, тако да укључује територије које насељава неспорно пољско становништво и овој држави треба да буде осигуран слободан и сигуран приступ мору, а њену политичку и економску независност и територијални интегритет треба да гарантује међународни споразум; 14) Општа асоцијација нација мора бити формирана по специфичним споразумима у циљу остваривања узајамних гаранција политичке независности и територијалног интегритета како великих, тако и малих држава.[30]

Иако су само четири тачке биле у потпуности спроведене у живот током послератних година (док су саме САД одбиле да ратификују Версајски уговор), Вилсонове идеје имале су огроман утицај како на међународне односе по завршетку Првог светског рата тако и на теоријске ставове науке о међународним односима која је била у фази настанка. Ове идеје, из којих је настала либерално-институционалистичка школа међународних односа као и нормативне основе из којих је израстао послератни међународни поредак, несумњиво су се спонтано развиле из Вилсоновог вођења либералне америчке унутрашње

30 „President Woodrow Wilson's Fourteen Points", *Lillian Goldman Law Library,* http://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp, приступљено 26. 12. 2017.

политике.[31] При писању „Четрнаест тачака" Вилсон као да је био руковођен Кантовим идејама из *Вечитог мира* о космополитском праву и мировној заједници. Ово је нарочито видљиво у његовој првој и трећој тачки. Вилсон, наравно, нигде није иступао са становиштем о потреби универзалне демократизације других земаља као предуслову општег мира, пошто су демократске земље представљале мањину у тадашњем свету и пошто неке од тадашњих савезника Сједињених држава нису биле демократије. „Ипак, његова ратна порука из 1918. године отворено је тврдила да се 'трајно одржавање мира не може успоставити осим кроз партнерство демократских земаља'. Такође, у великој мери је прошла незапажено емпиријска чињеница да су се демократије током овог раздобља ретко упуштале у међусобни рат. Пошто је у свету било свега неколико демократија, често веома удаљених једне од других, није чудно што је изостанак њиховог међусобног сукобљавања био слабо уочен."[32]

Недуго након (краткотрајног) периода доминације Вилсоновог идеализма, већ током тридесетих а погото-во са приближавањем новог светског сукоба, либерални ставови су били напуштени у корист реалполитичког вођења спољне политике. На теоријском пољу завладали су реализам, а касније неореализам. Либералистичке концепције о међународној политици биле су склоњене у други план, али су опстајале као упорна, вредносна контратежа „политици моћи" и реалистичком сагледавању међународних односа током целог хладноратовског периода. Један од ретких примера либералистичког

31 Knock Thomas, *To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest fora New World Order*, Oxford University Press, New York, 1992.

32 Russet Bruce, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post Cold War World*, Princeton University Press, Princeton, 1993, стр. 5.

тумачења међународне политике у овом периоду био је онај криминолога Дин Бабста, који је са „вилсонијанских позиција" био први који је урадио статистичко истраживање које се бавило потврђивањем хипотезе како „демократије не ратују". Међутим, два Бабстова рада на ову тему – први који је написао за *Wisconsin Sociologist* 1964. године и други кога је 1972. године публиковао у часопису *Industrial Research* – нису привукли готово никакво интересовање. Четири године касније, Мелвин Смол и Дејвид Сингер почели су да се баве Бабстовом хипотезом потврђујући да постоји јасан изостанак сукобљавања између демократских држава изузев, по њима, „два маргинална изузетка", али су сматрали да ово откриће нема никакав статистички значај. Сингеров и Смолов рад, објављен у *Jerusalem Journal of International Relations*, значајан је због тога што је популаризовао ову тему и заинтересовао појединце у академској заједници да се даље и подробније њоме баве. „Њихова анализа података била је ограничена на питање да ли су ратови у којима су учествовале демократске државе историјски значајно различити у дужини или степену испољеног насиља него ратови који укључују само аутократске државе. Чак и ако је, у анализираном временском периоду, било 99% мање вероватно да ће се демократске државе укључити у међусобне ратове, ратови у којима су учествовале можда би били једнаки у дужини и тежини онима који укључују само аутократске државе. Међутим, Сингеров и Смолов чланак допринео је побуђивању интересовања за демократски предлог мира који се манифестовао неких две деценије касније."[33]

33 Видети: Small Melvin, Singer David, „The War-Proneness of Democratic Regimes", *Jerusalem Journal of International Relations*, no. 1, 1976, стр. 50–69.

Најуспешнији међу онима који су наставили истраживање у овом правцу је био Мајкл Дојл. У својим радовима из 1983. године он је био први који је не само поставио озбиљне основе „монадичке верзије" „теорије демократског мира", већ и у савременом контексту ревитализовао неке од водећих Кантових идеја о предусловима за демократски мир. Следио га је Рудолф Рамел, који је био први који је почео да се бави систематском анализом свих података који се тичу тезе о „демократском миру". Рамел се концентрисао на проучавање не само корелације између демократског уређења и одсуства рата, већ и ширих веза између либертанизма и одсуства насилних метода којима су се у међународним односима користиле државе. Леви је 1988. године довео у питање „монадичко" гледиште „теорије демократског мира", сматрајући да демократије учествују у ратовима једнако као и недемократске државе. Поједини истраживачи, попут Мансфилда и Снајдера,[34] су, напротив, покушали да докажу како младе, тек оформљене и нестабилне демократије показују већу тенденцију да се упуштају у конфликте, чак и у поређењу са недемократским државама. Потом су, крајем осамдесетих година, Маоз и Абдолали проширили подручје истраживања података и на видове међудржавних конфликата који су слабијег интезитета и не могу се уврстити у ратове; Бремер и Расет кренули су са друге стране, покушавајући да пронађу јасну корелацију између демократског уређења и мирољубивости, док су истраживачи као што је био Реј покушавали да утврде на који начин демократско уређење може да утиче на друге аспекте међународних односа мимо

34 Mansfield Edward, Snyder Jack, „Incomplete Democratization and the Outbreak of Military Disputes", *International Studies Quarterly*, no. 46: 4, Oxford University Press, 2002, стр. 297–338.

међусобног очувања мира као што су повећање сарадње и стварање савезништва. Након ових истраживања „теорија демократског мира" је у постхладноратовском периоду на Западу постала део „мејнстрима" у друштвеним наукама.

Контроверзе одређења „рата" и „демократије"

Домети теорије да „демократије не ратују" умногоме зависе од тога како су претходно дефинисани појмови „рата" и „демократије" између којих се, потом, траже видови негативне корелације.

Под ратом се, колоквијално, најчешће сматра сваки оружани конфликт између држава и друштава кога одликују висок степен разарања и погибије. Рат подразумева конфронтацију већих група људи који користе оружја и друге видове војене технологије како би силом решили међусобне спорове. Заговорници „теорије демократског мира", међутим, сужавају појам рата на међудржавне сукобе чиме се сви видови унутрашњих конфликата, грађанских ратова и сукоба, субверзивних делатности, герилских и терористичких активности искључују из поља истраживања. Затим се за квалификовање сукоба ратом тражи један квантитативни показатељ: да је у оружаном међудржавном конфликту погинуло најмање 1000 бораца у ратним операцијама (овај квантитативни стандард су први поставили Смол и Сингер при проучавању свих сукоба између 1815. и 1986). На овај начин се, поред поменутих унутардржавних и недржавних видова сукоба (и то без обзира на степен смртности међу сукобљеним странама) из даљег истраживања искључују сви они видови међудржавних сукоба који су имали мањи

степен смртности од хиљаду бораца, док се број цивилних жртава не узима у обзир. Наведеним приступом се из истраживања о негативној корелацији демократичног уређења и ратоборности искључују не само сви видови колонијалног сукобљавања демократских држава са предмодерним, често и племенским заједницама које нису успеле да досегну државолики степен уређења, већ и разни видови сатирања предмодерних популација од стране колонијалиста што изгладњивањем, што ширењем заразних болести (облици биолошког ратовања који су нпр. били примењивани према Индијанцима још у другој половини 18. века када им је свесно дељена ћебад заражена тифусом), што хушкањем једних племена и народа на друга уз наоружавање својих фаворита.

Још контроверзније је одређење који су то предуслови у оквиру „теорије демократског мира" које једна држава треба да испуњава како би се сматрала стварно демократском. „Заговорници 'демократског мировног концепта' очито заступају процедурални концепт демократије, фокусирајући се на вишестраначке изборе, широко распрострањено право гласа, грађанска права, слободу штампе итд. Многе од ових особина и структура релативно је лако идентификовати. Интересантно је питање да ли она воде до влада које стварно служе интересима својих бирача, мада одговор на то није пресудан за дебату о 'демократском мировном концепту'. Уместо тога, ова дебата треба да се фокусира на то да ли се политички режими који поседују релативно лако препознатљиве карактеристике као што су изборно надметање, опште право гласа и грађанска права, на пример, понашају другачије једни према другима у односу на друге врсте режима. Сасвим сигурно, чак и идентификовање политичких режима који поседују ове структуре

и особине није тек тривијални задатак. Већина садашњих напора да се категоризују облици владавине у сврху процене 'демократског мировног концепта' заснован је на подацима које су извели Гур и његове колеге (...) Иако значајни, ови подаци имају своја ограничења да постану основа за решавање расправе о томе да ли је или колико је често било ратова између демократских држава. Гур и његови сарадници употребљавају стандардну 'скалу демократије' сачињену од 11 степени за готово сваку државу на свету за сваку годину од 1800. године до деведесетих година 20 века. Добијени износи степена демократичности само су укупни резултати различитих показатеља које одражавају, на пример, постављање владиних руководилаца на основу изборних резултата, отвореност запошљавања у извршној власти, паритет између извршне и законодавне гране власти."[35]

Опште је познато да појам „демократија" долази из грчког језика и означава „владавину народа". Савремена демократија представља један апстрактан појам који се тиче облика владавина, а кога је веома компликовано једнозначно одредити, јер може да има различита значења, већ у зависности од датог контекста и оног који га користи. У савременој политичкој науци, демократија (односно полиархија) се најчешће одређује као облик владавине у коме је влада изабрана на вишестраначким изборима гласањем највећег дела становништва дотичне државе. У демократији је извршна власт или директно бирана или одговорна изабраном законодавном телу. Поред тога, у демократском друштву неопходно је да постоје загарантоване и неотуђиве грађанске слободе, као и да постоји политичка једнакост пред законом за све

35 Ray James Lee, „Does Democracy Cause Peace?", *Annual Review of Political Science.* 1/ 1998, Annual Reviews, Palo Alto, 1998, стр. 32.

грађане, било да се ради о већини или мањинама. „Хантингтон користи веома сличне критеријуме о политичком систему двадесетог века као демократском у мери у којој се његови најмоћнији колективни доносиоци одлука бирају путем фер, поштених и периодичних избора у којима се кандидати слободно такмиче за гласове и у којем практично све одрасло становништво има право да гласа. Поред тога, он идентификује слободне изборе за пренос власти од недемократске владе ка демократској као критичну тачку у процесу демократизације (...) Груба дихотомија између демократије и аутократије, наравно, сакрива стварне нијансе разлике и мешовите системе који деле оба вида владавине. Штавише, тачна употреба ових одређења је у извесној мери културолошки и временски условљена. Као што се да видети, демократија није значила исто у време старих Грка и код људи из касног двадесетог века. Чак у модерном раздобљу, мерило демократичности је било врло флексибилно. Демократије деветнаестог века су често захтевале имовински цензус за гласање и обично су искључивале жене, док су чак и Сједињене Државе – демократичне по практично свим данашњим стандардима – лишавале црнце права гласа. Британија, са својим монархистичким уређењем, 'трулим' општинама и врло ограниченим грађанским правима пре Реформског акта из 1832. године, тешко се може сматрати демократијом. Такође, теоретска прецизност захтева још једну квалификацију: једну прилично минималну стабилност или дуговечност."[36]

Теоретичари „демократског мира" на различите начине су дефинисали појам демократије у својим

36 Wilhelmsen Lars, *A Democratic Peace Revisited: Measuring Democracy in International Relations,* Cand. polit. Thesis, Department of Political Science, University of Oslo, Oslo, 2006, стр. 23.

истраживањима. Сингер и Смол сматрали су да је демократска она држава која одржава периодичне слободне изборе на којима опозиционе партије могу да узму слободно учешће у надметању за државне функције; затим, да најмање 10% одраслог становништва има гласачко право, као и да постоји парламент који контролише или има једнак значај као и извршна грана власти. Дојл је сматрао да је држава демократска ако има представничку власт најмање три године пре избијања рата са којим се тражи степен корелације. Поред тога, Дојл демократским сматра државе које имају следеће карактеристике: приватно власништво и тржишну економију; политичку власт која је суверена у односу на спољашњи међународни систем; грађане који имају правну способност; изабрану власт. Историјска лествица демократичности код Дојла није превише подигнута: он сматра да је у временима пре 20. века било довољно да барем 30% одраслих мушкараца има гласачко право или да поседује довољно имовине да се на тај начин квалификује, па да се тадашњи режим у датом контексту може сматрати демократским. Код Реја, ова лествица је нешто виша: он сматра да је за квалификовање једне владавине демократском неопходно да најмање половина одраслог становништва има право гласа и да се у овој земљи одиграла барем једна мирна промена извршне власти путем слободних избора. Овако формулисани Рејеви захтеви допринели су да читав низ држава (које су се, у политиколошкој литератури, кроз дужи историјски период пословично сматрале демократским) остану испод прага да се квалификују као такве: према његовим критеријумима, САД би могле да се сматарају демократијом не од свог оснивања већ тек после 1800. године; Индија се не може сматрати демократском у периоду од стицања

независности (1947) до 1979. године, а Јапан све до 1993. године (пошто у њему до тада није било смене власти на изборима).[37] Рамел је под демократијом подразумевао либералну демократију, ону у којој се носиоци власти бирају тајним гласањем на слободним, вишестраначким изборима, где постоји велика распрострањеност права гласа (код барем две трећине одраслих мушкараца) и где постоји слобода говора и удруживања, као и слобода вероисповести. Наравно, као нужан предуслов Рамел сматра постојање уставног оквира за функционисање власти која свим грађанима гарантује једнака права.

Као што се да видети, чињенице које говоре у прилог „теорије демократског мира" понајвише зависе од тога колико је рестриктивно или широко дефинисан критеријум за процену демократичности држава и самог појма рата: ако су ти критеријуми високо постављени – онда је могуће доказати исправност теорије за већи део 20. века. Ако су критеријуми шири и уопштенији, онда и целокупна теорија постаје тешко одржива, а демократске државе се показују не само као ратоборне према недемократским државама већ и према другим демократијама.

Из разлога очигледности како би „спасили" своје главне теоријске тврдње, известан број истраживача „теорије демократског мира" у новије време окреће се небинарним класификацијама уређења држава које их градирају по различитим степенима демократичности. Најпознатији пример представљају „Polity data series" које врше градацију свих држава почевиши од 1800. године у две скале: једне која исказује степен демократичности, а друге аутократичности. Неки међу овим

37 Ray James Lee, *Democracy and International Conflict: An Evaluation of the Democratic Peace Proposition*. University of South Carolina Press, South Carolina, 1995, стр. 100.

истраживачима праве сложеније корелације између, са једне стране, степена демократичности појединих држава и ратоборности, док други степеновану демократичност и аутократичност поново стављају у међусобни однос, добијајући тако бинарну класификацију држава.[38]

Трећа група истраживача користи још један приступ да направи свој отклон од бинарне поделе на демократски и недемократски уређене државе, уводећи трећу категорију: „младе демократије". У питању су тек настале, неконсолидоване демократске државе за које је кроз историју уочљиво да се лако одважују да се упусте у ратне авантуре, чиме драматично кваре укупан миротворни „скор" корпусу демократских држава. Овакву тенденцију је први уочио још Дојл у свом раду из 1983. године, због чега је као један од предуслова одређења држава демократским поставио захтев да су оне старије од три године. Идентичну тенденцију примећивали су и Расет, Рамел, Менсфилд, Снајдер и многи други. Посебно су Менсфилд и Снајдер били убедљиви у показивању како су транзиционе земље са младом, неконсолидованом демократијом и њој сходном политичком културом много ратоборније не само у односу на старе, стабилне демократије, већ и у односу на стабилне аутократије, па и на државе које се крећу у правцу стабилизовања аутократског поретка. Рејј је, напротив, уложио знатан напор да докаже како се „младе демократије" упуштају у ратове само у случају ако су све или неке од суседних држава

38 Видети: Gleditsch Nils Petter, „Democracy and Peace", *Journal of Peace Research*, no. 29/4, 1992, Sage publications, New York, 1992, стр. 369–76.

недемократске, док се то не дешава ако су окружене другим, стабилнијим демократским суседима.[39]

Историјат ратова између демократских држава

Примењујући критеријуме савремене демократичности, теоретичари „демократског мира" из свог истраживања сасвим искључују античке демократије. Ово искључење им погодује пошто су античке демократије биле изузетно ратоборне, чак знатно више него оновремене олигархије или тираније. Атински демократски империјализам не само да је довео до сукоба са олигархијском Спартом и њеним савезницима у Пелопонеском рату кога је описао Тукидид, већ је Атина у појединим фазама рата (након што су поједине, и демократске и аутократске државе, мењале своје савезнике) крајње суровo поступала према свим демократским полисима који су јој стајали на путу постизања империјалне премоћи. У том погледу је најкарактеристичнија „Сицилијанска експедиција" (415–413. пре Христа) коју су Атињани повели против Сиракузе, тада демократског полиса. Иако је Сиракуза била веома трома у одбрамбеним мерама према атињанској експедицији због чега се нашла у незавидној ситуацији да буде готово потпуно опкољена, доласком спартанске помоћи Сиракузи ситуација се преокренула, а Атињани су, након низа драматичних ратних обрта, били принуђени на повлачење.

39 Детаљније код: Ray James Lee, „A Lakatosian View of the Democratic Peace Research Program", у: Colin and Miriam Fendius Elman (ed.), *Progress in International Relations Theory,* MIT Press, Cambridge, 2003.

Сличан пример даје и историја империјалног ширења Римске републике која је имала јаку демократску компоненту свог уређења изражену при избору магистрата и учешћу одраслих мушких грађана у републиканским комицијама. Борба за империјални примат у Средоземљу са Каратагином била је у ствари борба две експанзионистичке државе које су обе у свом уређењу комбиновале олигархијски и демократски приступ. Штавише, после Првог пунског рата, Картагина је око 240. године пре Христа прошла кроз трансформацију свог унутрашњег друштвеног уређења, након чега су се двојица носилаца врховне извршне власти бирала кроз директне изборе свих мушких грађана, чиме се квалификовала да постане античка демократија у пуном смислу као и Атина неколико векова раније. После Другог пунског рата у Картагини су се надметале олигархијска и демократска струја „партија". Победа „демократске партије" у унутрашњој политици Картагине 151. године пре Христа – оне која се залагала за проактивнију спољну политику широм Медитарана на коме је Рим претходно већ био успоставио своју хегемонију – представљао је главни разлог да Римска република поведе „превентивни рат" и, једном за свагда, уништи свог главног спољнополитичког и војног ривала, држећи се Катонове максиме „Уосталом, сматрам да Картагину треба разорити" (*Ceterum censeo Karthaginam esse delendam*).

Модерна епоха нам, такође, указује на немали сукоб између демократских држава. Иако многи истраживачи сматрају да се Велика Британија пре половине 19. века не може сматрати демократском државом у пуном смислу те речи, она је, ипак, представљала „колевку демократије" у Старом свету. Због тога се на „Америчку револуцију" (1765–1783) вођену демократским идеалима тринаест

британских колонија незадовољних својим дотадашњим статусом и третманом, са добрим аргументима може гледати као на унутардемократски сукоб „матице" са својим прекоокеанским, истојезичним и једнокултурним, англосаксонским колонијалним поданицима. Током револуције, односно Рата за независност, између 1780. и 1784. године, паралелно се одвијао још један „унутардемократски рат", онај између Велике Британије и Холандске републике (тзв. „Четврти англо-холандски рат"). Разлог рата представљао је британско супротстављање холандским тежњама да тргују са отцепљеним америчким колонијама (са којима су Холанђани преко Џона Адамса, будућег председника САД-а, а тада амбасадора у Холандији, успоставили срдачне односе). Због тога су Британци спровели низ казнених операција како би спречили реализацију холандских трговинских планова, при чему је у једној прилици чак дошло и до окршаја између британске и холандске морнарице. Холандија је била поражена у овом рату и претрпела је знатну материјалну штету.

Током Америчке револуције одвијао се још један мањи демократски сукоб – тзв. „Ратови између Пемамита и Јенкија". Ради се о серији сукоба (првом 1769–1770, другом 1774. и трећем по окончању Револуције 1784. године) који су се одиграли између колониста из Конектиката („Јенкија") и оних из Пенсилваније („Пенамита") око владавине над долином Вајоминга и северног тока реке Сасквехена. До сукоба је дошло након што је амерички Конгрес укинуо одлуку о припадности спорних територија коју је претходно британски краљ даривао Пенсилванији. Спор је настављен још дуги низ година, све док 1799. године није дефинитивно потврђена припадност долине Вајоминга Пенсилванији, тако да су Јенкији

настањени на овим просторима постали Пенсилванијци којима је потврђено право власништва над спорном земљом.

Одмах након стицања државне независности, Сједињене државе су се упустиле у неколико ратних авантура. Мимо непрекидног ратовања са Индијанцима у долини Охаја, САД је у периоду између 1798. и 1800. водила тзв. „Квази рат" са револуционарном Француском републиком и то искључиво на мору. Разлог за избијање сукоба била је одлука САД-а да престану да плаћају своје дугове Француској направљене за време Америчке револуције, будући да је, по мишљењу Американаца, са Француском револуцијом свргнута монархија, а са њоме и сви амерички дугови према њој. Револуционарна власт у Паризу наредила је серију поморских напада на америчке бродове, након чега су Американци узвратили једнаком мером. Цео рат се назива „квази-ратом" зато што никада није био формално објављен. Америчка флота се у овом сукобу показала као жилав противник и практично десетковала француске бродове и њихову западноиндијску трговину, тако да је Таљеран, француски министар спољних послова, био принуђен да понуди преговоре противничкој страни. Француски губици допринели су свргавању Директоријата и дефинитивно успињању Наполеона Бонапарте на власт. Рат је завршен 1800. године склапањем мировног уговора.

Наредни 19. век проширио је списак ратова између демократских држава. Први међу њима био је рат између САД-а и Велике Британије 1812. године, чији је повод било америчко одбијање да се повинује (по међународном праву нелегалној) поморској блокади коју је Велика Британија наметнула Француској у време Наполеонових ратова. Након низа инцидената на Атлантику, Британци

су са простора Канаде наоружали савез индијанских племена предвођених Текумсехом, поглавицом Шаунија, како би распирили нови рат на америчкој западној граници. Жељан освете, амерички Конгрес је приморао председника Џемса Медисона да 8. јуна 1812. године објави рат Британији. У првом делу рата Американци су доживели неколико пораза (опсада Детроита), након чега су пропали њихови планови да заузму „доњу Канаду" и Монтреал. Наредне године ратна срећа се преокренула: трупе САД-а су тријумфовале у бици на Темзи (када је поражен Текумсехов индијански савез, главни британски савезник) и заузеле простор језера Ири. Будући доминантна на отвореном мору, британска морнарица извршила је блокаду америчких лука, да би 1814. године био извршен и поморски десант на америчку престоницу, током којег је изгорео већи део Вашингтона. Крај рата је уследио након неуспелог британског покушаја да изврше инвазију Лујзијане, што је довело до њих катастрофалног исхода битке за Њу Орлеанс (1815) у којој се истакао амерички генерал Ендру Џексон, будући председник САД-а. Рат је завршен 17. фебруара 1815. године закључењем мировног споразума, враћањем на стање пре избијања сукоба (*status quo ante bellum*).

Како је Уговором из Кордобе (1821) престао да буде колонија Шпанске краљевине и постао суверена држава, Мексико је већ 1824. године прерастао у републику са широким бирачким правом по угледу на САД. Због тога се сукоби између Мексика и америчких колониста (касније и САД) морају третирати као унутардемократски сукоби. Додуше, рат за отцепљење Тексаса од Мексика (1836) кога су извели амерички насељеници, одиграо се у нестабилним политичким приликама. Тада је мексички генерал Санта Ана укинуо устав из 1824. године и

прогласио се за диктатора, након чега се усмерио на тексашке сепаратисте и, након епопеје у Аламу, доживео катастрофалан пораз код Сан Јанкинта. Тексас је тада постао самостална држава (чије отцепљење Мексико није хтео да призна), да би се 29. децембра 1845. године придружио САД-у као њена двадесет и осма савезна држава.

Раније те године, новоизабрани амерички председник Џемс Полк понудио је мексичкој влади да откупи све територије које су формално биле под њеним суверенитетом северно од Рио Грандеа. Када су мексичке власти одбиле ову понуду, уследио је оружани упад америчких трупа предвођених генералом Захаријом Тејором на ове просторе. На то су Мексиканци одговорили силом, па је сукоб прерастао у трогодишњи рат. У овом рату су Мексиканци претрпели тешки пораз и изгубили просторе горње Калифорније и провинције Санта Фе и Нови Мексико, након чега су препустили Американцима све просторе које је Полк раније желео да купи.

Након ширења дуж целог континента САД су, у другој половини 19. века, прошле кроз период дубоке политичке кризе проузроковане поделама између индустријског Севера и аграрног, робовласничког Југа. Сецесијом седам јужњачких држава након победе Абрахама Линколна на изборима за председника САД-а, започео је Амерички грађански рат (1861–1865) који је трајао четири године и однео између 600 и 700 хиљада жртава, што је представљало незапамћену погибију у оно време. Обе стране које су се жилаво бориле у овом крвавом сукобу биле су у пуном смислу демократске, са јасном подршком своје изборне базе свим предузетим ратним напорима; обе владе су извршиле мобилизацију прво добровољачких, а после и регрутованих трупа. Ратне операције су се одвијале углавном на граничном ободу

јужњачких држава све док надмоћ трупа Уније није превагнула и успела да продре дубоко у срце јужњачке конфедерације. Рат је завршен капитулацијом јужњачког генерала Роберта Лија северњачком генералу Гранту код Апоматокса у пролеће 1865. године.

Ни стари континент половином 19. века није био поштеђен ратова између демократских држава. Данашњим нараштајима слабо је познат тзв. „Сондербунд", грађански рат из 1847. године који је вођен између швајцарских кантона. Сукоб је започет одвајањем седам католичких кантона од централне владе, а завршио се њиховим поразом и стварањем федеративне Швајцарске државе која је направљена тако да предупреди све будуће сукобе између кантоналних власти.

Две године касније избио је још један сукоб између тадашњих европских демократија. 1849. године створена је краткотрајна Римска република којом је укинута ранија папска држава. Новопрокламована држава убрзо се суочила са страним интервенционизмом кога је иницирао Луј Наполеон (будући Наполеон III), а кога су чиниле француске и шпанске трупе. Рат између Римске републике и Друге француске републике претворио се у опсаду Рима кога је упорно бранио Ђузепе Гарибалди. Француске трупе су, после великих проблема, успеле да однесу победу до краја јуна 1849, након чега се Гарибалди са својим трупама повукао на простор неутралне републике Сан Марино. Француска војска предвођена генералом Одиноом вратила је на власт у Риму Свету Столицу, премда је сам папа чекао још две године да ступи у седиште своје државе.

Српско-бугарски рат из 1885. такође спада међу ратове између младих, од Турака недавно ослобођених држава са парламентарним монархијским уређењем. Повод

за рат било је уједињење Кнежевине Бугарске и (до тада према Османском царству вазалне) Источне Румелије супротно одлукама Берлинског конгреса. Српски краљ Милан Обреновић сматрао је да се тиме драматично мења постојећа равнотежа снага на Балкану, те је објавио рат Бугарској. Знатно мотивисанија и боље руковођена, бугарска војска однела је победу над српским трупама у бици на Сливници и пренела рат на територију Србије. Након тог су се у сукоб дипломатски умешале европске велике силе и приморале обе стране прво на примирје, а потом и на закључење мира који је потписан у Букурешту (3. март 1886), а који није донео међусобне промене граница.

И на тлу Латинске Америке је у овом периоду забележен један унутардемократски рат. У питању је сукоб између Перуа и Еквадора. Рат је избио због намера Еквадора да прода територију у сливу Амазона на коју је претендовао Перу, а све како би се платили државни дугови британским повериоцима. Територијални спор почео је 1857. године перуанском блокадом еквадорских лука и трајао је три наредне године. Рат је завршен потписивањем мировног споразума у Мапасингву 1860. године, приликом чијег закључења је Еквадор као поражена страна био приморан да у потпуности пристане на територијалне захтеве Перуа.

Крај 19. века био је обележен рађањем америчког прекоморског демократског империјализма. Експанзионизам САД-а је 1898. године био првенствено усмерен на шпанске колоније на простору Кариба, све под изговором борбе за ослобођење и независност Кубе од шпанске тираније. Како је Шпанија у ово време постала парламентарна демократска држава, тако и рат Шпаније са САД-ом такође добија одређење рата између

демократија. Повод за рат представљала је крајње сумњива експлозија на америчком броду „Мејн" који је био укотвљен у луци у Хавани. Уследила је десетонедељна америчка војна интервенција која није остала ограничена на просторе Кубе, већ и на шпанске поседе на Пацифику, пре свега на Филипине. Заузећем Филипина и протеривањем Шпанаца са њих, овај рат је убрзо прерастао у други, Филипинско-амерички рат (1899–1902). Док је Прва Филипинска република овај оружани сукоб видела као наставак борбе за независност („Филипинске револуције") где је један колонијални господар само замењен другим, Американци су на овај рат гледали као на побуну коју су угушили у крви.

Сличан третман имала је и „Јужноафричка република" (или Трансвалска република) од стране Британаца. На крајњем југу Африке су у овом периоду вођена два рата између државе бурских белих колониста и Британске империје: Први бурски рат (1880–1881) и, много познатији, Други бурски рат (1899–1902). У њему су Бури герилским начином вођења борбе нанели велике невоље Великој Британији, све док их Британци нису успели поразити комбинацијом радикалних антиустаничких мера, придобијањем бурских првака и давањем низа уступака при уобличавању новог политичког система укључивањем обе бурске републике у Јужноафричку унију (1910).

Двадесети век донео је низ нових ратова између демократских држава: први у низу сукоба био је Први балкански рат (1912), пошто је Османско Царство, након Младотурске револуције 1908. године, формално постало уставна монархија у којој се постепено одвијао процес даље либерализације. Са друге стране стајале су балканске демократске уставне монархије: Србија (која је након „Мајског преврата" 1903. године ушла у своје

„златно доба демократије"), Бугарска и Грчка. Захваљујући српским, бугарским и грчким победама, балканске савезнице су добиле рат чиме је Турска у највећој мери истерана са простора Балканског полуострва. Сукоби око расподеле дојучерашње турске територије довели су, међутим, балканске савезнике до прага међусобног обрачуна. Незадовољна својим територијалним добицима Бугарска је 1913. године мучки напала Србију и Грчку, али је њена офанзива претрпела потпуни слом. Када се српско-грчкој страни придружила и Румунија, а на крају и Турска, Бугарској није остало ништа друго него да затражи мир, призна туђа територијална проширења и, чак, изгуби неке тек заузете територије у корист Румуније (Добруџа), Грчке (излаз на Егеј) и Турске (Тракија).

Савремена историја не гледа на Први светски рат као на идеолошки сукоб две врсте држава са различитим уређењем. Ни критичари „теорије демократског мира" не узимају „Велики рат" као пример сукобљавања између демократских држава, што због чињенице да су се на страни Антанте бориле и недемократске државе (самодржачка Русија, до 1917. године, и царски Јапан), што због тога што се припаднице Централних сила пословично сматрају недемократским. У ствари, све припаднице Централних сила имале су облик владавине у коме су биле помешане аутократске и демократске компоненте, јер су поред владара имале и изабране парламенте. За Немачки Рајх би се могло тврдити да је после повлачења Бизмарка са власти, од деведесетих година 19. века, демократска компонента облика владавине била преовлађујућа, пошто је Рајхстаг (коме су самосталне надлежности биле проширене у односу на ранији период) био биран на општим изборима.

За разлику од Првог светског рата, Пољско-литвански рат из 1920. године имао је сва обележја сукоба

између две демократске државе у којој су претходно били одржани вишестраначки избори и на којима је становништво имало опште бирачко право. Рат се водио око контроле територија регије око Виљнуса и Сувалкија, а све у оквиру ширег Пољско-совјетског рата. У тренутку када су пољске снаге заузеле Виљнус (април 1919), армија Литваније је била усредсређена на борбу против Совјета, тако да непријатељства са Пољацима нису одмах отпочела. У првој фази међусобног сукоба, Пољаци су имали успешну иницијативу. Она је окончана стабилизацијом фронта у другој половини 1919. године. У лето 1920. године Пољаци су претрпели пораз од Совјета који су им преотели Виљнус и започели продор у дубину пољске територије. То су Литванци искористили да заузму што више територија за које су сматрали да им етнички припадају. Када су Пољаци сломили совјетску офанзиву у бици за Варшаву и приморали Црвену армију на повлачење, Литванци су одлучили да бране своје границе. Дошло је до поновног судара са Пољацима који су били у напредовању. После битке на реци Њемен Пољаци су се по други пут нашли у прилици да продру ка Виљнусу, али су били приморани да зауставе напредовање под притиском Лиге Народа и тадашњих великих сила. Иако је 7. октобра 1920. године на основу међународног посредовања закључен мир у Сувалкију који је предвиђао и разграничење, већ дан касније пољски генерал Зеликовски је исценирао побуну пољских трупа и наставио продор ка Виљнусу како би изиграо међународну заједницу. Град је пао, а потом је потписано ново примирје којим је конфликт био замрзнут. Литванија није признала *status quo*, узалудно инсистирајући да јој се врати престоница Виљнус. Дипломатски односи између две земље били су прекинути све до 1938. године, када је, након пољског

ултиматума, Литванија *de facto* признала постојећу ситуацију и обновила дипломатске односе са Варшавом.

И током Другог светског рата дешавало се неколико мањих ратних сукоба између демократских земаља. Прва међу њима је окупација Исланда (тзв. „Операција виљушка") коју су извршиле британска ратна морнарица и маринци у мају 1940. године, све са циљем како би се спречило да се Исланд сврста на страну Трећег рајха у светском сукобу. Друга епизода током Другог светског рата тиче се сукоба између Велике Британије (и неких чланица њеног Комонвелта) са једне стране, са Финском са друге стране, а у вези финског учешћа у нацистичкој инвазији на СССР 1941. године. Још пре формалне објаве рата Финској, британска ратна морнарица извршила је низ напада на финске бродове на отвореном мору. Након ратне прокламације, Британци су извршили ваздушне нападе на Финску, тачније на пристаништа са финским и немачким бродовима Киркенес (на територији Норвешке) и Петсамо (у самој Финској).

Индијско-пакистански рат из 1947–1948 био је у правом смислу рат између демократски уређених држава (обе новостворене државе наследиле су уређење тзв. „вестминстерске демократије" коју су Британци увели на простору тадашњих својих доминиона „Актом о индијској влади" 1935. године), иако број погинулих није досегао број од хиљаду жртава. Рат између новооснованих независних држава повео се око провинције Кашмир и Јаму на коју су обе стране имале претензије. Оружани сукоб је започет само неколико недеља од проглашења независности, нападом пакистанских милиција (претежно Паштуна), а завршен је неодлучно 31. децембра 1948. године након што се фронт стабилизовао на (накнадно

названој) „линији контроле". На тај начин је Индија сачувала контролу над око две трећине територије Кашмира.

Шестодневни рат (или Јунски рат, Арапско-израелски рат из 1967), вођен је између Израела и околних арапских држава (Египта, Јордана, Сирије) у периоду од 5. до 10. јуна 1967. године. Завршио се потпуним војним тријумфом Израела. У оквиру овог рата Либан – који је, као и Израел, био демократска држава (тада познат и као „једина арапска демократија") – је извршио ударе из ваздуха на територију Израела, што овај сегмент сукоба чини унутардемократским.

„Фудбалски рат" или „рат који је трајао 100 сати" представљао је кратак ратни сукоб између Ел Салвадора и Хондураса. Пограничне тензије између две суседне земље са демократски изабраним владама расле су током квалификација за Светско првенство у фудбалу 1970. године. У јуну 1969. године репрезентације обе земље сусреле су се у два меча у оквиру своје квалификационе групе. Утакмице су се завршиле сукобима навијача, прво у престоници Хондураса, а потом и у Салвадору (15. јуна). Уместо да 26. јуна две фудбалске екипе одиграју баражни меч у Мексико Ситију који би одлучио ко иде на Светско првенство, дошло је прво до прекида дипломатских односа између две земље, а потом и до рата који је започет 14. јуна када су трупе Салвадора напале територију Хондураса. Околне централноамеричке државе посредовале су око закључења примирја које је наступило у ноћи 18. јуна. Трупе Салвадора су биле приморане да се до раног августа повуку на своју територију. Иако је након тога закључен мировни споразум, спорови између Хондураса и Салвадора су трајно остали поремећени.

Од формалног стицања своје независности 1958. године, Кипар је био уставна демократија. Када је на овом

острву (по налогу тадашње војне хунте у Грчкој) извршен државни удар којим је свргнут архиепископ Макарије, дотадашњи кипарски председник, све са циљем да се Кипар припоји Грчкој, Турска је овај догађај сматрала за повод да 20. јуна изврши војну инвазију на ово медитеранско острво („Операција Атила"). У периоду до закључења мира, турска војска је заузела око 40% територије Кипра – до такозване „Зелене линије" (линије на којој су УН зауставиле сукоб и довеле стране за преговарачки сто). Турска војска је поступала по наређењу своје демократски изабране владе. Током сукоба са окупираног северног дела острва протерано је око 150 хиљада кипарских Грка, док је са остатка острва које је остало под грчком контролом на север острва пребегло око 60 хиљада кипарских Турака.

Године 1981. вођен је рат између Перуа и Еквадора око контроле три осматрачнице за чији статус је Перу сматрао да је решен претходним ратом из 1941. године, односно Протоколом из Рио де Жанеира. Са тиме се Еквадор није мирио, већ је извршио упад у овај погранични простор. Обе државе су имале демократски изабране владе. Сукоби су довели до погибије око две стотине војника. Како је у тренутку избијања сукоба перуанска демократија била стара само годину дана, а еквадорска непуне три године, проучаваоци сукоба међу демократијама сматрају овај погранични конфликт ратом између „младих демократија". Међутим, око истог простора између ове две земље избио је нови једномесечни сукоб почетком 1995. године (тзв. „Ченепа рат"), који је био заустављен дипломатским напорима Чилеа, Бразила, Аргентине и САД-а. Решење територијалног спора и коначно разграничење постигнуто је мировним споразумом 26. октобра 1998. у Бразилији.

Распад Југославије и ратови који су уследили спадају у типичне ратове између „младих демократија". Они су се одиграли у сложеним, вишенационалним државама након што је у њима уведен демократски тип државног уређења и спроведени вишестраначки избори. По карактеру сукоба, радило се о типичним међуетничким ратовима насталим услед сецесије појединих федералних јединица од југословенске федерације после одржаних вишестраначких избора. Како су сецесионистичке државе почеле да третирају припаднике до јуче такође конститутивних народа као етничке мањине, користећи се демократским механизмима у циљу мајоризације, (пре свега српске) мањине покушале су да остану у Југославији одвајајући оне територије на којима су представљали већину од отцепљених федералних јединица. У серији конфликата који се сматрају најсмртоноснијим на простору Европе после Другог светског рата, извршено је више етничких чишћења појединих територија, а страдало је око 130 хиљада људи. Ратови су завршени мировним споразумима у Дејтону (1995) и Куманову (1999). По моделу југословенских грађанских ратова из 90-их одвијали су се и други међуетнички конфликти на постсовјетском простору крајем 20. и почетком 21. века, највише на Кавказу.

Критике теорије демократског мира

Критичари „теорије демократског мира" оштрицу својих примедби углавном усредсређују ка централној тези ове теорије: на утврђивање односа између независне варијабле – демократског уређења и зависне варијабле – одсуства сукоба између држава. Емпиријски докази у прилог

тезе да независна варијабла (демократски поредак) узрокује зависну варијаблу (одсуство рата, тј. мир), као што смо видели, крајње су контроверзни и зависе од тога на који начин се дефинишу обе варијабле. Истоветност облика владавине, сама по себи, није довољна да представља основни разлог изостанка сукоба између држава.

Генерализација коју поставља „теорија демократског мира" несумњиво је неодржива у случајевима одношења између држава са другачијим видовима уређења. „Заједнички облик политичког уређења и политичка култура уопште не спречава рат између независних држава. Ако је сличан облик владавине уопште био довољан, онда бисмо могли уочити мир између Совјетског Савеза и Кине, између Совјетског Савеза и њених дојучерашњих суседа из комунистичке Источне Европе, или између Кине и Вијетнама. Упркос значајним постојећим разликама, барем што се тиче политичких вредности и унутрашње организације комунистичких земаља, оне су међусобно много више идеолошки и вредносно личиле него демократије или, рецимо, десничарске диктатуре. Ипак, рат између ових земаља и спорови који су претили да ће прерасти у рат, били су уобичајени."[40] Управо због тога заговорници „теорије демократског мира" сматрају да је истинитост њихове основне тврдње везана за саму природу демократског уређења и његове основне вредности, то јест да је изостанак сукоба у корелацији са демократијом.

Емпиријски налази, међутим, тешко могу да једнозначно потврде корелацију између независне и зависне варијабле, то јест између демократског уређења и мира. „Након дефинисања зависне и независне варијабле, враћамо се полазном питању: узрокују ли демократије мир?

40 Russet Bruce, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post Cold War World*, Princeton University Press, Princeton, 1993, стр. 25.

Могуће је да лидери демократских држава избегавају ратове с другим демократским државама из стратешких разлога. Такође је могуће да демократске државе уђу у озбиљне међусобне спорове на значајно нижем степену конфликтности него други типови политичких режима, због нормативних или културних ограничења. Много је емпиријских доказа у корист тврдње да демократске државе нису иницирале или нису склоне започињању међудржавних ратова, посебно када се упореде с онима које су истицали научници 1970-их година (Rasler i Thompson, 2005: 25–27). Међутим, 'будући да ниједан научни доказ није дефинитиван, сигурно је како већи број демократских држава у постхладноратовској ери може повећати могућности за њихове међусобне конфликте, што у коначном исходу доводи у питање потенцијале остварења демократског мира' (Ray, 1998: 43)".[41]

У савременој политичкој науци постоји читав низ алтернативних објашњења изостанка рата између демократија. Сва она тврде како су други фактори, а не демократско уређење, ти који доприносе остварењу и очувању мира између држава. Најраспрострањеније међу њима је тумачење које тврди како су међународне и наднационалне институције те које највише доприносе међународном миру. Ово становиште базира се на претпоставци како мир између држава постоји због тога што су оне повезане заједничким везама са међународним институцијама које су основане управо из разлога да предупреде ратне сукобе и све несугласице између држава реше мирним путем. Подврста овог објашњења одржавања међудржавног мира изостанак сукоба види у корелацији са настанком и јачањем међувладиних и наднационалних институција.

41 Luša Đana, „Kritike liberalne teorije demokratskog mira", *Politička misao*, god. 51, br. 3, Zagreb, 2014, стр. 43.

Што су међународне институције јаче и присутније, тврди се, то је мир чвршћи и трајнији. Проблем са заговарањем ове тезе лежи у чињеници да мир мора да постоји као предуслов да настану овакве институције које га после чувају, тако да се „претходни мир" не може објаснити међународним институцијама (које тек треба да буду изграђене). Описано „институционалистичко објашњење" није сасвим различито од „теорије демократског мира": како су ове међународне институције, попут демократских држава, настале као механизам за приближавање мноштва различитих интереса, независних центара моћи и њиховог утицаја, тако се и њихова „отвореност" такође може тумачити утицајем пре свега демократских држава и њихових вредности на спољнополитичком плану. Због тога се ово тумачење не може ни емпиријски ни аналитички посматрати као потпуно самостално у односу на теорију „демократског мира".

Наредно тумачење заступа тезу како је заправо територијална одвојеност између појединих држава кључна за то да између њих не дође до војног сукоба, јер ратови, најчешће, избијају између суседних држава. Док су демократске државе биле ретке и удаљене великим морским и копненим пространствима, ово објашњење је могло да делује убедљиво. Када су, после 1945. године – а нарочито од почетка седемесетих година и тзв. „трећег демократског таласа" (Хантингтон) – демократске државе постале бројније, територијално знатно ближе и компактније, овакво објашњење се показало мањкавим пошто је између суседних демократских држава ретко долазило до ратног сукобљавања.

Бројни истраживачи међународних односа су сматрали да разлог изостанка сукоба између демократија најпре лежи у чињеници да су демократске државе после 1945.

године мање-више све биле чланице истих војних савеза, те да су управо војни савези ти који одржавају међународни мир. Све демократске државе имале су заједничке интересе, од којих је најизраженији управо био онај који се тицао безбедносне димензије, односно отклањања безбедносне претње коју је представљао заједнички непријатељ – социјалистички блок земаља. Главни недостатак објашњења о војним савезима као најважнијим за одржавање мира лежи у дилеми: да ли се демократске државе нису упуштале у међусобне сукобе зато што су биле сличне и укључене у савез, или само зато што су стрепеле од заједничког непријатеља, и да ли је тај страх био узрокован пре свега тежњом да сачувају заједничке демократске институције и вредности или не? Ако тежња ка очувању демократских институција и вредности преовладава као разлог за стварање војних савеза – у том случају је демократско уређење основни узрок, а склапање војних савеза само једна, додуше крупна последица која одржава мир између демократских држава.

„Теорија о војним савезима" има једну значајну подваријанту која указује на велику улогу доминантне „велике силе" која чини све како би одржавала мир између свих чланова војног савеза. Ова хегемонистичка сила (у хладноратовском миљеу међу демократским државама то су, ван сваке сумње, биле САД) врши снажан утицај на своје знатно слабије савезнике да у интересу заједничке безбедносне политике против исте непријатељске силе (СССР-а) не смеју да избијају никакви сукоби унутар савеза. При томе „велике силе" прибегавају различитим методама, укључујући и претње да ће ускратити своју војну и економску помоћ знатно слабијим савезницима.

У оптицају је и прилично распрострањено објашњење како је богатство држава то које доводи до мира

између њих, а не вид државног уређења. У питању је развијени облик „теорије о мирољубивим учинцима трговинске политике", која, у савременој варијанти, гласи: економски развијене земље, са сталним растом, кроз своју анализу трошкова и добитака јасно уочавају да им не иде у прилог да ратују са државама у којима је ситуација слична и са којима постоји изражен степен економске повезаности, тачније међузависности. „Аргумент о повезаности богатства и мира је уско повезан са оним да транснационални интереси трговине и инвестиција доприносе миру. Различити писци као што су либерал Ричард Кобден, марксиста Карл Каутски и Јозеф Шумпетер тврдили су да мрежа економске међузависности доприноси међународном миру. Напротив, Лењин и други теоретичари империјализма мислили су другачије. Економска међузависност, на пример између Сједињених Држава и Јапана, ствара и блискост и тензије. Чак и када се може уочити корелација између трговине и мира, све се своди на проблем са пилетом и јајима („шта је старије?" – А. Г.). Слабе економске везе унутар индустријализованог света током Велике депресије помажу нам при разумевању политичких тензија које су довеле до Другог светског рата, али након тога, мирољубиви односи су углавном били успостављени далеко пре остварења високог нивоа економске међузависности која је била постигнута тек током седамдесетих година двадесетог века (Russett and Starr 1992, 385–92)."[42] Проблем са теоријом о утицају богатства на мир лежи у томе што су државе најчешће различитог нивоа богатства и у различитим видовима међузависних веза, то јест да, ако не постоји интерес за сукобљавање између држава истог степена

42 Russet Bruce, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post Cold War World*, Princeton University Press, Princeton, 1993, стр. 28.

економске развијености, он може да постоји у случају да богатија држава жели да дође до сировина и тржишта знатно слабије државе. Често се економски односи између држава са асиметричним степеном развијености успостављају и одржавају управо услед страха оне слабије од војног ангажовања оне јаче, па се ствара лажна слика о мирољубивости и међузависности иза које леже претње, неправде и груби видови економског израбљивања.

И коначно, ту је и објашњење како је политичка стабилност а не облик државног уређења та која доприноси међудржавном миру. Државе које имају стабилне и дуговечне облике владавине ретко имају потребу да изразе сопственог унутрашњег незадовољства пребацују на раван спољне политике и међудржавних односа. Када у међународним односима уоче друге државе које су једнако стабилне, они од ње очекују мудри, мирољубиви приступ у решавању међусобних спорова. У случају да су им интереси супротстављени, а да се не могу превазићи другим начинима, стабилни политички системи – будући неспорне легитимности – траже од сопственог становништва да их подржи у међудржавним споровима, не користећи се, попут нестабилних режима разним видовима обмана свог јавног мњења, политичким манипулацијама и закулисним операцијама које доводе до исхитрених ратних авантура. Дилема коју носи ово објашњење представља веза облика владавине и политичке стабилности. У случају да се докаже да су демократски уређене државе знатно стабилније (а у двадесетом веку, са порастом броја демократских држава, показивало се да је и њихово уређење са протоком времена показивало знатнију стабилност) од недемократских видова организације власти, ово објашњење би се, посредно, поново улило у објашњења која припадају „теорији демократског мира".

За разлику од оних који „теорију демократског мира" покушавају оповрћи доказивањем исправности других, алтернативних објашњења о корелацији између мира и других феномена политичког живота, већина критичара ипак се усмеравају да контрааргументима оповргну њену главну тезу о негативној корелацији између демократског система и рата. Они то чине или кроз генерално оповргавање теорије да „демократије не ратују" (било набрајањем конкретних политичких међудржавних сукоба и ратова који показују постојање ратоборности између демократија, било истицањем другачијих општих тенденција у међународној политици од оних које истичу либерални институционалисти) или кроз давање уже, прецизније критике везане за поједине носеће аргументе њене „монадичке" или „дијадичке" варијанте.

Најпознатији поборник критике „теорије демократског мира" везане за позивање на конкретне историјске чињенице био је Александар Хамилтон (1755–1804), политички теоретичар и први секретар финансија САД-а. Хамилтон је у својим списима указивао како су Атина, Рим и Картагина – све од реда републике у којима је била јака демократска компонента државне власти – водиле и одбрамбене и освајачке ратове, једнако као и монархије или аристократије Старог века.

Општу и заокружену критику „теорије демократског мира" дали су и припадници историјски најзначајније школе међународних односа – реалистичке школе. Настала као теоријски израз разумевања прагматичног, реалполитичког вођења државне политике који је красио раномодерну епоху у Европи, реалистичка школа се базирала на доказивању потпуно другачије врсте односа који постоје у међународној политици. Ови односи су, ако не трајни због саме људске природе, оно стечени

услед анархичних прилика у међународној арени и стога тешко промењиви. Међународне односе пре и изнад свега одликује „жудња за моћи" (*lust for power*), то јест тежња ка њеном увећању. Реализам, као широки теоријски и методолошки оквир, поред „жудње за моћи" постулира још неколицину кључних теза у оквиру којих сагледава процесе у међународној политици: 1) у њима основне и кључне субјекте представљају државе, а не појединци или међународна тела; 2) међународни политички систем краси анархичност – због тога у њему не постоји некакав врховни, наднационални ауторитет који може арбитрирати приликом спорова или који може наметнути своја правила. Због тога у односима међу државама влада закон јачег, то јест – прибегавање ратним сукобима; 3) државе и остали актери у међународној политици се понашају рационално, тако да је и њихово деловање усмерено ка максимизирању њиховог сопственог интереса; 4) све државе жуде ка повећању моћи, јер им то омогућава да опстану и очувају се у приликама које постоје у међународном систему. Управо „императив самоодржања" је тај који приморава државе да своје активности усмере на стратегије моћи којима стичу преимућство над својим стварним и потенцијалним ривалима. Иста логика приморава и друге државе да се понашају на идентичан начин, па се између њих води непрестано надметање око повећања моћи. „.Стога су у међународним односима страх и неповерење нормално стање ствари. Разлика између 'теорије демократског мира' и реализма огледа се у томе што прва истиче да промене унутар држава могу трансформисати природу међународних односа, док реалисти сматрају да, иако се државе мијењају на унутарњем плану, структура међународног политичког система остаје иста. У реалистичком свету преживљавање

и безбедност увек су неизвесни, а демократске државе не реагују различито на демократске ривале у односу на оне недемократске. Реалисти, надаље, виде разлику у спољној политици држава према томе где су се позиционирале у међународном спектру моћи, док либерали истичу како није важна међународна дистрибуција, већ оно што се догађа у самој држави. Са друге стране, реалисти искључиво гледају међународне факторе и дистрибуцију моћи. За либерале рат је зависна варијабла, а тип политичког режима независна, док реалисти виде дистрибуцију моћи као независну варијаблу."[43]

Остали, „ужи" видови оповргавања појединих варијанти „теорија демократског мира" заснивају се на изношењу низа контрааргумената наспрам главних разлога који објашњавају везу између демократског уређења и одсустава рата. Видели смо већ како „нормативно-културални" вид објашњења сматра да „демократски мир" произлази из утицаја демократских вредности и политичке културе засноване на толеранцији и мирољубивом решавању спорова, а које се са простора унутрашње политике преноси на спољнополитичке односе са другим државама. Ако политичке елите и значајан део становништва заиста верује да се на основу оваквих принципа решавају спорови не само у унутрашњим већ и спољним односима, заиста би се могло очекивати да из овог уверења проистекне и мирољубиво понашање у комуникацији са другим државама. Грађане који верују у „светост" индивидуалних права, приватне својине, а који виде себе као аутономне појединице који пресудно утичу на политички живот и државне институције, на први поглед је теже убедити у вођење агресивне спољне политике која није

43 Luša Đana, „Kritike liberalne teorije demokratskog mira", *Politička misao*, god. 51, br. 3, Zagreb, 2014, стр. 45.

у њиховом интересу, већ у себичном интересу олигархијских група и њима придружених политичких елита.

Критичари „нормативно-културалног објашњења" у циљу његовог оповргавања наводе следеће контрааргументе: демократске државе – ако се и придржавају својих вредности и културе у унутрашњој политици – не понашају се исто и у међународним односима, за шта наводе читав низ конкретних примера. У прилог томе наводе се бројни случајеви када су демократске државе омануле при примени својих вредности везано за мирољубиво решавање спорова у међународној арени и прибегле сили, то јест ратној опцији. Чак и ако су се у ратне авантуре упуштали позивајући се на демократске вредности и културу (било ради њихове одбране или ширења), прави разлози за рат лежали су у реалполитичким проценама и интересима, а не у пукој тежњи ка самоодбрани или промоцији демократских вредности. У прилог томе се узимају историјски примери ратова које су започеле демократске државе зарад империјалних циљева: контроле страних територија и експлоатације тамошњих ресурса (нпр. Британија је у 19. веку освојила Авганистан како би стратешки препречила Русији пут ка својој главној колонији – Индији; Француска је 1881. извршила инвазију Туниса како би предупредила Италију да учини то исто итд.). Не само да демократске вредности и култура нису деловале пацифистички на демократске државе, већ су, напротив, неретко биле изузетно подстицајне за агресивно, империјално понашање: „Објекти колонијалне експанзије деветнаестог века били су народи који су углавном били изван европског државног система. У већини случајева, није се радило о људима беле пути чији облици владавине нису били у складу са облицима западних демократских институција

преовлађујућих код њихових колонизатора. Етноцентрички поглед Европљана на те народе лежао је у претпоставци да они немају институције самоуправе. Због тога, ови народи не само да су били погодни за империјално проширење – већ су се могли сматрати и кандидатима за побољшање па чак и 'ослобођење': за 'бреме белог човека' или 'цивилизацијску мисију'. Требале су им бити донете добробити не само модерне материјалне цивилизације, већ и западни видови самоуправе. Пошто ови народи нису имали такве институције, онда су, по дефиницији, били сматрани експлоатисаним и изложеним репресији домаћих ауторитарних власти. У оквиру овог етноцентричног погледа, домаће владе или племенски лидери нису могли да буду сматрани праведним и консензуално прихваћеним, и зато је било веома мало супротстављања освајању тих легитимних кандидата за 'либерални' империјализам."[44] Ни данашње сагледавање незападних друштава није лишено стереотипног приступа, препуног поједностављивања и црно-белих поларизација између западних демократских и незападних недемократских држава. „Изгледа да литература о 'демократском миру' олако претпоставља како је самовоља недемократских лидера неограничена. Па ипак, држање власти од стране оваквих лидера најчешће зависи од неке врсте селектираних, то јест од тога да ли ови лидери подржавају збир њихових интереса. У случају да се преференције њених чланова разликују, неизабрани лидер који се служи силом у спољној политици како би остваривао своје приватне интересе може да изгуби свој положај, па чак и свој живот (Morgan and Campbell 1991, 190). Стога, у

44 Russet Bruce, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post Cold War World*, Princeton University Press, Princeton, 1993, стр. 34–35.

одсуству података о преференцијалним расподелама селектираних у демократским и недемократским друштвима, немогуће је утврдити да ли потреба за унутрашњом подршком намеће строжија ограничења за лидере једног типа владавине него за други."[45]

Такође, последице ратова које воде демократије, како показују историјски примери – чак и када се воде са циљем ширења демократских вредности и културе – показују да режими који су доведени на власт након победе демократског интервенционизма често нису били уопште демократски: САД су, не само током Хладног рата већ и током целог 20. века, ако су им реалполитички интереси то налагали, у Латинској Америци радије на власт доводили аутократске диктаторе и војне хунте, а не савезничке демократске режиме. Штавише – ако су им стратешки и економски интереси то налагали – западне демократије су потпомагале свргавање младих незападних демократских режима, а враћали на власт самодршце сумњиве легитимности, само зато што су их ови други слепо слушали. Америчка умешаност у свргавање демократске Мосадеекове владе у Ирану 1953. године и враћање на власт аутократског шаха Резе Пахлавија само је најочигледнији пример како демократије у међународној арени раде супротно од својих вредносних прокламација.

Друга група контрааргумената усмерена је да оповргне примере мирољубиве сарадње између демократских држава које се тумаче њиховом вредносном и културном блискошћу, истичу, напротив, да разлози њихове сарадње и међусобне мирољубивости леже не у демократским вредностима, већ у голим интересима који се назиру у позадини. Нису придржавања демократских начела и

45 Gowa Joanne, *Ballots and Bullets*, Princeton University Press, Princeton, 1999, стр. 20.

толеранције довели до избегавања сукоба између Британије и Француске током кризе око Фашоде, већ однос моћи, тачније војна премоћ Британаца и свест Француза да морају да устукну пред њом. Нису демократске вредности оне које приближавају у мирољубивој сарадњи и савезништву демократске државе, већ економски и политички интереси, рационалне калкулације (*cost-benefit* анализе) и заједнички реалполитички непријатељи против којих је нужно удружити снаге, превазићи разлике и решити све међусобне несугласице.

Што се тиче другог „институционално-структуралног" вида објашњења које изостанак ратова између демократских држава повезује са демократским институцијама и ограничењима које оне намећу политичком животу и политичким елитама, и у односу на њих критичари овог типа „теорије демократског мира" износе низ контрааргумента. Као прво, они сматрају да заговоринци институционалне варијанте „теорије демократског мира" преувеличавају способност целине демократског друштва и ограничења њихових институција *checks and balances*) да утичу на политичке елите и њихове одлуке које су често вођене њиховим ужим, чак приватним, а не јавним интересима. „Препрека уласку демократија у рат је и постојање 'играча вета', опозиције и других интересних скупина, који могу блокирати владину одлуку (механизам групног ограничења). Тиме се улазак у рат непосредно повезује са дуготрајношћу процеса доношења одлука у демократијама (механизам споре мобилизације)... Истовремено, лидери других држава познају тешкоће и ограничења демократија у одлучивању о покретању рата, јер су оне транспарентни политички системи – механизам изненадног напада предвиђа да се мобилизација догађа у јавном домену, што спречава могућност изненадног

напада од стране демократије – у којима је процес доношења одлука видљив споља захваљујући политичкој опозицији и слободи медија (Gobetti, 2009: 29–39)."[46]

Што је моћ у државе разуђенија, а подела и међусобна контрола грана власти израженија, снажнији је утицај јавног мњења. Штавише, политичко-медијске манипулације јавним мњењем могу да придобију већинску подршку бирачког тела да политичке елите „преброде" сва институционална ограничења и упусте се у ратну авантуру, све позивајући се на демократске принципе, одбрану или промоцију њихових вредности. Напад САД-а и њихових савезника на Ирак 2003. године, манипулишући јавним мњењем причама о опасностима које носи (у ствари непостојеће) Садамово хемијско оружје, боље од било чега другог нам говори како се у демократском друштву може придобити већина уз помоћ које се могу превазићи сва институционална ограничења за вођење једне агресивне, освајачке спољне политике. „Свако понашање има две логике: логику очекиваних последица и логику прикладности. Институционални модел 'теорије демократског мира' води се логиком очекиваних последица, при чему посебно наглашава анализу трошкова и користи, док је нормативни модел концентрисан на логику прикладности, то јест на пројекцију норми које настају унутар државе. Грејем Елисон је у *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis* (1971) анализирао кубанску ракетну кризу те закључио да је оптималан избор био онај са 'минималним трошковима и максималним користима'. Но, потребне су и информације које теку кроз организације. Државе конструишу мање јединице које називамо бирократијама којима је крајњи циљ властито

46 Исто, стр. 40–41.

преживљавање."[47] И када ове јединице и политичке елите виде свој интерес у вођењу рата, оне на различите начине могу да придобију знатан број грађана за своје намере. То је још лакше учинити у оним демократским друштвима у којима постоји асиметрија моћи између грана власти и њених институција (посебно када постоји концентрација надлежности у некима од њих), а нарочито када постоји јасна политичка доминација једне партије или политичке опције у свим гранама власти, па се оне придружују подршци ратоборној политици коју води државни врх. Тада није потребно коришћење јавног мњења зарад „гурања" поједине политичке одлуке, већ само накнадно медијско убеђивање мњења како су све донете одлуке биле исправне и како се води политика која ће уродити плодом.

Закључна разматрања

Утемељеност критике „теорије демократског мира", а нарочито историјски релевантне чињенице озбиљно су уздрмале њену основну тврдњу и начине објашњења корелације између демократског уређења и мирољубивости у међународној сфери. Због тога су њени савремени заговорници прионули да бране њену „дијадичку варијанту", подижући при томе критеријуме за демократичност држава и одређења рата (подижући укупан број погинулих у сукобима као његов неизоставни елемент), све како би на тај начин искључили све оне ратове између демократија и тако „очистили" своје статистичке налазе од свих по ову теорију неповољних података.[48]

47 Исто, стр. 41.

48 Видети: Ray James Lee, „Does Democracy Cause Peace?", *Annual Review of Political Science*, 1/ 1998, Annual Reviews, Palo Alto,

Заговорници „теорије демократског мира", и поред тога, имају велики проблем са историјским фактима. Практично је неизводиво сакупити и обрадити чак и крајње „фризирану" статистику која може иоле убедљиво да послужи доказивању како демократије нису међусобно ратовале пре Првог светског рата. Тек донекле, њихови напори да натегну доказе за мир између демократских држава могу да буду поткрепљени у периоду Хладног рата (1945–1990); премда се, и у овом периоду, бележи дванаест сукоба између демократија, иако краткотрајних и спорадичних у односу на друге ратне конфликте. У постхладноратовској епохи, када поново почиње да ексалира низ ратова између вишестраначких, парламентарних демократија из различитих разлога, поборници ове теорије принуђени су да прибегну теоријама о „младим демократијама" као изузецима, а све како би одржали у животу своје основне тврдње.

Чак и њихови крајње рестриктивни приступи при одређењу демократије и рата наилазе на велике проблеме, посебно у односу на критичаре који износе низ убедљивих контрааргумената који нам указују на спорност корелације између демократског типа владавине и одсуства рата, уз тврдње да су до одсуства рата доводили неки други, значајнији разлози. На пример, за одсуство значајних сукоба између демократија после 1945. године много убедљивије може да буде објашњење да је посреди резултат интересног повезивања других западних демократија са САД-ом услед страха од Совјета, уз велику послератну економску, војну и политичку премоћ САД-а. Западни савезници су стога морали да се без већег противљења повинују готово сваком захтеву који

1998, стр.27–46.

је стизао из Вашингтона, а поготово да мирно решавају међусобне спорове.

Примедбе које су овом објашњењу истакли заступници „теорије демократског мира" су следеће: ако су интересна логика и стратешки војни савези довели до претежног одсуства војног трвења између припадника једног од идеолошких блокова у Хладном рату, зашто се исто није десило и у оном другом, комунистичком блоку? Зашто су се одиграли ратови између Совјетског Савеза и Кине, Кине и Вијетнама? Зашто су Совјети били принуђени да војно интервенишу међу својим сателитима у Источној Европи (Мађарска, Чехословачка), што се код демократија није дешавало? Да све то нема неке везе са обликом владавине у овим државама, која одсликава степен њихове мирољубивости или ратоборности у међународној политици? На све ове приговоре критичари „теорије демократског мира" одговарају углавном објашњењима из корпуса реалистичке мисли: они објашњавају трвења у комунистичком блоку мањом моћи централне државе СССР у односу на друге социјалистичке државе, посебно оне веће и снажније попут Кине, као и мањим степеном економске зависности ових других, а услед све израженијег слабљења економске моћи Совјетског Савеза.

Све у свему, подаци који представљају потврду става да „демократије не ратују" данас све више изгледају танки и неубедљиви. Водећи офанзивни неореалиста Џон Мершајмер тачно је приметио како је „у протекла два столећа било свега неколико ситуација када су демократије могле међусобно да ратују"[49]. Ово је тачно не само када применимо савремене, најстроже критеријуме

49 Mearsheimer John, „Back to the Future: Instability in Europe after theCold War", *International Security*, no. 15, MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1990, стр. 50.

за дефинисање демократског уређења већ и када прихватимо много „лабавије" и историјски прихватљивије приступе као што је то учинио Дојл који је побројао свега десетак демократија у периоду до краја 19. века. Ако узмемо опште гласачко право за критеријум одређења неке државе демократском (као што то чини „Freedom House") ни једна држава пре почетка 20. века не би могла да задовољи овај критеријум. Џоана Гова чак сматра да су сви подаци у прилог „теорије демократског мира" пре 1939. године потпуно неупотребљиви.[50] Велика већина статистички обрађених података показују како су демократске државе у модерном раздобљу биле готово једнако ратоборне у поређењу са државама другачијег облика политичког уређења, посебно имајући у виду њихову донедавну малобројност и утицај на друге удаљене регионе света.

Table 4.1
Probability of War and Lower-Level MIDs by Polity Type, 1816–1980: Fraction of Dyad-Years in Conflict

	Polity type			
	Democratic-democratic	*Other*	χ^2 *statistic*	*p-value*
Wars	0.0002 [30963]	0.0011 [275807]	20.35	0.000
Lower-level MIDs	0.0029 [27662]	0.0048 [244098]	18.52	0.000

Вероватноћа за вођење рата и војних међународних сукорова нижег нивоа у односу на тип државе у периоду 1816–1918 према Џоан Гови[51]

50 Gowa Joanne, *Ballots and Bullets*, Princeton University Press, Princeton, 1999, стр.44–67.

51 Gowa Joanne, *Ballots and Bullets*, Princeton University Press, Princeton, 1999, стр. 60.

Probit Analysis of Probability of War and Lower-Level MIDs, 1816–1980

Variables	*Wars*	*Lower-level MIDs*
Constant	−0.0061**	−0.0190**
	(0.0005)	(0.0006)
Democratic	−0.0010**	0.0020**
	(0.0002)	(0.0003)
Contiguous	0.0010**	0.0060**
	(0.0001)	(0.0002)
1 Major power	0.0009**	0.0029**
	(0.0001)	(0.0002)
2 Major powers	0.0016**	0.0055**
	(0.0002)	(0.0004)
Log L	−2135.5	−6495.9
Sample size	306770	271760

Вероватноћа рата и војних међународних сукоба нижег нивоа за период 1816–1980 према Џоан Гови[52]

Истраживања ратних сукоба у периоду од 1946. године до 2010. године показују да су демократске државе биле умешане у чак педесет ратова, било као једна од зараћених страна било као страни интервенционисти: од тога су били једна од зараћених страна у двадесет и три рата, док су остало представљале интервенције у туђе ратне сукобе или уплитање у конфликте унутар држава. Ауторитарне државе су се у истом периоду готово три пута више укључивале у међудржавне ратове него

52 Исто, стр. 61.

демократске државе (61 пут), али су се много ређе одлучивале за интервенционизам у туђим сукобима или мешање у конфликте унутар других држава. Насупрот томе, демократије су се много чешће мешале у унутардржавне и поддржавне војне сукобе него што су биле зарађена страна. Такође, демократске државе су показале тенденцију, нарочито у периоду након Хладног рата, да се не уздржавају да стоје по страни, већ да се све чешће укључују у ратове који су у току. Ипак, само мали број демократија учествује у овим војним интервенцијама, и то углавном оне које имају статус „велике силе": САД (13 интервенција), Француска (8 интервенција), Велика Британија (6 интервенција), док им се савезничке државе (попут Аустралије и Новог Зеланда) повремено придружују.

Како се могу објаснити овакве тенденције? Да ли оне произлазе из типа државног уређења или су у питању последице специфичних историјских околности? Треба узети у обзир и да су на укупне статистичке податке о ратовима у овом периоду знатно утицали поједини конфликти: нпр. низ ратова које су бројне арапске државе безуспешно водиле против Израела знатно је подигао број спољних ратова које су водили ауторитарни режими. За разлику од њих, демократије су се чешће упуштале у интервенционизам. Ово је чињено или из стратешких разлога: да би се одбранили идеолошки или геополитички важни режими, или када су, у периоду деколонијализације, бивше колонијалне силе демократског уређења покушале да спрече осамостаљење колонија широм Трећег света (нпр. учешћа Француске и Велике Британије у ратовима у Индокини, Кенији, Камеруну, Алжиру итд.) или, у другом делу овог периода, када су покушале да спрече пад по њих економски и политички

пробитачних постколонијалних режима. Како се приближавао крај 20. века, изгледало је да ови видови демократског интервенционизма губе на значају и полако историјски ишчезавају, све док интервенционизам у постхладноратовском виду није добио ново рухо: форму тзв. „хуманитарног интервенционизма" (Косово и Метохија, 1999) и „крсташког похода за ширење демократије" (Други заливски рат, 2003).

Са изузетком дуготрајних војних интервенција као што је био Вијетнамски рат или окупација Авганистана, приметно је да демократије радије учествују у сукобима краћег трајања. То се, без већих потешкоћа, може објаснити војном надмоћношћу и могућношћу стратешког избора сукобљавања са знатно слабијим противником, а избегавањем већих и неизвеснијих конфликата. Такође, неколико дуготрајних сукоба између недемократских држава, као што су ратови између Вијетнама и Камбоџе (1975–1979) или Ирака и Ирана (1980–1988), знатно подижу просек дужине ратовања ауторитарног државног табора.

Најпроблематичнија улога „теорије демократског мира" у савременом свету тиче се несумњиво њене примене у конкретној спољној политици, тачније у њеном медијском и идеолошком коришћењу за оправдавање започињања рата од стране демократских држава према оним државама које се сматрају недемократским или недовољно демократским. Ментална мапа која се кроз ову теорију пројектује постулира егзистирање два мање-више јасно дефинисана табора између којих нема пуно прелазних нијанси: између табора демократских земаља (које имају узорно уређење и нормативне обрасце, а између којих цвета међусобни мир, поштовање и сарадња на свим нивоима) и табора недемократских држава

(са мањкавим уређењем и вредносним дефицитима који изазивају ратове и невоље у својој већински потлаченој популацији и спољнополитичком окружењу). Започињање рата од стране демократија како би се елиминисали реметилачки и беспризорни режими и тако достигао коначни мир лако усмерава поборнике „теорије демократског мира" у недвосмислено заговарање тзв. „демократског крсташког похода"[53]. Сетимо се само да је „идеалистички" председник Вилсон, приликом придобијања америчког конгреса за улазак САД-а у Први светски рат, за разлоге за укључивање у рат користио, поред немачког подморничког рата и тзв. „Цимермановог телеграма" и реторику „теорије демократског мира" о томе како само успостављање света у коме владају демократске државе може да доведе до трајног мира.

Карл Шмит је још у раздобљу између два светска рата уочио тенденцију да се демократски мир наметне ратом и то тумачио либералистичким заговарањем деполитизације кроз мешање сфера етике и економије у сферу политике. На тај начин се, по Шмиту, добија један веома опасан псеудополитички амалгам препун противуречности као што је „вођење рата да би престали сви ратови" и „постизање мира ратом". „Есенцијално нератничка, и то из есенције либералне идеологије, јесте само терминологија. Економски фундиран империјализам ће, наравно, настојати да проузрокује стање Земље у коме ће неометано моћи да примењује своја економска средства моћи, као што су блокада кредита, блокада сировина, разарање стране валуте итд, да њима постигне успех (...) Најзад, он располаже и техничким средствима насилног

53 Chan Steve, „In Search of Democratic Peace: Problems and Promise", *Mershon International Studies Review*, no. 41, Oxford University Press, New York, 1997. стр. 59.

физичког убијања, технички савршеним модерним оружјима, која су коришћењем капитала и интелигенције учињена тако нечувено употребљивим да би у случају нужде стварно и била употребљена. За примену таквих средстава изграђује се, даБогме, нов, есенцијално-пацифистички речник који више не познаје рат, већ само још егзекуције, санкције, казнене експедиције, пацификацију, заштиту уговора, интернационалну полицију, мере осигурања мира. Противник се више не зове непријатељ, али се зато као прекршилац мира и нарушитељ мира ставља *hors-la-loi* и *hors l`humanite*, а рат који се води ради очувања или проширења економских позиција моћи мора да се пропагандом претвори у 'крсташки поход' и 'последњи рат човечанства'."[54]

Принудна демократизација поражених држава у Другом светском рату од стране окупационих власти западних демократија само је појачала убеђење да се победничким ратом на просторима других и до јуче другачије уређених држава може „преселити" западни вид вишестраначког парламентаризма. Цела неоконзервативна спољна политика према Блиском и Средњем истоку, током оба мандата Џорџа Буша Јуниора, а посебно инвазија на Ирак (2003) зарад рушења режима Садама Хусеина била је надахнута управо идејама „демократског интервенционизма". Иста је ситуација била и са интервенционизмом на простору Балкана (Босна, Косово и Метохија) током 90-их година 20. века који се, при томе, додатно правдао моралним разлозима за војно деловање како би се спречиле „хуманитарне катастрофе". Иако и данас у западној академској заједници постоје бројни

54 Шмит Карл, „Појам политичког", у: *Норма и одлука: Карл Шмит и његови критичари,* Филип Вишњић, Београд, 2001, стр. 52.

појединци који заговарају насилно ширење демократије на недемократизоване режиме широм света (Рамел је најизраженији заговорник овог приступа), све су бројнији и критички гласови који се противе „демократским крсташким походима" базираним на „теоријама о демократском миру". Вид, на пример сматра да су могућности насилног увођења демократије веома проблематичне и да се на незападним просторима тако само ствара већа нестабилност, отвара простор за секташке поделе и, заправо, поспешује избијање ратова.[55] Он сматра да су – иако овакав приступ не препоручује – шансе да се „насилно демократизовање" покаже нешто успешнијим ако су недемократске државе против којих се врши војна интервенција окружене са барем једном или две од раније демократске државе, јер их је – углавном из геостратешких разлога – после лакше укључити у заједницу демократских држава, него у случајевима када су све суседне државе недемократске. Гледич и Кристијансен, напротив, сматрају да вођење „демократског крсташког похода" може да уроди успехом, али да је он само делимичан и привремен те да доноси сијасет проблема на дужи рок услед недостатка развијених економских и социјалних структура неопходних за даљи демократски развој ових од споља, силом демократизованих држава.[56]

55 Weede Erich, „Some Simple Calculations on Democracy and War Involvement", *Journal of Peace Research* 29, no. 4, SAGE Publications, New York, 1992, стр. 377–84.

56 Christiansen Lene Siljeholm, Nils Petter Gleditsch, Hegre Håvard, „Democratic Jihad? Military Intervention and Democracy", *Paper Prepared for the 45th Annual Convention of the International Studies Association*, 17–20 March 2004. https://web.archive.org/web/20070927142451/http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/uppsala/ws21/Hegre.pdfPDF, приступљено 01. 09. 2020.

Посебан проблем представља сазнање да ментални оквир који пружа „теорија демократског мира" не открива, већ све више замагљује уочавање видова употребе принуде и силе у савременим међународним односима који се стално мењају са променама кроз које пролази међународни систем. Фундирана у окошталим, често и превисоко постављеним одређењима демократског уређења и рата, „теорија демократског мира" данас све више затвара спознајне хоризонте о новим, суптилнијим методама насилног наметања воље једних држава другима. У првом реду, у питању су како промене самога начина вођења савременог рата, тако и видови наметања различитих видова санкција и других казнених мера које не потпадају под строге дефиниције рата, а које могу да имају једнако погубне, па и теже последице по погођене државе.

Савремени рат претрпео је доста промена у односу на ратовање које се водило до половине осамдесетих година 20. века. Данас су све ређи отворени међудржавни ратови са класичном употребом војне силе. Напротив, све чешће су у игри неформална учешћа у унутардржавним сукобима кроз наоружавање зараћених страна софистицираним оружјима, дискретно убацивање паравојске и војних инструктора на туђ терен и коришћење оружаних снага приватних компанија за опсежне војне активности, затим инструментализација терористичких и екстремистичких група, коришћење не само државне политике за наношење економских губитака већ и оне појединих компанија и невладиних огранизација, као и нови облици хибридног ратовања (ратовања које истовремено користи конвенционално ратовање, нерегуларно (паравојно) ратовање и сајбер-ратовање). Емпиријске студије указују да су се у последње две деценије

удвостручили видови ових неформалних мешања државних сила у војне сукобе,[57] док су се међудржавни ратови бројчано смањили и свели на простор свега неколико светских регија (Африка, Блиски исток). Дешава се да у појединим случајевима унутардржавни ратови тињају само у неким државним провинцијама и не шире се на остале територије дотичних држава (нпр. у деловима Нигерије и Пакистана итд). У неким другим случајевима (попут Либана и Сомалије) држава у којој се одвијају ратни сукоби доживела је суноврат и изгубила једну од својих основних одлика – поседовање монопола на употребу силе или је тај монопол сужен на мањи државни простор или простор само неколико градова и регија (Авганистан, Чад) док недржавни субјекти (етничке милиције, екстремистичке организације итд.) контролишу остатак територија и воде бројне парадржавне војне формације које на њима успостављају алтернативне видове власти са монополом на употребу оружане силе.[58]

Трансформација рата на глобалном нивоу се наставља у складу са фундаменталном променом концепција међународног поретка, посебно у демократским државама, које такође садрже измењене безбедносно-политичке праксе које се баве ризицима поддржавног и унутардржавног насиља. Ово је посебно изражено у међународној пракси мултилатералних „хуманитарних" интервенција. Тренд мултилатералног интервенционисања праћен

57 Collier Paul, „Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy", *World Bank Publications*, Washington, DC, 2003, стр. 40.

58 Видети: Reno William, *Warlord Politics and African States*, Lynne Rienner, Boulder, 1998; Duffield Mark, *Global Governance and the New Wars. The Merger of Development and Security*, Zed Books, London, 2001.

је стратешким иновацијама које фаворизују нове облике војног ангажовања и мењају лице рата.

Прво, ризици од офанзивних операција на терену смањују се сарадњом са локалним копненим трупама, као што су северни авганистански „господари рата" који су привремено добили статус партнера западним силама у обрачуну са талибанима (Авганистан, 2001). Друго, одиграва се делимична „приватизација рата" запошљавањем приватних војних предузећа (PMCs) за освајање и контролисање територија других суверених држава. У циљу побољшања властитог војног положаја, владе (приступ „одозго-надоле") и недржавни актери користе савремене плаћенике који се руководе корпоративним профитом, а не индивидуалном добити.[59] Гледано из перспективе „одозго-надоле" комерцијалне безбедносне агенције се користе када државе или међународне организације теже да минимизирају број својих погинулих припадника или када се војна интервенција не може извести због политичких препрека и изостанка државног (али не и корпоративног) стратешког интереса. Емпиријски посматрано, може се доказати како је од краја Хладног рата све веће, директно или индиректно, консултативно и активно деловање, све већа бројност приватних безбедносних и војних компанија у зонама војног сукоба.[60] Оперативно гледано, спектар активности ових група креће се од оних легалних, у потпуности компатибилних са међународним правом (логистичка подршка мировним мисијама, обезбеђивање безбедности у хитним хуманитарним случајевима) до правно

59 Singer Peter, *Corporate Warriors: the Rise of the Privatized Military Industry*, Cornell University Presc, Ithaca, 2003.

60 Shearer David, *Private Armies and Military Intervention*, Adelphi Paper 316, Oxford University Press, London, 1998.

нерегулисаног сектора (војна обука, распоређивање војних стручњака), али и за очигледно незаконите активности (учествовање у оружаним сукобима на страни зараћених страна или ради обезбеђивања интереса од споља умешаних држава или мултинационалних корпорација). Демократије су овде укључене не само као купци, већ и као даваоци лиценци. Иако ови поддржавни ратови – упркос наглом порасту њиховог броја – нису још увек доминантни вид ширих оружаних сукоба у свету, и они и други облици хибридног ратовања остају „испод радара" за „теорију демократског мира".

Поред мање-више нескривеног учешћа приватних безбедносних компанија, спољна политика демократских држава није поштеђена (напротив, у њој су оне све израженије) коришћења тзв. „тајних војних операција" – прикривених мисија припадника њених оружаних снага и безбедносних служби на просторима других држава, укључујући и оне подједнако демократске. Ове операције се таје од јавности сопствених држава и главних органа парламентарне демократије, а када подаци о њима процуре у јавност – по правилу се негирају од стране највиших државних званичника. Најпознатији случај изградње праве паравојне мреже за извођење тајних и терористичких операција под параваном стварања позадинске војске која би се на простору Европе борила против Совјета (све у случају да они уз помоћ „муњевитог рата" избију до обала Атлантика и Медитерана) представља тзв. „операција Гладио" коју су спроводиле САД и неке њихове НАТО савезнице. Иако је у јавности у почетку упорно негирано постојање ове операције, односно постојање и деловање ове паравојно-обавештајне мреже, временом је прикупљено довољно поузданих информација и написан низ озбиљних научних студија

које су неспорно објасниле ову мрачну епизоду у животима демократских држава током Хладног рата.

Постоје и непобитни докази о читавом низу „тајних операција" кроз употребу војне силе које су САД користиле на ваневропским просторима током истог тог периода. Форсајт је био убедљив у доказивању како су се САД веома вешто и константно користиле „тајним војним операцијама" против изабраних, неспорно демократских влада у Ирану (1953), Гватемали (1954), Индонезији (1958), Бразилу (1960), Чилеу (1973) и Никарагви (током 80-их). Ни ове чињенице заговорнице „теорије демократског мира" не узимају у обзир, већ, напротив, наводе два разлога због чега сматрају да их треба игнорисати. Први разлог је, наводно, тај што су све државе против којих су САД организовале и спроводиле „тајне војне операције" током Хладног рата биле младе демократије, то јест нису представљале праве, стабилне либералне демократије.[61] Неки међу заступницима „теорије демократског мира" све ове младе демократије квалификују као државе које су се налазиле на половини спектра између аутократије и демократије, тако да је употреба „тајних војних операција" против њих била сасвим оправдана, чак и пожељна. Други разлог поборници става да „демократије не ратују" налазе у аргументу да „тајне операције", и по обиму активности и броју жртава (мање од хиљаду погинулих припадника оружаних формација), не потпадају под дефиницију правог међудржавног ратног сукоба. Они сматрају да је, чак и ако су неке међу државама које су биле предмет „тајних операција" заиста биле демократске, амерички ангажман био

61 Russet Bruce, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post Cold War World*, Princeton University Press, Princeton, 1993, стр. 121.

оправдан (а и у складу са дијадичком верзијом њихове теорије), јер је овај вид војног ангажмана мање интензиван од међудржавног рата и по броју изгубљених живота и по обиму потрошених финансијских средстава.

Уз превиђање постојања или одбијање да узму у обзир све ове видове унутардржавног или неформалног ратовања, заступници „теорије демократског мира" се са једнаком индиферентношћу односе према показатељима како поједине демократске државе све чешће прибегавају методама наношења економске штете другим државама, биле оне једнако или мање демократске од њих самих, без обзира на то што су циљеви наметања спољне воље над другим међународним субјектом исти као и они због којих се воде класични међудржавни ратови, а последице једнако тешке, ако не и теже. Наношење велике штете другим државама економским санкцијама се, додуше, ређе дешава између стабилних, либералних демократија него што је то случај са младим или недовољно демократизованим земљама. У савременим приликама нису искључене ни економске санкције и реторзионе мере између најпознатијих демократских земаља. У таквим случајевима јасно се показује како су сукоби око различитих политичких и економских интереса у стању да надјачају значај заједничких демократских вредности и културе толеранције. Однос између „теорије демократског мира" и употребе економских санкција је сложен. На пример, коришћење економских санкција као инструмента спољне политике и даље се повећава са ширењем самог таласа демократизације, и то углавном зато што либералне демократе жуде да виде цео свет демократизованим. Ово се углавном дешава због умишљања демократских држава о томе како ће ширење „еванђеља демократије" на крају довести до вечно

мирног света – до простора трајног мира. За демократске државе ово се може постићи понајвише кроз наметање санкција полудемократским или недемократским државама које спроводе политику противљења демократији као концепту. Ипак, демократије такође санкционишу једне друге из других разлога који можда нису нужно у вези са потребом ширења демократизације. Тек након Првог светског рата владе су почеле да узимају у обзир и разматрају режим санкција као могућу замену за ратове или било какве друге непријатељске ситуације. У периоду после Другог светског рата употреба санкција као средства кажњавања држава које крше међународно право и територијални интегритет других држава постала је уобичајени начин којим се одмењује или, барем, одлаже опредељивање за отворени ратни сукоб. Данас су економске санкције које користе демократске државе толико често у употреби да поједина истраживања показују како им оне двадесет и четири пута чешће прибегавају него што то чине ауторитарне државе. Резултат ових санкција може да доведе до губитка живота стотина хиљада цивила (Ирак током 90-их година прошлог века) и наношења веће материјалне штете него вишемесечно конвенционално бомбардовање (Србија у истом периоду). Тек у случају да економске санкције не уроде жељеним политичким резултатом и након њих уследи отворена војна интервенција једне или коалиције више држава на санкцијама погођену земљу, поборници „теорије демократског мира" узеће у обзир да разматрају ову ситуацију, наравно ако је претходно не искључе као „нерелевантну" из нормативних разлога.

ЛИТЕРАТУРА

Abbe de St. Pierre, *A Project for settling an everlasting peace in Europe, London:* J. Watts, London, 1714.

Chan Steve, „In Search of Democratic Peace: Problems and Promise", *Mershon International Studies Review*, no.. 41, Oxford University Press, New York, 1997.

Christiansen Lene Siljeholm, Nils Petter Gleditsch, Hegre Håvard, „Democratic Jihad? Military Intervention and Democracy", *Paper Prepared for the 45th Annual Convention of the International Studies Association,* 17–20 March 2004.

Clinton William „Confronting the Challenges of a Broader World", U. S. Department of State, Bureau of Public Affairs. Dispatch 4, no. 39: 3, 1993.

Collier Paul, *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy*, World Bank Publications, Washington, DC, 2003.

Czempiel Ernst-Otto, *Schwerpunkte und Ziele der Friedensforschung*, Kaiser, Munich, 1972.

Dixon William, „Democracy and the Peaceful Settlement of International Conflict", *American Political Science Review* 88, no. 1: 1994.

Duffield Mark, *Global Governance and the New Wars. The Merger of Development and Security*, Zed Books, London, 2001.

Ejdus Filip, „Dometi i ograničenja liberalnih teorija međunarodne bezbednosti", u: Dejan Jović (ur), *Teorije međunarodnih odnosa: liberalizam*, Politička kultura, Zagreb, 2014.

Fearon James, „Domestic political audiences and the escalation of international disputes", *American Political Science Review,* (88) 3, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

Gaddis John Lewis, *Strategies of Containment*: *A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

Гајић Александар, „Предлози реформе УН од стране светских федералиста и космополитских демократа", у Зборнику *Седамдесет година Уједињених Нација – поглед из Србије* (ур. Новичић Жаклина), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2015.

Gleditsch Nils Petter, „Democracy and Peace", *Journal of Peace Research*, no. 29/4, 1992, Sage publications, New York, 1992.

Gowa Joanne, *Ballots and Bullets*, Princeton UniversIty Press, Princeton, 1999.

Jackson Robert, Sørensen Georg, *Introduction to International Relations, Theories and Approaches,* 4th edition, Oxford University Press, New York, 2010.

Кант Имануел, *О вечном миру*, Гутенбергова галаксија, Београд–Ваљево, 1995.

Knock Thomas, *To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order*, Oxford University Press, New York, 1992.

Luša Đana, „Kritike liberalne teorije demokratskog mira", *Politička misao*, god. 51, br. 3, Zagreb, 2014.

Mansfield Edward, Snyder Jack, „Incomplete Democratization and the Outbreak of Military Disputes", *International Studies Quarterly*, no. 46: 4, Oxford University Press, 2002.

Mearsheimer John, „Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War", *International Security*, no. 15, MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1990.

Paine Thomas, *Common Sense*, Applewood Books, Carlisle Massachusetts, 2001.

Ray James Lee, „A Lakatosian View of the Democratic Peace Research Program", y: Colin and Miriam Fendius Elman (ed.), *Progress in International Relations Theory*, MIT Press, Cambridge, 2003.

Ray James Lee, *Democracy and International Conflict: An Evaluation of the Democratic Peace Proposition*, University of South Carolina Press, South Carolina 1995.

Ray James Lee, „Does Democracy Cause Peace?", *Annual Review of Political Science.* 1/ 1998, Annual Reviews, Palo Alto, 1998.

Reno William, *Warlord Politics and African States*, Lynne Rienner, Boulder, 1998.

Russett Bruce, Star Harvey, *World Politics: The Menu for Choice*, Bedford/St. Martin's, Boston, 2000.

Shearer David, *Private Armies and Military Intervention*, Adelphi Paper 316, Oxford University Press, London, 1998.

Singer Peter, *Corporate Warriors: the Rise of the Privatized Military Industry*, Cornell University Press, Ithaca, 2003.

Small Melvin, Singer David, „The War-Proneness of Democratic Regimes", *Jerusalem Journal of International Relations*, no. 1, 1976.

Weede Erich, „Some Simple Calculations on Democracy and War Involvement", *Journal of Peace Research* 29, no. 4, SAGE Publications, New York, 1992.

Wilhelmsen Lars, *A Democratic Peace Revisited: Measuring Democracy in International Relations,* Cand. polit. Thesis, Department of Political Science, University of Oslo, Oslo, 2006.

Šmale Volfgang, *Istorija evropske ideje*, Clio, Beograd, 2003.

Шмит Карл, „Појам политичког", у: *Норма и одлука: Карл Шмит и његови критичари,* Филип Вишњић, Београд, 2001.

ЕУ И РУСИЈА: ИЗМЕЂУ НОРМАТИВНОСТИ И РЕАЛПОЛИТИКЕ

Односи међу државама – посебно великим силама – не крећу се само у размерама интересима вођене реалполитике, већ и у њиховим „самозадатим" вредносним оквирима. Ти оквири се не тичу само аутоперцепције и перцепције „другог" у међународној политици, већ и утичу на виђење сопствених главних и споредних интереса, на избор начина њиховог постизања те одређивања према другима и њиховим интересима. Отуда и у међународној политици и у политичкој теорији владају убеђења како вредносно-идеолошки блиске, то јест државе сличног убеђења, имају много мање међусобних проблема и интересног сукобљавања. Са друге стране, дубоко различите и по уређењу и по прокламованим вредностима политичке заједнице чешће имају неспоразуме и сукобљавања, све до ставова о непомирљивости и неминовности сукоба између међународних субјеката међусобно дубоко различитог политичког устројства. На овим премисама су вековима грађена теоријска виђења попут „теорије демократског мира" или солидарности унутар социјалистичког блока, као и виђења о (некадашњој) непомирљивости између наследних монархија и република, касније између демократских и тоталитарних држава, капиталистичког и социјалистичког система,

либералних и ауторитарних система или – са геополитички супротним предзнаком – телурократије и таласократије. Многобројни историјски примери сукоба међусобно вредносно удаљених и на различите начине устројених држава узимају се у прилог оваквим тезама: од сукоба Хеладе са Персијом, Атине и Спарте, Рима и Картагине, републиканске Француске и конзервативних монархија Европе, Сила Осовине и Савезника, Совјета и САД-а, либералног Запада и „одметничких држава" итд.

Савремено политичко супротстављање ЕУ и Русије – махом гледано од стране политичке класе у Бриселу те европских експерата и истраживача – често се доживљава у овом светлу. Није, дакле, у питању само став узрокован ескалацијом украјинске кризе и избијања грађанског рата у овој „распадајућој држави", због чега се ЕУ, пратећи политику САД-а, конфронтирала са Руском федерацијом оптужујући је за агресију и кршење међународног права и уводећи јој економско-дипломатске санкције – већ једно знатно дуже времена присутно становиште. За његово поступно уобличавање постојао је читав низ конкретних повода, несугласица и међусобног супротстављања. Они су се од 2000. године наовамо само повећавали, доводећи на крају европске званичнике до становишта како Русија за њих представља „стратешки изазов"[1]. Прве пукотине у до тада углавном конструктивним међусобним односима јавиле су се са „Концептом шире Европе" Европске комисије из новембра 2003. године и најаве стварања „Европске добросуседске политике" која је смерала да „креира 'пријатељски прстен' у окружењу ЕУ који би укључивао Русију,

1 Anthony Ian, „Russia as a strategic challenge for the European Union", SIPRI – Stockholm International Peace Research Institute, 15. 01. 2015.

друге постсовјетске земље попут Украјине и Моладавије те њене северноафричке суседе"[2]. Томе се Русија жестоко супротставила, потенцирајући активно стратешко партнерство[3] са ЕУ засновано на једнакости две стране. Након тога, спорови су се само умножавали: од „калињинградског питања", питања прекограничне контроле, преко читавог низа политичких дешавања у време „великог проширења ЕУ" 2004. године, бојазни везане за даље проширење НАТО-а и супротстављених становишта везаних за тадашњу „наранџасту револуцију" у Кијеву, за стање на Кавказу по питању сузбијања чеченског тероризма, за економска питања везана за авионски прелет преко Сибира итд. Временом, списак „спорних питања" између Русије и ЕУ као целине се само увећао: у центру спора су се налазиле експанзија НАТО-а и ширење противракетног штита на просторе бивших чланица Варшавског пакта, оптужбе Брисела Москви везане за кршења људских права (махом спорних „мањинских група") и слабљење демократије, а у правцу ауторитативног централизма, затим за тзв. гасне спорове (2006, 2009) између Русије и Украјине око исплате дугова за транспортован гас који се одражавао на кориснике унутар ЕУ зависне од руског гаса и отворио питања поузданости редовних испорука са истока. Једно од спорних питања је и краткотрајни рат у Осетији, тј. Грузији у лето 2008. године где се ЕУ, заједно са САД-ом, оштро супротставила руској војној интервенцији након оружаног напада

2 De Bardeleben Joan, „The Impact of EU Enlargement on the EU–Russian Relationship", *A Resurgent Russia and the West: The European Union, NATO, and Beyond*, (ed. Roger E. Kanet), Dordrecht, Netherlands: Republic of Letters Publishing, 2009, стр. 93–94.

3 Видети: Donaldson Robert and Nogee Joseph L, *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems, Enduring Interests*, ME Sharpe, Armonk, 2005, стр. 261.

грузијских трупа на простор Јужне Осетије. „У фебруару 2007. године Путин је имплицитно критиковао европске лидере на Минхенској конференцији о безбедности што нису заузеле чвршћи став против изигравања међународног права и ауторитета УН од стране САД-а и НАТО-а и строго се супротставио предложеним испорукама ракетне одбране лоциране у централној Европи.[4] Руска реторика постала је оштрија како су предлози НАТО експанзије почели до дотичу просторе веома блиске ономе што Русија сматра легитимном сфером свог утицаја, пре свега простор Грузије и Украјине."[5] Украјинска криза, након „евромајдана" – то јест насилног свргавања Виктора Јануковича у фебруару 2014. године (чији је повод, формално, одлагање да потпише ССП са ЕУ) и убрзане, „изнуђене" руске анексије Крима и отпочињања грађанског рата у Донбасу – само је бурни завршетак једног дугог процеса постепеног конфронтирања две различите вредносне и интересне концепције отелотворене у супранационалним, стратешким процесима удруживања и проширивања на постсоцијалистичким просторима источне Европе – ЕУ и настајуће Евроазијске економске уније.

Укупна сложена ситуација у дубоко погоршаним односима између ЕУ и Русије има своје реперкусије и на њихова теоријска тумачења. И ту се одиграло својеврсно мисаоно подвајање, од којих свако подлеже поједностављењима. Са једне стране, реалполитичке тј.

4 Putin Vladimir, „Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy", Munich, 10 February 2007. http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2007/02/10/0138_type82912type82914type82917type84779_118123.shtml. приступљено 20. 05. 2015.

5 Donaldson Robert and Nogee Joseph L, *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems, Enduring Interests*, ME Sharpe, Armonk, 2005, стр. 94.

интересне стране односа ЕУ–Русија гледају се искључиво у димензијама комплексне економске међузависности, док се, напротив, политичко-дипломатски односи или своде на нормативни приступ који концептуализује међусобне супротности или се они прећуткују (нарочито њихова геостратешка димензија). У нормативним виђењима, претежно присутним на Западу, ЕУ се посматра као пре свега ултранапредна, постмодерна „вредносна" заједница која охоло гледа и, сходно томе, одбацује класичан реалполитички концепт вођења политике у међународним односима, док наспрам ње стоји Русија, лишена модернистичког комунистичког совјетског месијанизма, која поприма димензије неокласичне, суверене вестфалске велике силе што, пре свега у геополитичком погледу, реафирмише сопствену континенталну природу „централног балансера" унутар настајућег мултиполаризма са јасном државном структуром и традиционално укотвљеним националним идентитетом. Због свега тога стручњаци у ЕУ често истичу како ЕУ и Русија воде политике из различитих векова.

Дуализам у поимању билатералних односа који сугерише да ЕУ поседује некакву „постмодерну ексклузивност" јавља се и у перцепцији њеног одношења са другим великим силама. Роберт Кејган је још 2003. године примећивао сличну појаву у односима између ЕУ и САД-а: „Амерички и европски погледи разилазе се по веома важном питању о сили – по питању њене делотворности, моралности и пожељности. Европа напушта принцип силе или га, другим речима, превазилази, повлачећи се у свој затворени свет закона и правила, међунационалних преговора и сарадње. Она ступа у постисторијски рај мира и релативног благостања, остварујући 'вечити мир' Имануела Канта. САД, међутим, остају заробљене у

историји и примењују силу у анархичном хобсовском свету у ком су међународни закони и правила непоуздани, а права на одбрану, безбедност и утемељење либералног поретка још увек зависе од поседовања и употребе војне силе. Они се све мање слажу и разумевају једни друге."[6] Не улазећи у питање колико су у условима светске кризе ЕУ стварно одступиле од стања „постисторијског мира и релативног благостања", али и не сводећи све разлике само на питање силе, већ шире – на виђења моћи, устројства и носећих вредности политичких заједница, потребно је преиспитати колико нормативни оквир великих међународних политичких субјеката (као што су ЕУ и Русија) утиче на (погоршање или побољшање) њихових међусобних односа, да ли и на који начин утиче на њихово уочавање сопствених интереса и циљева, односно како се он рефлектује на вођење практичне, реалне политике.

Различите „природе" и виђења моћи ЕУ и Русије

ЕУ, коју су неки њихови бивши истакнути креатори и званичници називали „неидентификованим политичким објектом"[7] (Жак Делор), своју природу дугује свом специфичном историјском настанку и еволуцији. Развијајући се прво као послератна међународна мировна организација, а касније и као функционално-парцијално наднационално удруживање, ЕУ се тешко могла дефинисати тадашњим правно-политичким категоријално-појмовним апаратом. За објашњење сложене природе ЕУ

6 Кејган Роберт, *О рају и моћи: Америка и Европа у новом светском поретку*, Чаробна књига, Београд, 2003, стр. 7.

7 Mc Cormic Niel, *Questioning Sovereignity*, Oxford University Press, Oxford, 1999.

постоје мноштва теорија: једни је виде као „ентитет *sui generis*" са посебним карактеристикама у односима између држава чланица и органа Уније; други као провизоријум са федералним елементима[8] (нормирани поступак функционисања њених институција, регулисано буџетско трошење, деловање органа ЕУ на правна и физичка лица на целом њеном простору, постојање врховне судске инстанце у Унији); трећи као простор интеграције што постепено из специфичног конфедералног уређења прераста у федерацију; четврти као хибридни ентитет који спаја неке особине федеративне државе и међународне организације; пети као систем вишестепених споразума и интеракција.[9] Нека становишта заступају мишљење како ЕУ није држава (Филип Шмитер), јер не поседује основне елементе државе као што су монопол силе и врховну, централну власт. Она нема јединствену територију, већ њу чине разне државно-територијалне разноликости у широком спектру, тако да их је неадекватно објашњавати у појмовним оквирима вестфалске државоцентричности. Последица оваквог устројства узрокује веома другачије, „недржаволико" понашање ЕУ у спољној политици, то јест међународним односима. Поједини истраживачи зато узимају „предвестфалски" средњовековни поредак као аналошки модел за дефинисање „поствестфалског" политичког устројства чији је управо ЕУ најочитији пример – пошто се овакви ентитети не могу више објаснити теоријама о држави, већ више теоријама о империјама као врсти врховне политичке власти са својим дифузним хијерархијским поретком различитог

8 Berholtz Peter, *Institutional Aspects of European Integration*, Mc Millan Publishing Group, London, 1993.

9 Beutler Berg, Ronald Bieber, Jorn Popkorn, Jochen Streil, *Die Europaiche Union*, Baden Baden, 1993.

степена довршености, самоапсорпције и универзализма, а у простору између империјалног центра и периферног хаоса. Истраживачи попут Јана Зјелонке виде ЕУ управо као „новосредњовековну" империју која представља све супротно у односу на модерну, вестфалску државу: „меке граничне зоне које се померају, опстајање социо-економских разлика без конзистентних образаца; коегзистирање мноштва културних образаца; раздруженост ауторитативних алокација, функционалних компетенција и територијалних конституенција; интерпретације различитих типова политичких јединица и лојалности; разлика између европског центра и периферија остаје круцијална, али замагљена; редистрибуција је заснована на различитим типовима солидарности између разноврсних транснационалних мрежа; диверсификовани типови грађанства са различитим групама права и обавеза; мноштво разноврсних преклапајућих војних и полицијских институција; подељеног суверенитета између различитих функционалних и територијалних линија..."[10] ЕУ се заиста развила у таквом виду, као флуидна, квазифедерална супранационална структура испреплетених „неофеудалних" односа,[11] која се представља и доживљава као идеализована, комплексна творевина са (постмодерном) мисијом. Она се, декларативно, гнуша геополитике и реалполитичких перцепција све зарад плуралности и преклапања различитих структура и домета њихових надлежности.

Већим делом опорављена, постсовјетска Русија има све атрибуте и понашања класичне, „вестфалске" суверене

10 Гајић Александар, „Новосредњовековни модел објашњења природе ЕУ", *Култура полиса*, бр. 22 , година X, Нови Сад, 2013, стр. 132–133.

11 Видети: Гајић Александар, *Нови феудализам: глобалне трансформације у 21. веку*, Конрас и ИЕС, Београд, 2016.

државе: хијерархијски устројене, федеративног уређења, са јаком централном влашћу и строго дефинисаним надлежностима државних органа и нивоа власти премда са историјским, културним наслеђем „предмодерног" империјалног идентитета.[12] Иако је горљиви заговорник еволуције међународног система у правцу мултиполаризма, Русија поима међународне односе у тако еволуираном систему и даље у класичном смислу – на начин на који су ови односи функционисали вековима, и у „предвестфалском" и у „вестфалском" свету. Према свом Уставу[13] Руска Федерација је класична федеративна република са полупредседничким системом. У њој је председник на челу државе, а премијер на челу власти, са класичном поделом власти на три гране – законодавну, судску и извршну, која функционише као вишепартијска представничка демократија. Руска Федерација се састоји од 85 федералних јединица: 46 области (провинција), 22 републике, 9 крајева (територије), 4 аутономна округа, три федерална града (Санкт Петерсбург, Москва и Севастопољ) и једне аутономне области, са својим локалним владама и законодавним телима у оквиру надлежности које им даје федерални устав. Законодавну власт представља дводомна федерална скупштина. Њу чине државна Дума са 450 представника и Федерални савет са 166 представника, чије се надлежности тичу усвајања федералних закона, сагласности на међународне уговоре, доношење декларација (укључујући и објављивања рата), покретање поступка „импичмента"

12 О свим главним социополитичким, правним, економским и демографским параметрима Руске федерације видети: Busighia Irina, *Analysis of EU–Russia Relations*, MGIMO, Moscow, 2012.

13 Авакьян С.А. *Конституция России: природа, эволюция, современность*, Сашко, Москва, 2000. Текст Устава на руском видети на: http://www.gov.ru/main/konst/konst0.html, приступљено 25. 06. 2015.

председника итд. Председник се бира на шест година општим гласањем (са могућношћу још једног реизбора). Он је врховни командант оружаних снага; има могућност улагања вета на законске предлоге; поставља Владу Русије, тј. „кабинет" и друге државне службенике федералног нивоа власти итд. Владу чине премијер, његови заменици и министри које именује председник на предлог премијера (чији избор мора да потврди државна Дума већином гласова). Судску грану власти сачињава хијерархија федералних судова на чијем су врху Уставни суд, Врховни суд и Врховни арбитражни суд. Судије поставља Федерални Савет на предлог председника државе.

Класичне, суверене државне карактеристике Руска федерација форсира и по питању сопствених наддржавних интеграционих пројеката, као што је Евроазијска економска унија. Иако су нека њена тела – настала несумњивим угледањем на поједине органе ЕУ – створена са циљем регионалног наднационалног функционисања, устројство ЕЕУ више личи на класичну међународну организацију коју стварају суверене државе и одређују њене надлежности. По питањима где су државе пренеле своје надлежености на огранизацију више је истакнута хијерархијска, пирамидална структура његова четири главна тела (Скупштине Евроазијске економске комисије, Савет ЕЕК, два „висока тела" која чине председници и премијери држава чланица).

ЕУ и Руска федерација, као и њихови наддржавни интеграциони пројекти, не разликују се само по свом уређењу и начину унутрашњег функционисања, већ и по посве различитим погледима на природу и начине коришћења политичке моћи. Русија се претежно придржава класичног, сувереног, реалполитичког концепта моћи у међународним односима. Овај приступ комбинује све елементе

тврде и меке државне моћи зарад заштите својих интереса у овиримa постојећег међународноправног система. Заступајући класичне државне вредности (сувереност, равноправност и једнакост, национални идентитет и историјску свест, престиж и традиционалне комунитарне, укључујући ту и оне породичне и верске, вредности), Русија и на политичку моћ гледа у класичном смислу. Њено теоријско проучавање потиче из веберовске перспективе коју је, потом, преузео савремени реализам у међународним односима. Ту се моћ посматра као „способност наметања воље другоме, ослањајући се при томе на ефикасност средстава силе у случају непокоравања"[14] тек у крајњем случају. Ипак, више се преферирају различити видови делотворног утицаја из перспективе интересног преклапања и читавог вида других, добровољних утицаја кроз коришћење својих елемената пре свега тврде моћи (географске датости, природни ресурси, привредни капацитети, војни потенцијали, становништво, национални карактер, национални морал, квалитет дипломатије, квалитет владе итд.),[15] а потом и меке моћи. Лишена патоса ранијег совјетског, комунистичког месијанизма, Русија тако поново задобија своју неокласичну, континенталну природу „централног балансера" мултиполаризма са јасним, традиционално укотвљеним националним идентитетом и поимањем међународних односа у пресеку интереса (тј. моћи да се ови интереси реализују) и међународних правних норматива као

14 Schwartzenberger George, „Civitas Maxima", *Year Book of World Affairs*, New York, 1975, стр. 338.

15 Типологија је према Morgenthau Hans, *Politics Among the Nations* (Fourth Edition), A. Knopf, New York, 1967. Слично је и код Waltz Kenneth, *Theory of International Politics*, Reading MA, Addison / Wesley, 1979, стр. 131.

задатог оквира сарадње између у великој мери самосталних и самосвесних државних субјеката.

ЕУ, пак, не доживљава себе као једног од настајућих полова мултиполаризма на старом континенту, већ (уз САД) као ексклузивног носиоца (пост)модерног утопистичког порива унутар идентитетског галиматијаса са својим прогресивним, историјски најсавршеније задатим нормативним садржајима и њиховим телеолошким усмерењем. Услед своје специфичне природе настанка и развоја те мноштва својих разноврсних чланица, као и односа између његових институционалних видова и тела који немају „државолику природу" у класичном смислу, ЕУ се не може ослонити на компоненте своје „тврде моћи" својих саставних делова – држава чланица. Чланице ЕУ се, након пријема, убрзано раслојавају у типично „фрагмеграционом" (Џервис)[16] смислу, разливајући дотадашњу државну моћ наниже – на поддржавне нивое и ентитете (регионе, области, локалне власти) и навише – на наддржавне структуре. „Колажни" плурализам постмодерне ЕУ – настао у прототипском конструкционистичком кључу где се норме, моћ и идентитет(и) формирају кроз сталне интеракције што стварају колективна значења виђена испрва као релативна у односу на идентитете и вредности других (Вент)[17] – условљава да ЕУ нема ни исти однос према својој територији, нити класично суверено располагање ресурсима. ЕУ нема хијерархијским утицајима подложне привредне капацитете, ни релативно хомогено становништво са иоле заједничким идентитетом, карактером и моралом.

16 Jervis Robert, *System Effects: Complexity in Political and Social Life*, Princeton, 1997.

17 Wendt Alexander, „Anarchy is What States Make of It – the Social Construction of Power Politics", *International Organisation*, vol. 46, no. 2, 1992, стр. 391–425.

ЕУ нема своју војску нити класичну дипломатију (чак ни после Лисабонског уговора и увођења институције Високог представника за спољну и безбедносну политику). Све ове мањкавости узрокују да се ЕУ окрене другим видовима моћи у међународној политици, а не оним класичним, државно-политичким, то јест реалполитичким. Стога ЕУ себе види пре и изнад свега као нормативну заједницу, као „расадника плуралистичких вредности". Она „одбацује" (мада их, у ствари, ни нема) „тврде" начине реализовања политичке моћи у корист меких видова њеног коришћења, а све зарад апсорпције и саображавања спољног окружења својој постдржавној природи и јавно прокламованим вредностима.

Изрази нормативне, „меке" моћи сагледиви су у теоријским оквирима оснивача њеног проучавања и творца ове кованице Џозефа Наја, који је под њом подразумевао „способност да се постигне оно што се жели кроз привлачење радије него кроз принуду и потплаћивање"[18]. „Концепт меке моћи се сматра 'другим лицем моћи' који индиректно води до жељених резултата. Такође, Нај верује како је мека моћ држава заснована на три основна извора: култури (када је она другима привлачна), политичким вредностима и спољној политици (само када је други виде као легитимну, која има морални ауторитет)."[19] Концепти који уздижу овакве видове деловања у међународној политици, избегавају принуду и поткупљивање у корист убеђивања и утицаја на другог, са широким одобравањем су прихваћени унутар ЕУ као

18 Nye Joseph, *Soft Power: The Means to Succeed in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004, стр.10.

19 Simionov Loredana Maria, „EU and Russsia, cooperartion or competition?", *Center for European Studies*, Alexandru Ioan Cuza University; The Romanian Academy, Iași, 2014, стр. 234.

путоказ за вођење спољне политике. Они се виде као *differentia specifica* у односу на спољне политике савремених „великих сила" које се и даље претежно крећу у класичним, предвестфалским и вестфалским координатама. „Мека" моћ је пријемчивија ЕУ не само због њених недостатака у погледу изостанка видова „тврде" моћи, већ и по томе што она одговара њеној дифузној природи сачињеној од мноштва испреплетених субјеката.

Нормативистичка спољна политика ЕУ

Вредносне димензије „недржаволике" природе ЕУ одавно су примећене и теоријски концептуализоване: називане су прво „цивилним",[20] „меким",[21] а тек у недавно време и „нормативним"[22], односно – изразом њене нормативне моћи у међународним односима. На сличан начин еволуирали су и термини примењивани од стране ЕУ службеника који су коришћени у званичним документима. „Праведна основа" у међународним односима као вредносни циљ ЕУ јавља се још у „Декларацији о европском идентитету" из децембра 1973. године. „Појединачни европски акт" из 1986. године позива целу заједницу да „покаже принципе демократије и заступање

20 Dûchene F., „The European Community and the Uncertainties of Interdependence", in M. Kohnstamm and W. Hager (eds), *A Nation Writ Large? Foreign Policy Problems before the European Community*, Macmillan, London, 1973, стр. 19.

21 Hill C. (1990), „European foreign policy: Power bloc, civilian model – or flop?", in R.Reinhardt (ed.), *The Evolution of an International Actor*, Westview Press, Boulder, 1990.

22 Manners, I., „Normative Power Europe: A contradiction in terms?", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 20, No. 2, 2002, стр. 235–258.

владавине закона и људских права" у свом вођењу спољних послова. 1988. године Европски савет позивао се на међународну улогу ЕУ да чува међународни мир, да заступа остварива решења за регионалне конфликте, покаже солидарност према демократији, подршку „Универзалној декларацији о људским правима" и појача учинак УН по питању побољшавања друштвених и економских услова у мање развијеним земљама.[23] Споразум из Мастрихта 1992. године задао је нормативне путоказе спољне политике ЕУ, залажући се отворено за ширење заједничких вредности попут демократије, владавине закона, људских права и фундаменталних слобода те подршке економском и друштвеном развоју као својих приоритета (Article III-193(1), Article I-2 and I-3). Деценију касније, све то је, у појачаном виду, истакнуто на самиту у Лакену. Том приликом је истицано да је Европа континент где је донета „Велика повеља слобода" (Magna Charta), где су се одиграле Француска револуција и пад Берлинског зида, где је она постала простор зачетка идеја слободе, солидарности и различитости. „Једино ограничење ЕУ су демократија и људска права. Унија је отворена само за земље које се придржавају базичних вредности као што су слободни избори, поштовање мањина и поштовање владавине права."[24] „Стратегија европске безбедности" из 2003. године истицала је значај нормативних садржаја ЕУ за вођење њене спољне политике са циљевима ширења добре управе, подршке друштвеним и политичким реформама, борбе са корупцијом и злоупотребама моћи, успостављање владавине закона и заштите људских

23 Tocci Nathalie, „The EU as a Normative Foreign Policy Actor", *CEPS Working Document* NO. 281, Centre for European Policy Studies (CEPS), Brussels, 2008, стр. 1.

24 Исто.

права. Управо то је био оквир који је ЕУ дефинисала као модел свог меког утицаја лишеног принуде и унилатералних потеза коришћењем елемената класичне, тврде моћи. Циљ овакве „непринудне" спољне политике био је да пренесе вредносне димензије својих унутрашњих прилика напоље, у свет, да тамо пренесе своју „природу" везану за слободу и безбедност, снажно прокламујући сопствено удаљавање од класичне „политике моћи" као доминантне у међународним односима кроз историју. Истовремено, европска спољна политика прокламована је као суштинска алтернатива наслеђеној анархичности у међународним односима, чиме је ЕУ сама себи придавала ореол „постмодерне силе" видећи се као носиоца новог квалитативног историјског развоја. Не превиђајући ишчезнуће класичних безбедносних претњи, као ни постојање оних нових, нетрадиционалних, у дифузном свету постмодерних бројних међународних субјеката, ЕУ је заступала залагање за дубоке промене модуса у међународним односима у правцу ишчезнућа класичне државне суверености, а услед јачања разних видова наддржавне институционалне кооперације. Она је своје нормативне утицаје сматрала релевантним не само за своје суседство, већ и удаљене државе – то јест, видела их је важним у глобалним размерама. Постмодерни утопистички патос оваквог нормативног деловања почивао је на самоубеђењу да ЕУ шири утицај који доноси општи цивилизацијски напредак те конвергенцију између различитих, међусобно веома удаљених међународних субјеката, посебно у погледу промовисања норми које потцртавају њихово међусобно понашање. Све државе – сматрали су водећи заступници ЕУ нормативизма – могу да се међусобно размимоилазе по различитим питањима и начину на који желе да остваре своје интересе, али не

и да оспоре институционализоване видове мирног дијалога међу њима, управо оног уз помоћ којих се чува међународна стабилност, а све на основу ових норми, односно – иза њих – нормативних садржаја чији је ЕУ родоначелник и главни заступник.

Декларативни циљеви ове нормативистичке спољне политике били су демократизација и економска модернизација на основу западњачког модела вишепартијског, плуралистичког политичког система и економског либерализма. Управо њих је ЕУ у свом проширењу промовисала и „пресађивала" на посткомунистичке земље средње и источне Европе. Приступање ових држава ЕУ подразумевало је прихватање таквог вида представничке вишепартијске демократије, тржишне економије и усклађивања („хармонизације") правног система ових држава са прописима ЕУ – односно, кроз задовољавање „критеријума из Копенхагена". Главна „нормативна средства" – инструменти за нормативне циљеве ЕУ у контексту њеног проширења – базирана су на принципима „штапа и шаргарепе"[25]. Она нису укључивала активно кажњавање других држава услед њиховог непридржавања или одступања од нормативних оквира спољне политике ЕУ кроз коришћење елемената „тврде" моћи, већ, пре свега – одлагањем добијања бенефита очекиваних приступањем ЕУ. „У начелу, ЕУ је више инклинирала да охрабри и награди саглашавање него да санкционише неусаглашавање, осим индиректно. Овим се не занемарује асиметрија у моћи између ЕУ и земаља кандидата. ЕУ је она која одлучује о подобности сваког

25 Schimmelfennig, F., Sedelmeier U., „Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe", *Journal of European Public Policy*, Vol. 11, No. 4, 2004, стр. 661–679.

кандидата да постане члан клуба одређујући критеријуме приступања и вреднујући спремност пријављених за то. Док у теорији кандидати формално преговарају о приступању, у пракси се веома мало тога преговара. *Acquis* нису предмет преговарања, осим изузетака везаних за етапе транзиције и неких њихових привремених дерогирања. И само ЕУ је та која може одлучити да ли је и како кандидат испунио критеријум за чланство."[26]

Вредносно и интересно размимоилажење између ЕУ и Русије

Тако је у теоријском погледу изгледала досадашња „нормативистичка димензија" спољне политике ЕУ. У пракси ова политика се није суочавала са отвореним опонирањем међу малим суседним државама са периферије истог, западног културног круга које су претходно напустиле социјалистички лагер и које су тежиле да се придруже богатијем делу свог континента. Разлика у „габаритима", спремност на структурно уподобљавање у складу са од стране ЕУ задатим нормативним садржајем, као и да се уласком у Унију постане део јединственог „великог простора" (геополитичке интересне сфере) и културне целине, била је код ових држава углавном неупитна чак и када су тумачења треће проширене корпе људских права почела да се поступно одвијају у ултраиндивидуалистичком смислу. Заштита мањинских група је фактички била претворена у њихово фаворизовање и наметање нових, понајвише противтрадиционалних

26 Tocci Nathalie, „The EU as a Normative Foreign Policy Actor", *CEPS Working Document* no. 281, Centre for European Policy Studies (CEPS), Brussels, 2008, стр. 3.

вредносних садржаја као израза стандарда заштите људских права. Проблем се догодио када се ЕУ у својој „прогресивној" цивилизацијској мисији глобалних, универзалистичких претензија суочила са једнако „габаритном" а самосвесном, у знатној мери опорављеном Русијом, чији културни идентитет и империјално идентитетско наслеђе не дозвољавају да „седи у чекаоници" и уподобљава се стандардима сумњиве универзалности који се дубоко косе са морално-културним садржајима незападних друштава.

Гледајући очима реалполитике у савременим међународним односима, ситуација је јасна: у настајућем мултиполарном поретку, ЕУ (још увек само „економски џин, а политички и војни патуљак") представља убедљиво наслабији пол у овом систему, са најпроблематичнијим дугорочним перспективама. Русија, насупрот томе, представља обновљену велику силу (са могућношћу поступног повратка у статус суперсиле са својим пре свега војним и политичким капацитетима, али и ресурсно-привредним потенцијалима). Док Русија представља самосталан пол моћи, чак централног континенталног балансера на простору „Старог света", ЕУ је у непорецриво подређеном, несамосталном положају, пре свега у војном и политичком смислу, а потом и економском – и то према једном полу глобалне моћи: САД и њеном војном савезу (НАТО) као оличењу атлантистичке геополитичке опције. Нормативна моћ ЕУ је само пратећа идеолошка потпора интересној геостратегији атлантистичког Запада (чији је, некад на своју штету а некад уз знатну корист, део). Њеним се стратешким виђењима и интересним перспективама ЕУ уподобљава, служи, селективно користи или пренебрегава већ у зависности од геополитичких приоритета стварног носиоца политичке

моћи Запада. Нормативне димензије спољне политике ЕУ потичу из исте идејно-цивилизацијске матрице. Мада у неким елементима предњаче над САД-ом својом постмодерном авангардношћу, оне углавном следе трасе „тврде" политичке моћи атлантизма. Из тих разлога друге, респектабилније велике силе широм света је доживљавају као споредну, пратећу и нерелевантну у погледу домета и јачине утицаја; они је виде само као неког ко трасира пут реалполитичке, тврде експанзије САД-а и НАТО-а на исток, на своје окружење.

Русија, која тежи поновном признању статуса велике силе и значајне улоге у глобалним размерама,[27] управо на овај начин посматра себе и сопствени однос према ЕУ и њеној нормативној спољнополитичкој улози. Кроз ову призму Русија сагледава могућности стварања стратешког партнерства (односно ривалства) са ЕУ и иза ње, са њеним „тврдим" стратешким покровитељем. Руска аутоперцепција, на Западу често тумачена „постимперијалним синдромом" и пратећом носталгијом, не представља само жудњу за рестаурацијом сопствене моћи као велике силе: она је пре свега базирана на историјском искуству и пратећем културно-колективном идентитету. Руски идентитет је незападни, мада јесте европски; али не западноевропски, већ израстао из империјалне традиције источног дела Европе и њене симбиозе са Азијом, са нееевропским светом. Руски дискурс као пратња обнове класичних атрибута моћи одређен је представама о „руској цивилизацији". Она је једним делом блиска, а другим веома удаљена од европске цивилизације, нарочито њених савремених постмодерних тенденција који ниште све предмодерне, традиционалне идентитете и њихове

27 Gomart T., *EU–Russia relations. Toward a way out of depression*, CSIS/ IFRI, Washington DC, 2008, стр.5.

културне наслаге. Практично цело културно-колективно историјско наслеђе Русије (упркос социјалистичком експерименту) је укотвљено у традиционалне, предмодерне обрасце. Такође, Русија строго разликује Европу са свим њеним наслеђем од ЕУ као њеног постмодерног експеримента у сваком смислу, нарочито оном нормативном. За Русију, европски континент се састоји из два дела: западног (кога данас предводи ЕУ, а која одриче или трансформише сопствено предмодерно историјско вредносно-идентитетско наслеђе) и источног (кога предводи и чува Русија)[28]. Ово вредносно становиште имлицира став и однос Русије ка ЕУ као потпуно равноправним, једнаким, мада посве различитим партнерима. У ширем смислу, Русија у савременој међународној политици заступа полицентрични, многоцивилизацијски културализам. Он одриче ексклузивност и самоубеђени универзални примат стремљењима једних кулурно-цивилизацијских предводника и њених носилаца над другима. Руски културни полицентризам стога дубоко противуречи западном европоцентризму и његовим универзалистичким тежњама које, у ексклузивном виду, промовишу и активистички теже да „извезу" и прошире ЕУ кроз свој нормативизам. Праћен тврдом експанзијом САД-а и НАТО-а, незападним друштвима овај нормативизам личи на неоколонијално потчињавање. Последично, мултицентрични културно-цивилизацијски приступ базиран на историјским традицијама учвршћује Русију у опредељењу да на својим постимперијалним, тј. постсовјетским просторима, види сопствену сферу утицаја где она има и вредносни и историјски примат да предводи тамошње економско-политичко наддржавно повезивање

28 Trenin Dimitri, „Russia reborn: reimagining Moscow's foreign policy", *Foreign Affairs*,Vol. 88, Issue 6, 2009, стр. 37.

у правцу веома блиског цивилизацијског савеза, а не да те просторе препушта онима које доживљава (и који су на тим просторима доживљени) као Друге и другачије.

Различите природе и вредносна усмерења ЕУ и Русије одсликавају се на њихово виђење простора и времена, на различито вредновање и интерпретације прошлости. ЕУ себе види и представља као завршену, готово безвремену и у (класичном смислу) „неполитичку" заједницу која се креће, тј. шири кроз простор мимо реалполитичке логике, вођена својим нормативним импулсима. За њу историја у правом смислу не постоји мимо историјата сопственог настанка и развоја. Њене некадашње, наслеђене историјске контроверзе се реинтепретирају или у постмодерном релативистичком кључу или ради опортуног политички коректног циља којим би се, кроз забашуривање разлика, сакрили и некадашњи и преостали актуелни спорови и могући сукоби. Русија не само да географски простор посматра реалполитички и геополитички, већ у оквиру тога и садашњицу и будућност вреднује и тумачи у културно-историјском кључу, на основу историјског права, културно-историјске генезе и динамике и интересне логике. Богата историја Русије и обнова поштовања њених историјских наслага учвршћује Русију у свом вишестраном културном идентитету који је незападан и наслоњен на традиционалне вредности прилагођене савременим приликама. Покушаји реинтерпретације историје, релативизације кључних догађаја и позиција у историји односа Русије и Запада, у Русији се доживљавају као покушаји историјског ревизионизма. Њихов циљ је идентитетско слабљење и покушаји рехабилитације сумњивих историјских личности и поражених, крајње компромитованих покрета који су некада реално, а сада симболички биле у служби управо

оних сила које угрожавају њен историјски идентитет, самосвојност и њен територијални интегритет.[29] У том смислу, између Русије и неких тенденција на Западу одвија се својеврсна „борба за сећање"[30], тј. битка за реинтерпретацију прошлости која под фирмом рефлексије смера да релативизује (нпр. изједначавањем нацизма и комунизма и сличног) кључне позиције актера руске пре свега модерне историје и изврши утицај на садашњост.

Укупно узевши, из овакве позиције следе бројна становишта према којима Русија не гради своју спољну политику према оквирима које задаје ЕУ и њена политика према суседству. Руска политика није опонирање, ривалска реакција оној европској – већ, пре и изнад свега, продужење, логична консеквенца сопствене унутрашње политике и културно-колективног резоновања, а тек секундарно реакција на изазове Запада, првенствено НАТО-а и САД-а, а тек споредно ЕУ. Руске политичке елите и, практично, цео њен народ не посматрају територије између ЕУ и Русије као „празан простор" изван сопственог културног, политичког и економског утицаја, већ као „блиско суседство" које исконски припада њиховом културном кругу. У њему је Русија предводница и вредносни репер, а не само један од „играча" над којима други имају ексклузивни примат. Видећи себе поново у статусу „велике силе", Русија обнавља своју историјску улогу и пратећу политику без претходног идеолошког багажа. При томе се она форисира на билатерализам као најпогоднији начин за вођење политике на пола пута између

29 Simionov Loredana Maria, „EU and Russsia, cooperartion or competition?", *Center for European Studies*, Alexandru Ioan Cuza University, The Romanian Academy, Iași, 2014, стр. 235.

30 Gomart, T., *EU–Russia relations: Toward a way out of depression*, CSIS/ IFRI,Washington DC, 2008, стр. 3.

сопствене унутрашње политике и „праве" спољне политике, оне усмерене ван постсовјетског простора.

За разлику од Русије, ЕУ са свог ексклузивног нормативног пиједестала пориче свим другим актерима позицију равноправног и једнако вредног субјекта међународних односа. Унија третира своје окружење углавном као мање-више безвредан или мало вредан неисторијски или постисторијски материјал кога треба преобликовати, превредновати и поступно, када се саобрази њој као прототипу, узору – апсорбовати кроз процедурални лавиринт у своје бирократско ткиво.

Главна последица два дубоко удаљена виђења је следећа: Русија види активности ЕУ на постсовјетском простору пре свега у геополитичким размерама – као борбу за проширење сфере утицаја на њен културно-историјски простор и на њену штету, где дугорочно ионако не може да постоји вакуум моћи. Због тога Русија сматра да овај простор треба превентивно, поступно и мирољубиво испунити својим утицајем. ЕУ, са друге стране, овакво виђење и активности Русије тумачи као агресивни, обновљени руски империјализам ношен носталгичним историјским сентиментима и ирационалним поривима. Он је усмерен просторима на којима, сматра се на Западу, Русија нема никакав не примат, него ни историјско право – поготово не некакво културно-вредносно право које измиче европским нормативним прокламацијама. Ово дубоко размимоилажење – „погурано" од стране САД-а и њених геополитичких амбиција – полако је одвело односе ЕУ и Русије у правцу искључивости, коју политиколози називају *zero sum game*, где се добитак једне стране сматра губитком друге.

ЛИТЕРАТУРА

Anthony Ian, „Russia as a strategic challenge for the European Union", SIPRI – Stockholm International Peace Research Institute, 15. 01. 2015.

Авакьян С.А. *Конституция России: природа, эволюция, современность,* Сашко, Москва, 2000.

Berholtz Peter, *Institutional Aspects of European Integration*, Mc Millan Publishing Group, London, 1993.

Beutler Berg, Ronald Bieber, Jorn Popkorn, Jochen Streil, *Die Europaiche Union*, Baden Baden, 1993.

Busighia Irina, Analysis of EU–Russia Relations, MGIMO, Moscow, 2012.

De Bardeleben Joan, „The Impact of EU Enlargement on the EU–Russian Relationship", *A Resurgent Russia and the West: The European Union, NATO, and Beyond*, (ed. Roger E. Kanet), Republic of Letters Publishing, Dordrecht, 2009.

Dûchene F., „The European Community and the Uncertainties of Interdependence", in M. Kohnstamm and W. Hager (eds), *A Nation Writ Large? Foreign Policy Problems before the European Community*, Macmillan, London, 1973.

Гајић Александар, „Новосредњовековни модел објашњења природе ЕУ", *Култура полиса*, бр. 22, година X, Нови Сад, 2013.

Gomart T.. *EU–Russia relations. Toward a way out of depression*, CSIS/ IFRI,Washington DC, 2008.

Donaldson Robert and Nogee Joseph L, *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems, Enduring Interests*, ME Sharpe, Armonk, 2005.

Jervis Robert, *System Effects: Complexity in Political and Social Life*, Princeton, 1997.

Кејган Роберт, *О рају и моћи: Америка и Европа у новом светском поретку*, Чаробна књига, Београд, 2003.

Manners, I., „Normative Power Europe: A contradiction in terms?", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 20, No. 2, 2002.

Mc Cormic Niel, *Questioning Sovereignity*, Oxford University Press, Oxford, 1999.

Morgenthau Hans, *Politics Among the Nations* (Fourth Edition), A. Knopf, New York, 1967.

Nye Joseph, *Soft Power. The Means to Succeed in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004.

Putin Vladimir, „Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy", Munich, 10 February 2007. http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2007/02/10/0138_type82912type82914type82917type84779_118123.shtml

Schimmelfennig, F., Sedelmeier U., „Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe", *Journal of European Public Policy*, Vol. 11, No. 4, 2004.

Schwartzenberger George, „Civitas Maxima", *Year Book of World Affairs*, New York, 1975.

Simionov Loredana Maria, „EU and Russsia, cooperartion or competition?", Center for European Studies, Alexandru Ioan Cuza University; The Romanian Academy, Iași, 2014.

Tocci Nathalie, „The EU as a Normative Foreign Policy Actor", CEPS Working Document NO. 281, Centre for European Policy Studies (CEPS), Brussels, 2008.

Trenin Dimitri, „Russia reborn: reimagining Moscow's foreign policy", *Foreign Affairs*,Vol. 88, Issue 6, 2009.

Hill C., „European foreign policy: Power bloc, civilian model – or flop?", in R.Reinhardt (ed.), *The Evolution of an International Actor*, Westview Press, Boulder, 1990.

Waltz Kenneth, *Theory of International Politics*, Reading MA, Addison / Wesley, 1979.

Wendt Alexander, „Anarchy is What States Make of It – the Social Construction of Power Politics", *International Organisation*, vol. 46, no. 2, 1992.

ПРАВО НА САМООПРЕДЕЉЕЊЕ У СЛУЧАЈЕВИМА КРИМА И КиМ

Руски председник Владимир Путин је, у више наврата након одржаног кримског референдума о присаједињењу Русији, у својим изјавама повезивао случајеве Косова и Метохије и Крима у контексту права народа на самоопредељење. Тако је у интервјуу за немачку телевизију АРД, између осталог, изјавио како се на Криму није догодило ништа другачије од оног што се догодило на Косову, оценивши „косовски случај" као преседан и пример за то да „међународне инстанце" дефинишу „међународно право" кроз своју праксу. У другом говору, оном на заседању Међународног дискусионог клуба „Валдај" у Сочију одржаног 24. октобра 2014. Владимир Путин је изнео: „Што се тиче нашег става према Криму, много пута сам о томе говорио, али ако има потребе пред овим аудиторијумом да поновим, могу то да учиним. То је члан 1. тачка 2. Повеље УН – право народа на самоопредељење. Све је прописано, и то не само као право народа на самоопредељење, већ као циљ УН... Не разумем зашто људи који живе на Криму немају право на то, исто као што би га имали људи који живе, рецимо, на Косову. Зашто се у једном случај бело сматра белим, а у другом се исто бело проглашава црним?!"[1]

---

1 http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Putin-za-ARD-Krim-kao-Kosovo.lt.html, приступљено 1. 04. 2015.

Контроверзе које су изазвале ове изјаве председника Русије није требало дуго чекати. Наравно, реакције на Западу биле су негативне: западни погледи на то како је случај Косова створио преседан за друге сепаратизме одбацује се уз указивање да се, у вези са Косовом, ради о „посебном случају" са којим је свако поређење неадекватно, а импликације које се из њега извлаче, посебно у случајевима са простора руског „ближег суседства", као непримерене, опасне и противзаконите. Данијел Сервер, сарадник универзитета Џон Хопкинс, сматра да случај Крима нема везе са Косовом, већ да је реч о агресији: „Реч је о бизарном поређењу. На Косову нема преседана за једностране потезе Русије, која се претвара да штити оне који говоре руски језик када искрено није било много случајева кршења њихових права, нарочито не на Криму, где их у ствари није ни било. Не сматрам да тај преседан, на који се он позива, постоји."[2] Други западни аналитичари везу између „косовског" и „кримског" случаја доживљавају као делом психолошко, а делом политичко питање. „Критичари онога што се десило на Криму указаће на косовски преседан, они који га одобравају ће га избегавати. Само коришћење преседана је под политичким утицајем" – сматра Ричард Фалк, познати амерички стручњак за међународне односе. „Када је реч о случају Крима и чињенице да САД сматрају да је нормално да Косово буде независно а није нормално да Крим буде део Русије, иако је тамо био референдум а на Косову није". Фалк, поред тога, примећује да „нема спора да је било референдума на Косову да би гласали за независност. Али, не можете очекивати доследност од геополитичког актера какве су САД. Имате једну логику

2 Према: http://www.glasamerike.net/content/kosovo-i-krim-netacna-paralela/2618679.html, приступљено 1. 04. 2015.

једнакости држава која је утемељена на међународном праву, имате другу логику где нема никакве једнакости која је утемељена у геополитици, где моћ одређује исход, а двоструки стандарди су чести – ако не и свеприсутни."[3]

Насупрот томе, руски експерти – који чврсто стоје на становишту непризнавања нелегалне сецесије Косова и Метохије, позивајући се на Повељу УН и Резолуцију 1244 СБ – Путинове изјаве тумаче искључиво као илустрацију примера двоструких стандарда и лицемерја које постоје у међународној заједници. Они указују, из своје перспективе, на разлике између случаја Косова и Крима у контексту права народа за самоопредељење. Истовремено, руски експерти одбацују сваку помисао да би „кримски случај" могао да представља увод у заокрет у руској позицији према нелегалној сецесији и проглашењу независности Косова од остатка Републике Србије.

У Србији су, пак, ставови јавности подељени: они ненаклоњенији „руској опцији" дочекали су Путинове изјаве као потврду заокрета у његовој политици према Србији и „косовском проблему" коју је овај, наводно, зарад својих интереса „пустио низ воду". „Проруски", патриотски део српске јавности исте те изјаве је испрва дочекао са благом неверицом, а потом је прихватио ставове руских експерата како они остају на ранијим принципијелним позицијама територијалног интегритета Србије, утркујући се са њима да покажу како су случајеви Косова и Крима посве различити – односно да је сецесија Косова противправна и недопустива, а присаједињење Крима Руској Федерацији пуноважно и оправдано.

3 Према: http://www.glasamerike.net/content/kosovo-i-krim-netacna-paralela/2618679.html, приступљено 1. 04. 2015.

Еволуција међународне заједнице и право на самоопредељење

Контроверзе у одношењу према ова два специфична, у много чему различита случаја, указују, ипак, да постоји доста тога заједничког, пре свега у вези са проблемом тумачења права на самоопредељење у савременом међународном животу. Почетак 21. века представља период еволуирања модерног, државоцентричног „вестфалског" система у многоцентрични, „поствестфалски" међународни систем. У досадашњем, класичном, двадесетовековном модерном кључу, међународни односи су били посматрани у првом реду као област државних активности у којој се, у својој укупности, реализују национални интереси у складу са општеприхваћеним правилима, постојећим механизмима и међународним институцијама које су створиле суверене државе, а који су еволуирали током низа година. Овај стари, „државоцентрични" међународни поредак за своју основну ћелију и преовлађујући облик политичког организовања имао је јасно територијализоване суверене државе са „изворном" хијерархијом власти, са њој припадајућом репресивном силом, са сопственим становништвом, привредом и самосталним концептом националне безбедности и националног интереса, у већој или мањој мери очишћеним од религиозних мотива или циљева што су у модерној епохи били потиснути из јавне у приватну сферу. Такво „класично" поимање међународних односа – које је функционисало безмало три и по века – држало се становишта да се односи између актера међународне политике одвијају у складу са међусобно утврђеним правилима и принципима међународног права, преко узајамно

склопљених споразума, све до општеприхваћеног дипломатског протокола.

Завршетак Хладног рата и дисбаланс снага у међународном животу који је након њега наступио, променио је међународне односе у правцу неспутаног политичког волунтаризма, онога у коме преовлађује онај који има довољно моћи да наметне своје интересе другима. Ко у међународној политици има довољно снаге и прагматичне способности, зарад жељеног циља изнаћи ће начине да реализује сва могућа решења – било у оквиру постојећих правила, било мимо њих. Овакав развој догађаја имао је за последицу да се нови међународни односи, наспрам „класичних", одвијају мимо установљених правних механизама и постојећих институција који су за ове односе били предвиђени. То је, заправо, значило да се нови међународни односи развијају често мимо правила. Будућа деловања њихових актера базирају се на новоуспостављеним преседанима, чешће наметнутим него постигнутим договором. Свој накнадни легитимитет договори почињу да црпе из реалполитичког односа моћи, поклапања интереса и наде да се стремљења постмодернистичких држава и друштава могу остваривати понекад и средствима непримереним досадашњим цивилизацијским достигнућима којима се, бар на речима, толико поноси савремени свет.

Тако се, уместо вестфалског, „државоцентричног" модела, савремени међународни односи полако трансформишу у правцу „мултицентричног" модела. У њему преовлађује плуралитет различитих типова актера, делимичног преклапања њихових унутрашњих структура и међусобних веза. Овај модел својом комплексношћу и укрштањем хијерархијских релација више подсећа на предмодерне феудалне односе (наравно, са том разликом

што је феудални поредак био територијалан и почивао на личном принципу (тј. односу сизерен–вазал). Субјекти савременог мултицентричног света су, насупрот томе, колективи који често не морају бити територијално дефинисани, бар не у класичном „државоликом" смислу који подразумева вршење пуне власти на јасно омеђеном простору. Постојеће „рачвање" политичких субјеката и пратеће „разливање моћи" некада солидних суверених држава очитује се и видовима све израженије колизије између принципа суверености, то јест територијалног интегритета постојећих држава, чланица међународне заједнице, – и права на самоопредељење.

Класична теорија државе и права одређује сувереност као својство на основу кога се државна власт разликује од других видова власти које постоје у сваком друштву. Сувереност има три основне карактеристике: она је независна, надмоћна и правно неограничена на својој територији.[4] Спољни вид независности државе се огледа у самосталности стварања сопственог правног поретка и искључивања спољног мешања у своје унутрашње ствари, као и у монополу за примену физичке силе на сопственој територији. Наредна карактеристика суверености – надмоћ државне власти – изражава њено својство да је она највиша и најјача у односу на друге постојеће власти, на моћи различитих заједница и организација које постоје унутар државних граница. Трећа карактеристика суверености – правна неограниченост – изражава јединство прва два њена својства. Огледа се у способности државне власти да може без икаквих ограничења доносити праве прописе којим ће регулисати друштвене односе на својој територији. „Државна сувереност

4 Вукадиновић Гордана, Степанов Радивој, *Теорија државе и права*, Футура, Нови Сад, 2004, стр. 20.

увек се огледа у две јасно разграничене области: оне која се тиче 'унутрашње' и она која показује 'спољне' аспекте суверене политичке моћи.[5] Прва се очитава у врховној, непорецивој власти над територијално организованом политичком заједницом, без обзира о којем се облику суверене владавине радило – монархији, аристократији, демократији... Једино је битно да на датој територији не постоји ни једна друга власт равноправна или јача од ње. Спољни аспект суверености проистиче из односа суверених територијалних држава у њиховим међусобним односима, који се одражава кроз став да не постоји коначна и апсолутна власт поред или изнад постојећих суверених држава, способна да било којој од њих појединачно или свима њима заједно наметне било какво понашање противно њиховој самосталној одлуци као изразу државне независности, као и слободе да саме, у пуној мери, одлучују о својој судбини."[6]

Право на самоопредељење у међународном праву

Прапочеци савременог права народа на самоопредељење могу се пронаћи у тежњама предмодерних људских заједница да се политички самодефинишу и изаберу сопствену судбину. Она се могу пронаћи кроз целокупну историју човечанства. У свом савременом смислу, ово се начело први пут јавља у модерној епохи, у Америчкој

5 На ову поделу указује Магарашевић Александар, *Основи међународног права и међународних односа*, Завод за научно-истраживачки рад Правног факутета, Нови Сад, 1968, стр. 218.

6 Гајић Александар, „Сувереност и међународно право у постсувереном свету", *НСПМ*, vol XV (2007), no 3–4, стр. 34.

револуцији. Овде је позивање на право на слободу и право на учествовање у вршењу државне власти (уз познату паролу „нема опорезивања без представљања") довело до сецесије тринаест северноамеричких колонија од Британске Империје и стварања Сједињених Америчких Држава као суверене државе проистекле управо из права на самоопредељење. Недуго потом, концепт самоопредељења се користио и у Француској револуцији као средство негирања монархистичке власти, позивајући се на право народа да сам организује свој облик владавине, без страног мешања. Иста аргументација је потезана и касније, током целог 19. века, у национално-ослободилачким покретима чији је циљ био стварање суверених националних држава. „Примери позивања на политичко начело самоопредељења јављају се током 19. века, укључујући и покрет за уједињење Италије (RizorĎimento), сепаратистичке покрете у Аустроугарској монархији, унију Јонских острва са Грчком и право на самоопредељење које је данско становништво у Северној Шлезији добило Прашким мировним уговором из 1866."[7] Све до 1918. године, међутим, међународноправне норме нису познавале право на самопредељење.

Тек након завршетка Првог светског рата овај принцип бива формулисан у међународноправном контексту. Амерички председник Вилсон га је, својим упорним залагањем за право народа на самоопредељење, прокламовао у оквиру својих познатих „14. тачака" као главни начин за решавање територијалних спорова насталих на рушевинама европских и блискоисточних империја.

7 Гавриловић Бојан, *Историја права на самоопредељење: револуција права на самоопредељење*, Београдски центар, http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/11/Istorija-prava-na-samoopredeljenje.pdf приступљено 02. 04. 2015.

„Председник Вилсон је стајао на становишту да концепт самоопредељења треба служити као водеће начело приликом одређивања граница насталих на руинама три велика царства несталих у вртлогу Првог светског рата – Руске царевине, Аустроугарске монархије и Османског царства. У обраћању Конгресу 1918. године под називом 'Циљеви рата и услови мира' Вилсон је изложио програм који је требало да служи као основа за регулисања односа и стварања дугорочног мира у Европи, са ткз. '14. Тачака' у којима значајно место заузима и начело самоопредељења. Ипак, треба нагласити да је самоопредељење сматрано пре свега политичким начелом и да настојања америчког председника да му да правну чврстину уношењем у Статут Лиге народа нису уродили плодом."[8] У истом периоду, након Октобарске револуције и стварања Совјетског Савеза, бољшевичке вође су прогласиле доктрину самоопредељења народа и као вид раскида са царстичком прошлошћу, али и важан начин легитимисања класне борбе зарад успостављања социјалистичког друштвеног уређења кроз прибављање подршке различитих националних група, односно њихових ослободилачких тежњи тумачених у класно-националном кључу. Иако је овај принцип био уставно гарантован све до самог краја постојања СССР-а, он у социјализму ипак није био сматран аутономним и врхунским начелом. Он је увек био посматран у односу на револуционарну идеологију и њен поглед на стварност који је имао несумњиви вредносни приоритет. Касније проглашена Брежњевљева доктрина о „ограниченом суверенитету" јасно је показала идеолошка ограничења принципа права на самоопредељење у социјализму.

8 Исто.

За време Другог светског рата, у познатој „Атлантској повељи" из 1941. године коју су прокламовали амерички председник Рузвелт и британски премијер Черчил, ово право је било поново обнародовано у речима да ове две велике силе „поштују право свих народа да изаберу облик владавина под којим ће живети и желе да поврате суверена права и самоуправу оним народима који су њих насилно били лишени"[9].

Са настанком система УН, право народа на самоопредељење постало је важно начело међународног права. По њему, свака нација има право да одреди свој сопствени суверени статус и међународни политички положај, без спољног притиска или мешања. У оквиру овога начела су се подразумевала следећа права: право на отцепљење и стварање самосталне националне државе, право на уједињење са другим народима, право на избор друштвеног и политичког система и право на економску самосталност. Међународне правне норме, међутим, уз спомињање овог начела, ни на који начин га не дефинишу нити предвиђају начине на које се оно користи – у којим случајевима и од стране кога (то јест: шта се може сматрати нацијом, а шта не). Ово начело се разумева само у односу на друге међународноправне принципе и међународне споразуме. Најчешће спомињано у вези са границама и разграничењима, оно се сматра једним од најважнијих начела везаних за колективна људска права. „Будући да не постоји шири међународни политички консензус о овом проблему, не постоји ни систем јасно издиференцираних норми међународног права којим би ова материја била уређена. Други проблем је у томе што је већина постојећих норми и начела

9 Целокупна садржина „Атлантске повеље" је доступна на: http://avalon.law.yale.edu/wwii/atlantic.asp приступљено 02. 04. 2015.

међународног права из ове области углавном необавезујућег карактера. Исто тако, чак ни мишљење најважније правне институције, Генералне скупштине Организације Уједињених народа ни Међународног суда правде, немају обавезујући карактер. Тај легалистички дефицит на међудржавном нивоу дозвољава различит однос држава према употреби овог колективног људског права, што даје могућност за изазивање криза и политичке нестабилности у свету. Због свега реченог, данас се у научној и политичкој јавности супротстављају две иначе веома значајне вредности: територијални интегритет, односно целовитост и сувереност међународно признатих држава и колективно људско право народа на самоопредељење и отцепљење."[10]

Повеља УН у члановима 1. и 55. говори „о праву народа на самоопредељење", без јаснијег дефинисања или описа садржине овог права. У члану 1(22) се, тако, предвиђа „развијање пријатељских односа међу нацијама заснованих на поштовању начела равноправности и самоопредељења народа и предузимања других одговарајућих мера ради учвршћивања општег мира", док се у члану 55, у оквиру главе IX која се тиче међународне економске и социјалне сарадње каже: „У циљу стварања услова и стабилности и благостања који су неопходни за мирољубиве и пријатељске односе између нација, засноване на поштовању начела равноправности и самоопредељења, УН раде на унапређењу..."[11] Све у свему, овај принцип, иако је био стављен у ранг једног од циљева

10 Вељковић Божидар, Амброж Милан, „Право на самоопредељење и отцепљење", *Часопис за друштвене и природне науке*, Сварог 1/2010, стр.11.

11 Цела Повеља УН је доступна на: http://www.un.org/en/documents/charter/, приступљено 02.04.2015.

организације, али није наметао конкретне обавезе државама чланицама, у Повељи УН није добио прецизније одређење, већ је било препуштено другим међународним споразумима и међународној пракси да га јасније дефинишу и разраде. „Опет је политичка реалност потакла даљи развој концепта самоопредељења кроз снажан захтев за еманципацијом колонија са једне стране и покушаје колонијалних сила, суочених са неминовношћу губитка колонија, да контролишу и географски ограниче процес еманципације те спрече преливање права на самоопредељење на тло Европе где су, такође, постојале мањине које би потенцијално могле да изнесу захтев за самосталношћу."[12]

Управо то се и одиграло: Декларација УН је представљала полазиште за Генералну скупштину УН и њене остале органе да активно учествују у процесу деколонијализације кроз развијање концепта права народа на самоопредељење. Најзначајнија међу резолуцијама које су исказивале ове тежње била је она 1515 од 15. децембра 1960. године која се тицала сувереног права држава да располажу сопственим богатством и природним ресурсима, а након ње и Резолуција 1803 (XVII) од 14. децембра 1962. године. „Већ следећег дана после усвајања Резолуције 1514 усвојена је нова Резолуција 1541 која је дефинисала несамоуправне територије чија еманципација је гарантована Повељом УН као територије које су географски одвојене и етнички и/или културно различите од држава која њоме управља. Тако је формулисана такозвана 'теза слане воде' или 'теза плаве воде' која је

12 Гавриловић Бојан, *Историја права на самоопредељење: револуција права на самоопредељење*, Београдски центар, http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/11/Istorija-prava-na-samoopredeljenje.pdf приступљено 02. 04. 2015.

ограничила примену одредаба Повеље УН на прекоморске територије колонијалних сила. Процес деколонијализације под вођством УН спроводио се готово у потпуности у складу са ограничењем које дефинише 'теза слане воде'."[13]

Ређали су се и други међународни акти који су се дотицали питања права на самоопредељење. „У 'Декларацији о начелима међународног права о пријатељским односима и сарадњи држава складно повељи УН' из 1970. године је било уписано да 'ништа у претходним параграфима неће бити тумачено као да овлашћује или подстиче било какву акцију која би имала за циљ да разори или угрози потпуно или делимично територијални интегритет и политичку независност било које суверене и независне државе. Право на самоопредељење народа остваривано је са становишта међународног права само онда када оно није у нескладу са принципом територијалног интегритета државе' (Перазић, 1990, 4). Поменути услов, који штити међународни поредак, декларацију чини посебним документом за разумевање међународних односа. Он је поновљени и у другим значајним међународним документима, као што је 'Завршни акт Конференције о европској безбедности и сарадњи' (КЕБС) из 1975. године. У том смислу, сваки једнострани акт стварања (етнички мотивисане) нове државе на територији већ постојеће и међународно признате државе, сматра се сецесијом што нема упориште у међународном праву."[14] Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године, бавио се, између осталог, и

13 Исто, стр. 8.

14 Вељковић Божидар, Амброж Милан, „Право на самоопредељење и отцепљење", *Часопис за друштвене и природне науке*, Сварог 1/2010, стр. 16.

регулисањем заштите права мањина. Но, када је говорио о праву на самоопредељење – тицао се и очувања колективног идентитета унутар домицилне државе, а не сопствене државе, оне створене издвајањем, сецесијом. Управо мањинска права представљају међународну обавезу постојећих домицилних суверених држава. „Декларација о пријатељским односима" из 1970. године садржи тзв. *saving clause*, клаузулу која истиче како се ништа у одељку о самоопредељењу неће сматрати давањем овлашћења или охрабривањем на предузимање било каквог акта којим би се распарчао или угрозио, у потпуности или делимично, територијални интегритет или политичко јединство суверених и независних држава, које поступају у складу са начелом једнаких права и самоопредељења народа и стога имају владу која представља читав народ који припада датој територији, без разлике по основу расе, вере или боје коже. Ова декларација је проширила обим деловања принципа на самоопредељење на народе који су под страном потчињеношћу или експлоатацијом, и врши афирмацију демократског аспекта самоопредељења, пошто се у њој јасно повезује заштита територијалног интегритета држава са репрезентативношћу владе која укључује све групе које на њеном простору живе. Завршни акт КЕБС-а наложио је поштовање територијалне целовитости држава и уздржавање од радњи супротних циљевима и принципима Повеље УН уперених против територијалне целовитости, политичке независности или јединства држава чланица. Међутим, одлука Бадинтерове комисије формиране од стране ЕУ по питању арбитраже у вези са процесом распадања тадашње Социјалистичке федеративне репубике Југославије (СФРЈ) заузела је становиште како остваривање права на самоопредељење не сме да

мења постојеће границе у време осамостаљивања (*uti possidetis juris*), изузев у случајевима међудржавног споразума. „Дакле, Бадинтерова комисија је, држећи се нелогичности Устава СФРЈ из 1974. који одређује да су субјекти суверености и права на самоопредељење републике (географски појам), а не народи, ускратила основно колективно људско право српском народу на самоопредељење и отцепљење, иако је тај исти савезни Устав Србе признавао за народ на целој територији Југославије, па чак иако су Срби у Републици Хрватској и Босни и Херцеговини били одређени као носиоци суверености и конститутивни народ тих република – ’држава’. Чином претварања територија у субјекте права на самоопредељење, Бадинтерова комисија је кршила основне одредбе Повеље УН где се, недвосмислено, прописивало да право на самоопредељење припада народима као јединим субјектима и носиоцима тог права.”[15]

„Спољашњи” и „унутрашњи” вид права на самоопредељење

Отворена политичка колизија између државне суверености и права на самоопредељење највише се очитује у супротстављању овог права једном другом начелу произишлом из државне суверености – принципу територијалног интегритета држава. Тај принцип, издвојен од принципа забране употребе силе (видети нпр. Резолуцију УН 1513, 1960), заштићен је међународним правом у свом „спољашњем” аспекту – од повређивања граница и територијалних претензија других, суседних држава, али не пружа легалну заштиту у случајевима озбиљних

15 Исто, стр. 18.

унутрашњих проблема суверених држава, пре свега са својим мањинама и разноврсним групама који на делу или целој територији државе обитавају – а нарочито у случају покушаја сецесије.

Савремена правна наука и међународне конвенције право на самоопредељење посматрају у његова два аспекта – у тзв. „спољашњем" и „унутрашњем". „Спољашњи" аспект се тиче статуса народа у односу према другим народима и другим државама. „Унутрашњи" аспект се односи на поштовање права мањинских група у оквиру сопствене државе, то јест везе целог становништва према својој влади. „Спољашњи" аспект права на самоопредељење се – у односу на своје „крајње последице" – зато тумачи и као могућност одвајања дела територија постојеће државе од стране једног дела њених грађана, становника, зарад стварања нове државе или њеног припајања другој држави. Ван контекста деколонијализације, међународно право не признаје „спољашњи" аспект права на самоопредељење (то је било чак и у случају Бадинтерове комисије која је избегавала да квалификује тежњу ка одвајању федералних јединица бивше Југославије као „сецесију" сматрајући да се ради о дезинтеграцији ове државе, а која је у вези са променом граница као једини изузетак предвиђала свестрану сагласност, то јест међусобни договор). Право на „спољашњи" вид самоопредељења прокламовано је „Декларацијом о давању независности колонијалним земљама и народима", као и анексом Резолуције 1541 (XV) из 1960. године. Ова Резолуција подразумевала је да се за народ сматра целокупно становништво колонијалне територије, а не само поједине етничке или друге групе које су настањене на овим просторима; да је територијални принцип одређења титулара права институционализован

преко принципа *uti possidetis*; да се ово право тиче његовог спољашњег аспекта и да његов коначни исход може бити или нова суверена држава или њено удруживање, односно интегрисање у другу суверену и независну државу. Код прве од ове три могућности се не захтева непосредно изјашњавање народа у прилог том решењу, док су у друга два случаја неопходни референдуми, то јест плебицитарно изјашњавање становништва. Резолуција 1541 (XV) ово право види као једнократно (које се само једном може искоритити), након чега престаје да постоји као могућност становништва које му је прибегло. Становништво је титулар права само ако је у питању народ који живи под страном потчињеношћу, доминацијом и експлоатацијом. Међународно право, иначе, нема јединствено становиште о клаузули (*saving clause*) садржаној у овој декларацији. Штавише, бројни су они правни експерти који сматрају да ова одредба, с обзиром да изричито не одбацује могућност нарушавања територијалног интегритета постојећих суверених држава, посредно отвара простор за реализацију сецесије као легитимног права свих оних група које нису на демократски и легитиман начин репрезентоване у централној власти, то јест – којима су ускраћена нека од индивидуалних и колективних права. Нпр. познати међународни стручњак Антонио Касезе сматра да се нека група, расна или религијска, може отцепити кроз најрадикалнији вид коришћења „спољашњег" аспекта права на самоопредељење тек онда када постане несумњиво да су сви покушаји да постигне „унутрашњи" аспект самоопредељења већ пропали или су осуђени на пропаст.

Што се тиче „унутрашњег" аспекта самоопредељења – поштовања права мањинских група у оквиру сопствене државе, односно целог становништва у очима своје

владе – у последњих неколико деценија дошло је до његовог значајног развоја услед доношења бројних пактова о људским правима и, уопште, регулативе која се бави материјом индивидуалних и колективних права. Но, ни овде ствар није потпуно чиста и недвосмислена. „Није сасвим јасно која права држава треба да гарантује да би у потпуности поштовала право на самоопредељење. Другим речима, нејасно је непоштовање којих права – индивидуалних, колективних или можда оба – може да, у крајњем случају. 'активира' право на сецесију. Са друге стране, уколико претпоследњу одредбу Декларације из 1970. тумачимо уско, чини се да је недовољно само успоставити представничку владу, која опет не мора бити нужно демократска. Такође, можемо замислити формално демократску владу која није претерано осетљива на проблеме мањинских група на својој територији и не обезбеђује им делотворну правну заштиту, односно – државни органи дискриминишу припаднике мањина који, са друге стране, нису довољно бројни или организовани да се против такве праксе боре у политичкој арени или кроз правни систем."[16]

Предисторија нормирања „унутрашњег" аспетка овог принципа јасно нам указује да је тенденција била таква да се право на самоопредељење у овим види посматрало као право народа да буде слободан од ауторитарних режима. То није одмах значило да народ може да изабере сопствене представнике, а они, потом, и сопствену извршну власт на слободним, демократским вишепартијским изборима. Овакво тумачење постало је општеприхваћено

16 Гавриловић Бојан, *Историја права на самоопредељење: револуција права на самоопредељење*, Београдски центар, стр. 14, http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/11/Istorija-prava-na-samoopredeljenje.pdf приступљено 02. 04. 2015.

тек након 1991. године, после урушавања блоковског, биполарног света, када је Комитет за људска права УН заузео експлицитно демократску позицију по питању „унутрашњег" аспекта права на самоопредељење. Томе су претходили и у том правцу припремили терен читав низ међународних споразума, од „Завршног акта КЕБС-а" (1975) из Хелсинкија и „Завршног акта Конференције о људској димензији КЕБС-а" (1990) из Копенхагена, до „Париске повеље за нову Европу" (1990). „Контроверзна" клаузула – *saving clause* – из „Декларације о пријатељским односима" готово у целости је унета у препоруке које садржи „Бечка декларација" и „Акциони програм" (1993) које су усвојене на „Светској конференцији о људским правима", као и у „Декларацији поводом педесетогодишњице УН" донесене 1995. године. Све ове декларације и повеље деле становиште како је нестало ограничења у погледу захтева за репрезентативношћу власти, која се у међународној пракси сматра императивом. Влада мора представљати целокупан народ на територији државе којом управља. Свака дискриминација, по било ком основу, строго се забрањује. „У радовима стручњака међународног права, највише подршке има мишљење да спољашње самоопредељење, тј. отцепљење представља крајњу меру која се може предузети једино уколико су исцрпљена сва могућа решења, а та држава брутално и масовно крши људска права својих грађана или дела својих грађана (*remedial secession*). Као примери оваквог коришћења права на самоопредељење се наводе отцепљење Источног Пакистана (данашњи Бангладеш) од Пакистана. Коришћење 'спољњег' аспекта самоопредељења представља, дакле, изузетак од правила да се право на самоопредељење остварује унутар граница суверених држава. Као и сваки изузетак, он се тумачи

строго – што ће рећи: степен и размере и начин кршења људских права од стране државе мора бити континуиран, бруталан и широко раширен. Другим речима, право на отцепљење могу имати само 'народи који трпе дискриминацију, одрицање права на представничку владу и само уколико је дискриминационо понашање толико продорно, разгранато и систематско да конкретно угрожава опстанак таквих народа и где не постоји јака вероватноћа да ће се дискриминација окончати'[17]."[18]

Косово и Крим: различити случајеви коришћења права на самоопредељење

Историјат развоја међународних норматива и ставова унутар правне науке указује на све противуречности права народа на самоопредељење, као и на неопходност његовог контекстуалног тумачења (поред међународно и унутрашње правно-нормативног) и у историјском и у савременом политичком смислу. Тек у том смислу, могу се сагледати случајеви позивања на право на самоопредељење и у случају отцепљења КиМ од Србије и Крима и његовог референдумског одвајања од Украјине и присаједињења Руској Федерацији. Када се све ово узме у обзир – тада се озбиљно могу размотрити сличности и разлике између ова два случаја.

---

17 Mancin Susanna, "Rethinking the Boundaries of Democratic Secession: Liberalism, Nationalism and the Right of Minorities to Self-Determination", *International Journal of Constitutional Law* no. 3 & 4, 2008, стр. 553–584.

18 Гавриловић Бојан, *Историја права на самоопредељење: револуција права на самоопредељење*, Београдски центар, стр. 14, http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/11/Istorija-prava-na-samoopredeljenje.pdf приступљено 02. 04. 2015.

Које су кључне разлике између коришћења права на самоопредељење у кримском и косовском случају? Има их пет:[19] прва разлика је она која произлази из државно-историјског контекста, друга, правно-процедурална, односи се на (не)искоришћеност унутрашњег вида права на самоопредељење, трећа је везана за легитимност централне власти у односу на коју се захтева право на самоопредељење, четврта – за различити контекст у смислу постојања спољне војне агресије, док је пета разлика везана за међународноправни статус подручја чије је становништво „прибегло" праву на самоопредељење.

Кренимо редом. Прва разлика тиче се различитог државно-историјског статуса Косова и Крима. Наиме, Косово је од средњег века, након што су словенска племена изашла из државног оквира Источног римског царства, тј. Византије, вековима било историјско, духовно и културно језгро средњовековне српске државе све до њеног нестанка и потпадањем ових простора под власт Османлија. У Османском царству овај простор није био никаква самостална територијална целина, са било каквим степеном самоуправе. После Првог балканског рата, на међународној мировној конференцији у Лондону, потврђено је, између осталог, и уступање овог простора Краљевини Србији. Она је, након Великог рата, створила Краљевину СХС/Југославију као јединствени међународноправни субјект. Тек након 1945. године, у социјалистичкој Југославији, овај простор стекао је статус аутономне покрајине. Међутим, Албанци, као већинско

19 Сличну типологију, пренебрегавајући контекст међународне агресије на СРЈ, а недостатак употребе силе на Криму, употребио је руски амбасадор у Србији Чепурин на округлом столу у Медија Центру, у Београду, дана 04. 12. 2014. Видети: http://crms.org.rs/debata-ne-smeju-se-poistovecivati-krim-i-kosovo/ приступљено 02. 04. 2015.

становништво на простору покрајине, у другој, Титовој Југославији имају за све време њеног постојања статус народности – тј. мањински статус, а не статус конститутивног народа који је, по међународном праву, и то у јасно одређеним, посебним условима, потенцијални „конзумент" права на самоопредељење. Ни Бадинтерова комисија, са својим спорним тумачењем распада Југославије где се ово право са народа транслирало на федералне јединице, није спорила јединствени правни субјективитет Републике Србије на целој својој територији, тј. није ни помишљала да ово право да једној националној мањини у једној аутономној области.

Са друге стране, Крим, иако је историјско место почетне хришћанизације средњовековне Русије као место сусрета са византијским православљем и његовом културом, у вековима након пропасти „Кијевске Русије" од стране Татара, представља посебну, самосталну политичку јединицу, неки вид државе или преддржавне творевине са тадашњим међународним политичким субјективитетом: Кримски канат. Руске државице у време „татарског ропства" биле су вазали Кримског каната и тамошње „Златне Хорде" од кога су се, постепено, током више векова, ослобађале. Касније је, у време јачања Руског царства, Кримски канат и сам постао вазал Османском царству, да би, након низа ратова између Русије и Османлија, постао део Руског царства и такав био готово два века. Начин на који је Крим у оквиру Совјетског Савеза пренет из Русије у Украјину био је незаконит по тадашњем совјетском уставу: предао га је Никита Хрушчов 1954. године указом председништва СССР-а којим је прекршена свака законита процедура и занемарена воља тамошњег народа. И након тога, статус Крима је – за време постојања Совјетског Савеза и касније – у

осамостаљеној Украјини од краја 1991. године био знатно виши него онај Косова. Крим је имао статус аутономне републике, а његово махом руско становништво није имало статус националне мањине.

Друга разлика тиче се правне процедуре везане за претходну могућност коришћења свих видова унутрашњег вида права на самоопредељење пре него што се окрене оном спољном – референдуму о осамостаљивању. У косовском случају то се није десило – албанско становништво није искористило никакве процедуре у оквиру државе Србије, већ је самовољно извело један потпуно нелегалан, тајни референдум у времену док је још постојала СФРЈ као јединствена држава, кршећи њиме све унутрашње и међународне прописе. Ово илегално изјашњавање није признао као валидан чин нико ни у тадашњој Југославији нити међународној заједници. Проглашење тзв. „републике Косово" било је не само правна фикција већ један правно ништаван акт – тешка повреда постојећег унутрашњег и међународног поретка. Након тога, албанско становништво је у већинском смислу избегавало да – све у мери како је сматрало да им је опортуно – користи многа права која им је Република Србија гарантовала и која им никада није ускраћивала. Већину индивидуалних права многи припадници албанске мањине на простору Косова и Метохије су константно користили. Албанци су, међутим, бојкотовали политичке изборе и – под утицајем својих политичких вођа – игнорисали представничке и извршне институције централних и покрајинских власти које су им широм биле отворене за пуну политичку партиципацију. Централна власт у Србији, штавише, била је рада да преговара и о повећању степена политичке аутономије и омогући даљу надоградњу колективних

права албанске мањине. Албанци су, напротив, под страним наговором подигли оружану побуну – дакле, прибегли нелегалном и међународноправно недопуштеном чину како би – након легитимне реакције државне власти у циљу сузбијања сепаратистичких тежњи (којем би, зарад чувања територијалне целовитости, прибегла свака суверена држава) – изазвали спољну војну агресију, тј. иностранy оружану интервенцију у своју корист. Након што је ова агресија, извршена кршењем прописа Уједињених Нација, завршена а постконфликтно стање колико-толико враћено у оквире међународног права (макар и кроз његово мањкаво враћање под систем управе УН на агресијом створено, „затечено" стање), резолуција УН третирала је овај простор као део Републике Србије под међународним протекторатом, тј. протекторатом УН (према Резолуцији 1244). Ни тзв. самопроглашење независности квазидржаве Косово у фебруару 2008, упркос ограђивању Међународног суда правде (које је прибегло тумачењу да политички акт проглашења независности није у супротности са међународним правом, а кроз правну конструкцију где су посланици у приштинском парламенту на простору међународног протектората „проглашени" у представнике народне воље)[20] није изведено референдумским

20 У свом одличном чланку „Софистика у Међународном суду правде", Печат, Београд, 31.07.2015. професор Коста Чавошки је написао: „Све је ово била полицијска и детективска истрага која је требало да поткрепи кључну тврдњу овог Суда: да доносиоци Декларације о независности Космета нису били посланици Скупштине Косова, као органа привремених институција косметске самоуправе и да народ у име којег је проглашена независност Космета није онај исти народ који је на изборима 17. новембра 2007. изабрао посланике Скупштине Косова. Да би то показао и доказао сам Суд ставља себи у задатак „да утврди

изјашњавањем. Додатна мањкавост приштинске скупштине као привременог органа власти у време спорне декларације о независности била је њен национални састав: њу су чинили Албанци, али не и Срби који су до тада упорно бојктовали да уђу у тамошње привремене органе, пре свега због систематског, најтежег кршења њихових основних људских права: права на живот, имовину, кретање, коришћење језика и слободу вероисповести... Са друге стане, становништво Крима је у огромној већини, и то свих националности, изашло на референдум и изјаснило се за одвајање од Украјине и присаједињење Руској Федерацији, све то у контексту када је постало очигледно да се на њихов „унутрашњи"

да ли је декларација о независности од 17. фебруара 2008. била акт 'Скупштине Косова', успостављене сходно глави 9 Уставног оквира, или су они који су прихватили декларацију деловали у другачијем својству" (сец. 98)… иако су сами косметски званичници без икаквог скривања навели да су отворили ванредно заседање Скупштине Косова и при том се позвали на Уставни оквир из којег ова Скупштина изводи своје надлежности, Суд 'открива' да њихова права намера није била да делују у својству посланика Скупштине Косова, него у неком другом, далекосежнијем својству, и да нису прогласили независност Космета у име народа који их је 17. новембра 2007. изабрао и коме је, по одлуци Савета безбедности УН, била примерена привремена самоуправа, него у име неког другог, важнијег и постојанијег народа коме је, по пређутном мишљењу Суда, једино примерена независна држава." Чавошки је потом, софистичко правно тумачење МСП упоредио са познатим историјским примером како је у антици римски Сенат пронашао правну форму како би озаконио римским правом јасно и недовосмислено забрањени брак између императора Калигуле и његове сестре Агрипине: како је Египат, где је венчање фараона са сестром било легална, правно дозвољена пракса, постао део Римске империје, тако је формулисана правна фикција како се Калигула, будући владар и Египта, може оженити сестром, а да то, наводно не значи кршење римског права, већ напротив – његово поштовање.

вид права на самоопредељење тј. политичку партиципацију у односу на Кијев у датим околностима више не може рачунати.

Тај контекст представља трећу кључну разлику између Косова и Крима. Наиме, и у време агресије и девет година касније, у време противправне декларације о косовској независности, Србија је имала легалну и легитимну, међународно признату власт. Она је у читавом низу прилика исказивала спремност за компромис и давање најширег вида аутономије својој јужној покрајини, али у оквиру свог уставног поретка и без кршења свог територијалног интегритета. Косовски сепаратисти одбили су све те понуде као мале и недовољне, те прибегли политичком чину „спољног" вида коришћења права на самоопредељење, без обзира на тадашњи јасно одређени међународни статус покрајине (протекторат УН). Насупрот томе, у Украјини тј. у Кијеву је извршен насилни државни удар од стране политичких екстремиста који су срушили до тада легитимну и демократску власт. Пучисти су, са запоседањем државних институција, прибегли грубим, једностраним корацима смањења аутономије Крима и укидања руског језика као уставом прописаног службеног језика у Украјини, а накнадно и репресији и злочинима над делом сопственог, већ правно дискриминисаног становништва – од погрома (попут спаљивања живих људи у Одеси) до војне интервенције која нимало није штедела сопствене рускојезичне цивиле. Становништво Крима, суочено са нелегитимним централним властима које су им једностраним одлукама почеле умањивати постојећи ниво права, па и она основна, а услед свести о немогућности коришћења „унутрашњег" вида права на самопредељење у постојећим нелегалним условима који су владали у Кијеву, прибегло је „спољном",

референдумском општенародном самоопредељењу, то јест – изјашњавању о независности.

Услови у којима су се одвијали процеси су потпуно другачији. На Косову је изведена сепаратистичка побуна од стране нелегалне, терористичке организације. Она је жудила за ескалацијом насиља које би изазвало страну војну интервенцију. Са отпочињањем НАТО бомбардовања, страна интервенција се – на крајње међународноправно нелегитиман начин – и одиграла. Након тога су, а после изнуђеног мировног, тачније „Војно-техничког споразума у Куманову", припадници ове војне алијансе окупирали простор јужне српске покрајине и тамо инсталирали албанску цивилну власт. На Криму није било војне агресије нити било какве примене војне силе: руска војска је тамо смештена још од времена распада СССР-а по важећим међународним споразумима између Кијева и Москве који су периодично били продужавани. Припадници руских оружаних снага су само водили рачуна о заштити реда и сопствених војних објеката, док су све остале пунктове обезбеђивали припадници кримских јединица територијалне одбране. Референдум је протекао потпуно мирно, у демократској атмосфери, за све грађане Крима без обзира на њихову националну припадност. Руска оружана сила није имала утицај ни на политичке прилике, нити на сам референдум – изузев што је, делом, утицала на пораст сигурности на простору тадашње аутономне републике све до њеног, референдумском убедљивом акламацијом, присаједињења Руској федерацији.

И, на крају, ту је и пети, најважнији разлог који стално промиче у позадини компарације ова два случаја. Косово и Метохија је, према свим важећим документима и међународном праву – на првом месту Резолуцијом Савета

Безбедности УН 1244 – призната као интегрални део Републике Србије. У случају Крима не постоји ни један правнообавезујући међународни документ који на овај начин „фиксира" његов статус. Наравно, чланице западне војне алијансе референдумско изјашњавање, отцепљење и каснију анексију Крима виде као нелегални чин, супротан Повељи УН, Завршном Хелсиншком акту и Будимпештанском меморандуму из 1994. Исте те државе су, све одреда, признале независност тзв. Републике Косово и здушно утицале и подржале одлуку МСП-а која је пресудила како политичко декларисање независности од стране народа на територији под јасним међународним протекторатом није у супротности са међународним правом. Управо на ово мишљење МСП-а позвало се и градско веће Севастопоља када је иницијално издало писмо о својим намерама да унилатерално прогласи независност од Украјине.[21] Иако је, дакле, степен оправданости прибегавању „спољном" виду коришћења права на самоопредељење увек „споран", то јест нужно подложан свеобухватном контекстуалном тумачењу – јасно је да сви могући разлози његовог оправдања у великој мери стоје у случају Крима, а нити један у случају Косова. Па опет, западне силе су заузеле становиште да оспоравају први, далеко јачи случај, а да подупиру други – онај за кога нема довољно јаког ни правног, ни политичког, нити историјског основа.

21 „Парламент Крыма принял Декларацию о независимости АРК и г. Севастополя". Государственный Совет Республики Крым. March 11, 2014, "Парламент Крыма принял Декларацию о независимости АРК и г. Севастополя"., приступљено 11. 04. 2015.

ЛИТЕРАТУРА:

„Атлантска повеља" http://avalon.law.yale.edu/wwii/atlantic.asp приступљено 02. 04. 2020.

Вељковић Божидар, Амброж Милан, „Право на самоопредељење и отцепљење", *Часопис за друштвене и природне науке*, Сварог 1/2010, стр.11.

Вукадиновић Гордана, Степанов Радивој, *Теорија државе и права*, Футура, Нови Сад, 2004.

Гавриловић Бојан, *Историја права на самоопредељење: револуција права на самоопредељење*, Београдски центар, http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/11/Istorija-prava-na-samoopredeljenje.pdf

Гајић Александар, „Сувереност и међународно право у постсувереном свету", *НСПМ*, vol XV (2007), no 3–4.

Магарашевић Александар, *Основи међународног права и међународних односа*, Завод за научно-истраживачки рад Правног факутета, Нови Сад, 1968.

Mancin Susanna , „Rethinking the Boundaries of Democratic Secession: Liberalism, Nationalism and the Right of Minorities to Self-Determination", *International Journal of Constitutional Law*, No. 3 & 4, 2008.

„Парламент Крыма принял Декларацию о независимости АРК и г. Севастополя", Государственный Совет Республики Крым. March 11, 2014.

Повеља Уједињених нација, http://www.un.org/en/documents/charter/.

БЕЗБЕДНОСНЕ СТРАТЕГИЈЕ МАЛИХ ДРЖАВА У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ

Проучавање безбедносне димензије савремених међународних односа кроз „проширивање поља безбедности"[1] одавно се интересује за могућности малих држава да се ефикасно одупру безбедносним претњама. У стратешким студијама (из којих су се развиле савремене студије безбедности) тежиште посматрања простирало се у првом реду на класичне политике балансирања кроз улажење у савезништва са другим државама и развијања сопствених потенцијала „тврде", претежно војне моћи којим би се одагнале претње од претећег оружаног сукоба.

Савремено схватање безбедности је вишедимензионалније и свеобухватније, и то не само у погледу њеног унутрашњег рашчлањавања у вертикалном, секторском и хоризонталном смислу.[2] Оно се види као стање, организација и функција.[3] „Безбедност као стање представља заштићеност неког добра, вредности, тековине

1 Buzan Berry, *People, States,Fear: The National Security Problem in International Relations*, Harvester Wheatsheaf, Brighton, 1983.

2 Видети Ејдус Филип, *Међународна безбедност: теорије, сектори и нивои*, Службени гласник, Београд, 2012.

3 *Војни лексикон*, Војноиздавачки завод, Београд, 1981, стр. 56.

друштва. Као организација (механизам заштите) безбедност има различите организационе форме и различита обележја заснована и регулисана актима или одлукама друштвених групација. Као функција она је нераздвојни атрибут људске и државне делатности."[4] Позитивна одредница безбедности подразумева слободу од страха и слободу од сиромаштва; у објективном смислу она се дефинише као одсуство претњи усвојеним вредностима, а у субјективном смислу као одсуство страха да ће те вредности бити нападнуте, као и „слободу од штетних претњи".[5] Извештај о људском развоју УН, чији је аутор пакистански економиста Махуб ул Хак, безбедност сагледава у два аспекта: као безбедност од хроничних претњи (глад, болест, репресија) и као заштиту од изненадних болних поремећаја у обрасцима свакодневног живота.[6] Безбедност држава, када се фокусирамо на ову доминантну димензију међународног политичког вида организовања, као стање обухвата њену целокупну заштићеност од свих видова деструктивног деловања који угрожавају њено постојање.

Имајући у виду простор са кога се испољавају безбедносне претње, безбедност држава може бити спољна и унутрашња. „Спољна безбедност се односи на независност, сувереност и територијални интегритет. Унутрашња безбедност се односи на несметано функционисање

4 Гаћиновић Радослав, „Спољни оружани облици угрожавања капацитета безбедности државе", *Политичка ревија*, бр. 1/2013 vol 35, Институт за политичке студије, Београд, 2013, стр. 184–185.

5 Wolfers Arnold, „National Security as an ambiguous symbol", *Political Science Quarterly*, Vol. 67, No. 4, Academy of Political Science, New York, (December 1952), стр. 485.

6 UNDP, *Human Development Report 1994*, Oxford University Press, New York, 1994.

уставног поретка односно друштвеног економског и правног система и заштићеност других добара, вредности и објеката."[7] Међу облике угрожавања безбедности држава спадају: спољни оружани (оружана агресија, инвазија и војна интервенција); спољни неоружани (војни притисак, субверзија, претња и пропагандно деловање), као и унутрашњи оружани (етнички сукоби, оружана побуна, грађански рат, герила, тероризам...) и унутрашњи неоружани (етничке напетости, природне и индустријске катастрофе, илегалне миграције становништва, организовани криминал, наркоманија, корупција, итд).[8]

Како би се успешно одупрле свим видовима безбедносних претњи, државе развијају бројне приступе који се темеље на њиховим стратегијским документима, све са циљем обезбеђења слободног функционисања свих постојећих друштвених структура. Ограничења ових стратегија у првом реду су датости у којима ове државе битишу: њихов положај у међународном систему, величина територије, број становника, постојећи ресурсни и привредни капацитети, идентитетска самоодређења и самосвест итд. Ово је посебно уочљиво у погледу тзв. малих држава.

Питање одређења малих држава

Упркос развијеној академској дебати о безбедносним политикама малих држава, у научној литератури постоје

7 Гаћиновић Радослав, „Спољни оружани облици угрожавања капацитета безбедности државе", *Политичка ревија*, бр. 1/2013 vol 35, Институт за политичке студије, Београд, 2013, стр. 186.

8 Према: Гаћиновић Радослав, *Угрожавање капацитета безбедности државе*, Филип Вишњић, Београд, 2013, стр. 138–313.

различити критеријуми за њихово дефинисање. Мале државе се – већ на први поглед је очито – разликују од великих сила, тј. великих држава, како по питању бројних аспеката који утичу на њихову безбедносну политику тако и по способности да остваре по себе повољне спољнополитичке исходе у савременим међународним приликама. Формално третиране као равноправне у савременом међународном систему (пре свега, у систему УН), мале државе показују суштинску немогућност да трајније и дубље утичу на шире безбедносне прилике у савременим међународним односима, пре свега услед ограничења географске и геополитичке природе те унутрашњих прилика које у њима владају, али и степена привредног развоја и унутрашње друштвене кохезије. Мада деле низ заједничких карактеристика, мале државе воде различите спољне и безбедносне политике, развијају различите стратешке приступе који произлазе из различитих перцепција међународне стварности, унутрашњих и спољних услова у којима се налазе, различитих интереса и мотива који се налазе уткани у њихове одлуке.[9]

У прошлости, малим државама су сматране све оне државе које нису представљале велике силе, то јест све оне које су биле сувише слабе да допринесу променама тада важећег међународног поретка и правила која су у њему важила. Њихова слабост сматрана је последицом квантитативних карактеристика ових држава, попут незнатне величине територије, малобројности популације, неразвијене економије и веома ограничених војних способности, што се све огледало у немогућности ових

9 Gigleux Victor,. „Explaining the diversity of small states' foreign policies through role theory", *Third World Thematics: A TWQ Journal*, 1(1), 2016, стр. 27–45.

држава да одбране свој национални интерес војно-политичким средствима.

Савремени критеријуми за одређење малих држава деле се у три групе: квантитативне, квалитативне и релационе.[10] Такође, постоје и поделе само на основу два критеријума, квалитативног и квантитативног.[11] У *квантитативне критеријуме* спадају број становника, површина државне територије, економска снага и војна моћ. „Квантитативни критерији дефинишу мале државе првенствено према броју становника, из три разлога: доступности података, могућности прецизног постављања линије између малих држава и осталих већих, те степена корелације броја становника и осталих квантитативних показатеља о некој држави (економска снага и војна моћ). Такав приступ омогућава да критериј дефинисања мале државе треба бити вишедимензионалан, али ипак истиче број становника као најпрецизнији критериј. Повезивањем критерија броја становника с осталим квантитативним критеријима добива се потпунија слика о малим државама, осим што остаје проблем одређења горње границе броја становника при дефинисању шта је мала држава."[12] Главна замерка квантитативним критеријумима налази се у тврдњи да они, без обзира на које међу њима да се примењује и на који год начин, нису довољни, већ су неопходни и квалитативни критеријуми,

10 Reiner Hanggi, Philippe Regnier, „The Small State and the Triad: the Case of Switzerland's Foreign Policy Towards East Asia", *Study in NRF Policy*, National Foreign Policy Program, 2000.

11 Нпр. Maass Matthias, „The elusive definition of the small state", *International Politics* 46 (1), Palgrave Mc Millan, London 2009, стр. 65–83.

12 Гаћиновић Радослав, „Политика безбедности малих држава", *Српска политичка мисао*, број 1/2018, година XXV, свеска 59; Институт за политичке студије, Београд, 2018, стр. 172.

у првом реду идентификовање представе коју нека држава има о себи.

Квалитативни критеријуми утврђују да ли је нека држава мала или не бавећи се пре свега могућностима, понашањем и перцепцијом коју држава има о самој себи. Аутоперцепција се овде проучава као важан фактор понашања држава, а приступ којим се она изучава назива се перцептивним или психолошким приступом. У квалитативне критеријуме спадају и морално стање становништва, његова образовна структура, економско-технолошка развијеност итд. „Квалитативни критерији најједноставније дефинишу мале државе као супротност великима, тј. као државе које нису важне великим државама, сагласно премиси да су у међународном систему битне само велике државе и донекле оне средње величине."[13]

Релациони (односни) критеријуми понашање малих држава везују са природом међународног система и релативним положајем у њему. „Према том приступу, критериј је ли нека држава мала или није јест (не)могућност пројектовања утицаја неке државе у међународном систему."[14] Док квалитативни критеријум одређује мале државе као супротност великима, релациони критеријум понашање ових држава види као групно: као тип понашања које мале државе показују у међународним односима, а које их издваја као посебну групу држава.[15]

13 Исто, стр. 173.

14 Куречић Петар, „Проблематика дефинирања малих држава", *Хрватски географски гласник*, 74/2, Загреб, 2012, стр. 93.

15 East Maurice, „Size and Foreign Policy Behaviour: A Test of Two Models", у (Kegley, C. W., i drugi (ur.)), *International Events and the Comparative Analysis of Foreign Policy*, University of South Carolina Press, Columbia, 1975, стр. 160.

„За мале државе, на пример, се тврди да имају ограничен ниво укључености у међународне односе, такође, њихова улога се потцењује, минимизира и у свим осталим међународним форумима и организацијама. Мале државе се, због своје ограничене војне силе и политичке моћи, суздржавају од употребе војне силе, а спољнополитички су им приоритети углавном на регионалном нивоу.Тврди се и да су њихове спољнополитичке акције и опредељења пре свега везана уз безбедносне дилеме, што је доказ објективне слабости малих држава у односу према великим."[16]

Премда значајни за одређење малих држава, материјални (квантитативни) показатељи као што су војни и економски потенцијали данас се најчешће посматрају као релативна вредност; иако указују на ограничења за ношење са низом безбедносних претњи, они нису довољни да објасне спољне политике и безбедносне стратегије ових држава. Културно-историјски и геополитички контекст (и у оквиру њега – стратешко окружење) су такође веома значајни, поготово када се тичу асиметричних односа, јер могу да значајно модификују безбедносне приоритете малих држава које су смештене у различите регионе, са различитим наслеђеним проблемима и различитим суседима. Из ових разлога, мале државе итекако могу да буду активне у међународним односима и да у извесној мери утичу на токове у међународној политици.

„Једна од највећих карактеристика која чини мале државе интересантним за проучавање је управо њихова ограничена моћ, која се најбоље испољава у контексту са

16 Гаћиновић Радослав, „Политика безбедности малих држава", *Српска политичка мисао*, број 1/2018, година XXV, свеска 59; Институт за политичке студије, Београд, 2018, стр.173.

јачим државама. Велике силе просто имају више капацитета да лакше спроведу своје интересе. Наравно, ово не треба посматрати једносмерно, већ је проста употреба моћи великих сила често водила пре ка несигурношћу него ка остваривању циљева, јер неретко свака акција изазива и реакцију са друге стране. То је нешто на шта је Кенет Валц [Kenneth Waltz] упозоравао да су мале државе приморане на стратегију балансирања која води ка њиховом удруживању."[17]

Оно што, према истраживачима као што су Вивел и Морицен, неку државу чини малом је њена (не)способност да упражњава своју моћ, а све услед њене позиције у датој конфигурацији моћи и њиховом институционалном изразу која је онемогућава да мења услове у којима се води њена политика.[18] „Кнудсен је изнео тврдње да су релације, а не величина, пресудни фактори који могу објаснити разлике у моћи и одредити величину државе у одређеним условима."[19]

Мада, дакле, нема општеприхваћене дефиниције мале државе услед сталног присуства релативизма у покушаје њеног одређивања, сматрамо да је дефиниција проф. Гаћиновића у највећој мери адекватна да објасни

17 Стојадиновић Миша, „Изазови 'малих' и 'средњих' држава у мултиполарном свету", *Српска политичка мисао*, број 2/2019, година XXVI, свеска 64, Институт за политичке студије, Београд, 2019, стр. 130.

18 Wivel Anders, „Small States and International Security", *International Securit: Europe and Beyond*, Routledge, London, 2014, стр. 3–26.

19 Vaicekauskaitė Živilė Marija, „Security Strategies of Small States in a Changing Word", *Journal on Baltic Security*, 2017; 3(2): De Gruyter Opener, стр. 9. https://www.researchgate.net/publication/323135839_Security_Strategies_of_Small_States_in_a_Changing_World Приступљено 07. 08. 2020.

главне карактеристике које неку државу чине малом: мала држава је „свака јединка која је организована од стране постојећег становништва на ограниченој територији са међународно признатим границама, коју то становништво преко организованог политичког система суверено контролише, која има до десет милиона становника настањених на око сто хиљада километара квадратних. Ако је та држава неразвијена, онда је она мала и са двадесет милиона становника без обзира на величину територије на којој њено становништво живи. Дакле, држава је мала ако има број становника испод одређене границе, саму себе перципира као 'малу' и у међународној заједници делује као 'мала'."[20]

Стратегије малих држава суочених са безбедносним претњама

Турбулентни савремени међународни односи – са наглим променама у односу снага, успонима хегемона и њиховим брзим опадањем након фаза слабљења које они теже да предупреде[21] – стављају мале земље пред бројне опасности, међу којима су и оне егзистенцијалне природе. Поред историјски свеприсутних војних претњи, данас се мале државе суочавају са бројним нетрадиционалним видовима безбедносног угрожавања попут терористичких активности, хибридних претњи, као и

20 Гаћиновић Радослав, „Политика безбедности малих држава", *Српска политичка мисао*, број 1/2018, година XXV, свеска 59; Институт за политичке студије, Београд, 2018, стр. 175–176.

21 Детаљније код: Gilpin Robert, *War and Change in World Politics*, Cambrigde University Press, New York, 1981.

читавог низа економских, социјеталних и еколошких претњи. [22]

Хватање у коштац са овим претњама изискује знатне способности и капацитете држава које, веома често, не располажу са довољно снажним привредама те војним и дипломатским потенцијалима за адекватно реаговање. „Према Гетшелу, безбедносна дилема мале државе састоји се од два елемента – утицаја и аутономије. Мале државе настоје да повећају свој утицај и задрже своју аутономију. С обзиром на постојеће услове, мале државе бирају политике које најбоље одражавају њихове потребе – било пасивнију, неутралнију улогу или активни ангажман. Међутим, повећање утицаја не води увек повећању њихове аутономије или обрнуто. Мале земље не могу бити једнако укључене у доношење одлука или бити присиљене да учествују у међународним акцијама које не одговарају њиховим циљевима или вредностима а које могу довести до губитка аутономије или утицаја. Као резултат тога, безбедност и утицај су две ствари које већини малих држава недостају, а које желе да задобију."[23]

---

22 Видети: Buzan Barry, Waever Ole, Klestrup Morten i Lemaitre Pierre, *Identity, Migration and New Security Agenda in Europe*, St. Martin's Press London, 1993, стр. 23; Collins Allan (ur.*); Suvremene sigurnosne tudije*, Centar za međunarodne sigurnosne studije Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu i Politička kultura Zagreb, Zagreb, 2010., стр. 190–199; Marković Slobodan, *Bezbednost – tradicionalna i kritička shvatanja*, FPP „Lazar Vrkatić", Novi Sad, 2014, стр. 292–312.

23 Vaicekauskaitė Živilė Marija, „Security Strategies of Small States in a Changing Word", *Journal on Baltic Security*, 2017; 3(2): De Gruyter Opener, стр. 9.
https://www.researchgate.net/publication/323135839_Security_Strategies_of_Small_States_in_a_Changing_World приступљено 07. 08. 2020.

У описаним приликама мале државе прибегавају једној (или више њих, ако је неке од њих могуће комбиновати) од следећих стратегија: балансирању кроз удруживање насупрот потенцијалној претњи, придруживању великој сили (*bandwagoning*), проглашавању неутралности или прибегавању „стратегији врдања" (*hedging strategy*).

Услед помањкања моћи (која најчешће наводе мале државе да се потчињавају оним великим) прва два приступа су алтернативна, међусобно искључива: или се мале државе удружују са другим земљама како би заједно створиле баланс моћи у односу на велику силу од које им стижу безбедносне претње или се, пак, прикључују (*bandwagon*) великој сили која им прети и тако од себе отклањају њихову реализацију, уз неминовно пружање низа уступака.

Удруживање ради балансирања насупрот претећој сили чешће се дешава у случајевима када је ова претња непосредна, по правилу услед географске блискости те непосредног извођења офанзивних активности или истицања таквих намера. „Два су фактора која мотивишу мале државе да одаберу ову стратегију. Прво, мале државе се придружују мањим силама пре него што оне израсту у потенцијалне претње. Друго, придруживање слабијој страни појачава њихов утицај у савезу због веће потребе за међусобну испомоћ. Слабије државе су, такође, радије да балансирају када им прете силе једнаких снага, а придружују (*bandwagon*) им се када се суоче са већим силама."[24]

У другом случају – оном придруживања (*bandwagoning*) – мале државе бирају да се повежу са доминантном, великом силом уместо да јој се противе кроз

24 Исто.

удружујуће балансирање. Мале државе процењују да је, укупно узевши, мање штетно да се потчине (и добију, за узврат, и неке добробити) великој сили него да претрпе знатнију штету услед противљења у виду повезивања са другим силама које им неће пружити заштиту пошто нису у стању да избалансирају своје заједничке моћи насупрот претећој великој сили. Мала држава, дакле, не само да увиђа свој мали значај, тј. да мало доприноси балансирајућем савезу, већ и да је тако стечена заједничка моћ недовољна да одагна од њих безбедносну претњу. Због тога ове државе као разборитију опцију виде своје потчињавање великој сили, чиме минимизирају свој безбедносни ризик. У оба, међусобно искључујућа случаја, веза малих држава са другим државама формализује се у вид савезништва, било билатералног било мултилатералног (укључујући ту и високо институционализоване видове колективне безбедности).

Трећа могућност која стоји малим земљама је проглашење политике неутралности. Овој стратешкој опцији се прибегава у случају да мале земље нису војне да се приклоне ни једној од великих сила или међусобно сучељених савезништава, а да за то имају могућности услед свог специфичног геополитичког и културно-историјског положаја. Неутралност, то јест избегавање сврставања, представља вид симетричног стратешког односа и стратешке независности од оба пола моћи. „Гледано из правне перспективе, од неутралних држава се тражи да не учествују у ратовима нити да војно подржавају зараћене стране. Оне би, такође, требале бити у стању да се бране у случају кршења њиховог територијалног интегритета или суверенитета. Дуго времена је политика неутралности била алтернативни концепт политике безбедности уз помоћ кога су мале државе обезбеђивале

свој опстанак. Мале државе су подржавале неутралност као инструмент за одржавање свог суверенитета и аутономије. Према реалистичком виђењу, одлука државе да не води рат има за циљ повећање шанси за независност и територијални интегритет. Мале државе су пригрљивале неутралност како се не би опредељивале у сукобима великих сила, показујући тако да не представљају претњу већим силама, чиме је минимизиран њихов ризик од умешаности у сукоб... У неким државама које се налазе у непосредној близини непријатељских земаља, неутралност може бити најповољнија опција за ублажавање тензија и осигурање њихове сопствене безбедности."[25] Свакако, ова опција постаје стратешки релевантна само у случају када чак и међусобно антагонизиране велике силе имају знатнијег интереса од тога да нека мала држава буде неутрална; у противном – прокламација ове политике може да заврши као мртво слово на папиру коју ће, првом згодном приликом, згужвати велика сила у својој даљој експанзији.

Четврта могућа стратегија малих држава је тзв. „стратегија врдања" (*hedging strategy*). У питању је такво „понашање државе која постиже одагнавање ризика бирањем мултилатералних политика с намером да постигне обострано реактивне ефекте"[26]. Суштина ове стратегије је да она избегава заузимање једне строго дефинисане, обавезујуће политике према другим државама и њиховим савезима – као што је случај у другим стратегијама попут балансирања, придруживања (*bandwagoning*) и политике неутралности – тежећи да, по потреби, *ad*

25 Исто.

26 Lee Ji Yun, „Hedging Strategies of the Middle Powers in East Asian Security: the Cases of South Korea and Malaysia", East Asia, 32(1), Springer, New York, 2017, стр. 4.

hoc, развија са сваком од њих онакве односе колико јој се то чини корисним, а да при томе максимално смањи ризик од конфронтирања са било којом од великих сила. Овом „врдању" прибегавају државе које не желе да се придруже ни једној страни или сили (јер то води ка повећаном безбедносном ризику), већ које теже да, колико је могуће, са свима развијају добре односе. Садржински, ова стратегија је смештена између искључујућих приступа балансирања и придруживања (*bandwagoning*). За њено успешно спровођење је неопходно да буду испуњени следећи услови: мала држава која јој прибегава не сме бити суочена са непосредном претњом велике силе у њеном суседству, а њено безбедносно окружење не сме потпадати под логику блоковске конфронтације и чврсто дефинисаних интересних сфера, већ мора омогућавати својеврсни шири међупростор и флексибилност за вођење политике дозираног повезивања и сарадње са различитим, па и међусобно антагонистичким странама.

У савременим приликама околности у југоисточној Азији (између супротстављених интереса великих сила попут Кине и САД-а) омогућавају тамошњим државама да „врдају" не придружујући се ни једној страни, а сарађујући са свима. „Мале државе више воле 'врдање' од балансирања или придруживања из неколико разлога. Балансирање може бити стратешки излишно, политички провокативно па чак и контрапродуктивно, јер води изостанку потенцијалних економских добитака. Оно, такође, може бити политички ризично и ограничити слободу деловања малих држава. Проучавајући недавне трендове безбедносних стратегија које су користиле државе Југоисточне Азије, Куик је уочио разлике између неколико 'стратегија врдања' као алтернативе балансирању или придруживању (*bandwagoning*): индиректно

балансирање, порицање доминације, економски прагматизам, обавезујуће ангажовање и ограничено придруживање. Све ове стратегије смештене су између чистог балансирања (као одбацивање велике силе) и чистог придруживања (као прихватања велике силе)."[27]

Србија пред савременим безбедносним изазовима

Случај Србије је типичан и, у исто време, веома сложен пример мале земље суочене са низом безбедносних претњи у нагло мењајућем међународном поретку у чијем оквиру она тежи да опстане и очува своју самосталност. Како су њена државна самосталност и савремени положај као и безбедносне прилике у окружењу настале као директна последица распада претходне државне творевине у којој је живео српски народ – социјалистичке Југославије, тако се без разумевања под којим безбедносним претњама је нестала ова државна творевина не може ни разумети контекст у коме се налази савремена Србија.

Социјалистичка федеративна Југославија (СФРЈ) је у пуном смислу те речи представљала међублоковску, већим делом самосталну и неутралну (несврстану, како и гласи име политичког покрета чији је била оснивач и предводник) творевину у биполарном светском поретку, између супротстављених идеолошких и геополитичких табора капиталистичког и комунистичког дела света

27 Vaicekauskaitė Živilė Marija, „Security Strategies of Small States in a Changing Word", *Journal on Baltic Security*, 2017; 3(2): De Gruyter Opener, стр. 9.
https://www.researchgate.net/publication/323135839_Security_Strategies_of_Small_States_in_a_Changing_World, Приступљено 07. 08. 2020.

предвођених САД-ом и СССР-ом. Гледана квалитативним, квантитативним и релационим критеријумима, СФРЈ је по свим параметрима била земља средње величине. Она је, услед свог специфичног геополитичког положаја, имала још већу тежину и значајнију улогу у тадашњим међународним приликама него што су јој то њени „габарити" омогућавали. Наиме, њена главна предност у геостратешком погледу била је улога неутралног „тампона" између међусобно супротстављених блокова. Током највећег дела хладноратовске епохе, одмах након Титовог одметања из Стаљиновог табора, друга Југославија је преузела ову међународну улогу, са додатним мотивом пружања примера хуманије социјалистичке алтернативе совјетском друштвеном моделу. „Таква позиција обезбеђивала јој је довољан маневарски простор за унутрашњи аутохтони развој по моделу самоуправног социјализма и међународну активност и утицај у великој групацији несврстаних земаља које су, како се говорило, представљали 'савест човечанства'."[28] У ствари, Титова Југославија је представљала квазинеутралну творевину за међублоковско посредовање. Њена безбедносна стратегија, оцењивана данашњим критеријумима и у оквиру данашњих типологија, кретала се између политике стриктне неутралности и стратегије „врдања" која је више нагињала западном него источном блоку (пре свега у периоду „Балканског пакта" (1953–1955) са Грчком и Турском, чланицама НАТО-а).

„После ишчезавања биполарне поделе Европе, по престанку Хладног рата, СФРЈ је 'напрсла' управо по линији где су велике силе давно повукле невидљиву, али свима знану демаркациону линију својих зона

28 Шушић Славољуб, *Балкански геополитички кошмар*, Војно-издавачки завод, Београд, 2004, стр. 23.

интереса."[29] Завршетак Хладног рата је довео до „обезвређивања" ранијег геостратешког значаја Југославије (а са њиме и српског етничког простора) и вратио га у раније оквире, оне који су важили у претходним вековима. „Геополитички значај простора бивше СФРЈ у постбиполарној Европи не само да није маргинализован, него се, у трансформисаном облику, чак повећао. Међутим, нестало је потребе за безусловном целовитошћу њене државне територије... Срби и српске земље идентификоване су као сметња, како за претензије ванбалканских сила и центара моћи, тако и за сепаратистичке и великодржавне амбиције својих непосредних суседа, што није проузроковано ирационалним разлозима, већ респектовањем потенцијалне моћи српског фактора (у интегралном просторном, популационом, војном, економском и политичком облику)."[30]

Социјалистичка Југославија је разорена здруженим деловањем победничких великих сила хладноратовске епохе и унутрашњег сепаратизма, вештом комбинацијом спољних и унутрашњих оружаних и неоружаних претњи.[31] Србија, као федерална јединица која је са Црном Гором доследно бранила опстанак Југославије и права српског народа широм ове међународно признате земље, нашла се прво под ударом санкција, изолована и претворена у паријe међународне заједнице. На њену унутрашњу

29 Исто, стр. 23.

30 Степић Миломир, „Промењивост детерминанти геополитичког положаја српских земаља", *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд, 2004, стр. 144 .

31 Детаљније у: Гајић Александар „САД и распад Југославије – поглед из двадесетогодишње перспективе", *Национални интерес*,11, (2), Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 59–83.

територију (односно територију СРЈ, као нову федералну државу Србије и Црне Горе) је систематски пројектован читав низ дестабилишућих утицаја, низ безбедносних претњи – од субверзивних делатности и пропаганде, преко изазивања унутраших политичких и етничких сукоба, поновног увођења санкција до, на крају, реализације спољне војне агресије након дуготрајног војног и политичког притиска. Србија (односно, СРЈ) овим безбедносним претњама супротстављала се прво покушавајући да буде делимично кооперативна (Дејтонски споразум 1995, споразум Милошевић–Холбрук 1998) и спремна на низ уступака како би одагнала спољне оружане видове угрожавања безбедности, а делимично покушавајући да својим потенцијалима и расположивом, легитимном силом сузбије све видове ових угрожавања.

У пролеће 1999, након што је гушење од споља подржане оружане побуне етничких Албанаца послужило као повод за оружану агресију НАТО пакта на њену територију, Србија је, уз грчевито пружање војног отпора, покушавала да пронађе спољне савезнике за спровођење стратегије балансирања доминантној претећој сили. Узалуд. Покушаји стварања конфедералне заједнице са Белорусијом и Руском Федерацијом у јеку НАТО агресије нису нашли на одзив ових земаља; оне у томе тренутку нису биле спремне нити су желеле да се, улазећи у балансирајући савез насупрот непосредној безбедносној претњи доминантне велике силе, конфронтирају са САД-ом. Србија је, упркос херојском отпору, била принуђена на попуштање (повлачење своје оружане силе са КиМ и стављање ове српске покрајине под мандат УН-а у оквиру резолуције 1244).

Резултати распада СФРЈ и „ратова за југословенско наслеђе" (1991–1999) били су по Србе и Србију погубни:

изгубљене су бројне територије, изгубљени су многи животи, материјална штета и привредно заостајање било је огромно, док су позитивни учинци (попут стварања Републике Српске у оквиру „дејтонске" БиХ) релативно малобројни. Поред свега тога, ресурси са којима је располагала Србија за одолевање наредним претњама били су у доброј мери „истањени" или потрошени, док су, насупрот осиромашеној и разореној земљи стајале као извесне – нове безбедносне претње истих оних који су разорили другу Југославију.

Петооктобарски преврат и промене које су уследиле нису представљали само обарање једног у великој мери истрошеног режима у Београду (све како би се избегло да он буде алиби за ново спољно оружано мешање и како би се, колико је могуће, пацификовали видови неоружаних, махом субверзивних видова угрожавања земље унутар узбуркане унутрашње политичке сцене), већ и промену целокупне безбедносне стратегије Србије као мале земље са недовољним капацитетима да се одурпе доминантној великој сили која је до тада (2000. године) готово у потпуности овладала регионалним окружењем. Окретање стратегији придруживања (*bandwagoning*) западним силама, дојучерашњим агресорима, кроз отпочињање процеса придруживања ЕУ и стварања партнерских аранжмана са НАТО-м за време владавине ДОС-а и неколицине наредних влада у Србији (прве Коштуницине владе (2004–2007) (ДСС-Г17+-СПО-НС), друге Коштуницине владе (2007–2008) (ДСС-ДС-Г17+-НС) и владе Мирка Цветковића (2008–2012) (ДС- Г17+- СПО-СПС--ПУПС) требало би се сагледавати управо у овом контексту: придруживање уместо противљења доминантној сили (за шта у том периоду нису пронађени адекватни партнери за удружујуће балансирање) представљало

је, пре свега, последицу процене да би се на тај начин претрпела мања штета (а добиле извесне политичке и финансијске добити), него да се наставило са противљењем услед онемоћалости да се одагнају безбедносне претње. Ово „потчињавање кроз придруживање" међу новим властима у Београду виђено је пре свега као могућност да се минимизира безбедносни ризик и отворе нове странице политичке историје које пружају опције у којима губитничка позиција није једина извесност.

Међутим, иако су политичке прилике делом нормализоване (нпр. пацификација побуне у Прешевској долини 2001. године) а укупни безбедносни ризик умањен, прозападно позиционирање кроз придруживање ЕУ није донело Србији жељену стабилност. Даља демократизација вишестраначког система, системске реформе западног, неолибералног типа уз нагло отварање тржишта за увоз страних роба, задовољавање читавог низа правних стандарда – већина тога је послужила истим оним силама које су директно угоржавале Србију и њену безбедност да наставе да остварују своје циљеве на штету Србије, само су то уместо директних видова дестабилизације чиниле индиректним, прикривеним путем. Пропагандне кампање са циљем идентитетског слабљења српске стране су врло брзо настављене (захтеви појединих страних амбасадора за „променом свести"), па и појачане; субверзивне активности, као и упућивање низа нових претњи зарад изнуђивања политичких уступака српске стране на њену очигледну штету чак су и интензивиране. Мањине и поједине међустраначке зађевице су коришћене за наметање решења изузетно неповољних по српске националне интересе. Круну свега је представљала инструментализација процеса придруживања ЕУ као „шаргарепе", мамца да се трајно „зацементирају"

резултати војне агресије, а Србија примора да се помири са губитком дела окупиране територије. Уз помоћ страног фактора растурена је државна заједница Србије и Црне Горе, док су, кроз реформисање, делом разорене кључне домаће безбедносне структуре (пре свих – армија и обавештајне службе). Врхунац свега је био процес западне подршке самопрокламовању независности КиМ од стране тамошњих албанских сепаратиста.

Све ово довело је до снажне реакције у јавном мњењу Србије и тектонских ломова на њеној политичкој сцени (распад друге Коштуницине владе почетком 2008), системске дестабилизације, интензивирања пропагандних активности, ескалације уличних протеста и упућивања низа нових претњи од стране западних сила. Следећа влада, међутим, наставила је прозападни курс, тј. стратегију придруживања (*bandwagoning*), чак је повукла изнуђене потезе које српској позицији нису ишле у прилог (пристанак на довођење припадника „Еулекса" (ЕУ) уместо снага КФОР-а (УН) на простор КиМ, повлачење нацрта резолуције пред УН 2010). Међутим, придруживање ЕУ остало је недостижан циљ, па је ова влада прокламовала нову спољнополитичку позицију Србије („четири стуба спољне политике")[32] која је почела да ствара предуслове за нову безбедносну стратегију – „стратегију врдања", док је још претходна влада, крајем 2007. године (недуго пре почетка кризе изазване најављивањем проглашења независности КиМ), донела скупштинску резолуцију о војној неутралности Србије.

32 Видети: Гајић Александар, Јанковић Слободан, „Четири стуба српске спољне политике", у: Зборник радова са научне конференције *Спољна политика Србије и заједничка спољна и безбедносна политика ЕУ,* Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012, стр.175–198.

У пракси, међутим, задржан је прозападни курс. Због тога назнаке стратешке преоријентације у новом правцу треба пре свега посматрати као вид прикривене претње Београда о могућем заузимању нове позиције како би се западни партнери приморали да са своје стране учине минимум уступака да до тога стварно не дође, као и да би се делом пацификовало своје јавно мњење. До овога, међутим, није дошло, већ до наставка западних притисака (везаних за „нормализацију односа са Косовом") чије је испуњење представљало предуслов за наставак већ увелико драстично успорених евроинтеграција. Влада у Београду је испунила неке од ових захтева, а неке је покушавала да избегне, због чега је изгубила подршку главних западних центара моћи.

На наредним парламентарним изборима, владајуће странке (у периоду 2008–2012) окупљене око ДС доживеле су пораз, па на њихово место долази тада водећа опозициона странка – СНС у коалицији са социјалистима (СПС) као мањинским партнером у влади. Запад им пружа подршку у нади да ће нова коалиција учинити оно што је претходна избегавала. Због тога се новој влади иницијално чине уступци у вези са процесом придруживања ЕУ (отпочињање приступних преговора (април 2013), завршетак скрининга (март 2015), отварање низа поглавља (2015–2019)). Када се ови уступци нису показали довољним, прибегавало се већ опробаној политици притисака, претњи и дестабилишућих утицаја. Српска страна је, након тога, пристала на наставак преговора о нормализацији са владом у Приштини који су резултирали Бриселским споразумом (април 2013),[33] али кога је Приштина избегла да са своје стране реализује.

33 Видети: Јанев Игор, „Бриселски споразум и проблем виртуелног признања Косова и Метохије", https://www.researchgate.net/

Закључна разматрања

Како се међународне прилике током друге деценије 21. века убрзано мењају у правцу мултиполаризма, тако је влада у Београду добијала све више прилике да развија дубље односе са новим великим силама у успону чија активност у региону јача – пре свих Русије и Кине. Обе ове велике силе су од раније пружале безрезервну подршку међународним позицијама Србије по питању статуса КиМ. Иако начелно и даље окренута евроинтеграцијама као свом спољнополитичком приоритету, због фактичког замрзавања овог процеса услед читавог низа разлога (пре свега – саме системске кризе ЕУ), Србија у пракси *de facto* почиње да заиста спроводи „политику четири стуба", развијајући све ближе односе са незападним силама које су јој по питању виталних стратешких интереса неупоредиво наклоњеније. Интензивира се незападна привредна сарадња, улагање у инфраструктуру и стратешке индустрије; развија се дипломатска, војна и политичка кооперација толико да се у неким пољима може говорити и о видовима стратешког партнерства Србије са овим државама. Појачано економско присуство Кине и Русије у Србији и у њеном окружењу почиње да полако мења постојећи однос снага, нарочито са почетком реализације стратешки важних саобраћајних и енергетских коридора.[34]

---

publication/324558015_BRISELSKI_SPORAZUM_I_PROBLEM_VIRTUELNOG_PRIZNANJA_KOSOVA_I_METOHIJE приступљено 09. 08. 2020.

34 Видети: Гајић Александар, „Актуелна геополитичка позиција Србије: између атлантизма, евроазијства и кинеског утицаја", *Политика националне безбедности* 2/2018, Година IX, vol. 15, Институт за политичке студије, Београд, 2018, стр. 13–29.

Недовољно је јасно колико актуелне власти у Београду развијају ове видове партнерства као вид суштинске, дубоке преоријентације на безбедносну стратегију „врдања", а колико им они само користе да „повисе свој улог" у ранијој политици приоритетног придруживања ЕУ, односно безбедносној стратегији придруживања (*bandwagoning*). У сваком случају, фактички учинци – од нешто повољније економске климе, поправљања опште инфраструктурне ситуације до последичне делимичне промене односа снага у региону – отварају могућност да се Србија суштински (мада формално не одустајући од чланства у ЕУ) безбедносно преоријентише у овом правцу или да званично заузме стратешку позицију пуне неутралности, пошто је већ више од деценије заузела позицију војне неутралности.

Остају отворена питања: колико је по српске интересе опортуно а колико могуће да то Србија заиста и отворено учини, односно – колико је једноставније да се и даље јавно заузима стратешка позиција придруживања ЕУ/Западу, а у реалности све више иде ка стратешкој опцији „врдања"? Експлицитно одустајање од једне строго обавезујуће политике (као што је пуноправно чланство у ЕУ) свакако отвара већи простор за маневрисање и развијање односа који са разних страна доносе бројне бенефите. Међутим, то са друге стране може да проузрокује повећани ризик од поновног конфронтирања са Западом и суочавања са низом нових безбедносних претњи са којима Србија, недовољно јака и опорављена, тешко може да се носи. Због геополитичких прилика (готово потпуно окружење од стране западних војних и политичких алијанси) ово би Србију могло да доведе у незавидан положај. Србија би у том погледу фактички лако била подложна изолацији у односу на силе које су

јој наклоњене и за које је велико питање да ли би, под новим безбедносним претњама, биле вољне па и у стању да јој притекну у помоћ и партнерску сарадњу претворе у вид балансирајућег савезништва насупрот непосредним безбедносним претњама.

Не сме се превидети да је за реализацију страгегије „врдања" и успостављање добрих односа са разним странама без сврставања уз било коју од њих, неопходно да за малу државу (а Србија то јесте, без обзира што њен народ има психологију великог, а не малог народа) изостане непосредна претња велике силе у њеном окружењу, а готово је извесно да НАТО у овој ситуацији не би седео скрштених руку. Такође, укупно безбедносно окружење Србије нимало не погодује стратегији „врдања": оно веома личи на ранија времена блоковске конфронтације те не пружа шири међупростор за флексибилно, несврставајуће деловање.

Све у свему, досадашња фактичка спољна и безбедносна политика Србије еволуира у описаном правцу чиме се стичу неке добробити и нешто боље позиције од пређашњих. У суштинском смислу гледано, на тај начин се само „купује време" да се не сврста на једну страну и да не буде изложена грубим безбедносним угрожавањима са друге. Штета је што се добијено време, када су већ прилике неповољне за крупни безбедносни стратешки рез, недовољно користи за озбиљну ревитализацију унутрашњих безбедносних капацитета у свим постојећим сферама, а пре свега да се анулирају негативни учинци субверзивно-пропагандног деловања у сфери социјеталне, индентитетске безбедности и тако ојача морал и самопоуздање овдашњег становништва које је систематским деловањем страног фактора спуштено на ниске гране. Такође, задобијено време ни изблиза није добро

искоришћено за квалитетну кадровску обнову домаћих безбедносних структура, које, у суштини, увек и изнад свега зависи од људског фактора и личног примера. Без ових суштинских видова унутрашње ревитализације, излишно је надати се да било која промена у спољној безбедносној стратегији малој земљи може донети трајнију безбедносну добробит.

ЛИТЕРАТУРА

Buzan Berry, *People, States, Fear: The National Security Problem in International Relations*, Harvester Wheatsheaf, Brighton, 1983.

Buzan Barry, Waever Ole, Klestrup Morten i Lemaitre Pierre, *Identity, Migration and New Security Agenda in Europe*, St. Martin's Press London, 1993.

Vaicekauskaitė Živilė Marija „Security Strategies of Small States in a Changing Word", *Journal on Baltic Security* , 2017; 3(2): De Gruyter Opener, стр. 9. https://www.researchgate.net/publication/323135839_Security_Strategies_of_Small_States_in_a_Changing_World

Гајић Александар „САД и распад Југославије – поглед из двадесетогодишње перспективе", *Национални интерес,*11, (2), Институт за политичке студије, Београд, 2010.

Гајић Александар, Јанковић Слободан, „Четири стуба српске спољне политике", у: Зборник радова са научне конференције *Спољна политика Србије и заједничка спољна и безбедносна политика ЕУ,* Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012.

Гајић Александар, „Актуелна геополитичка позиција Србије: између атлантизма, евроазијства и кинеског утицаја", *Политика националне безбедности*, 2/2018, Година IX, vol. 15, Институт за политичке студије, Београд, 2018.

Гаћиновић Радослав, „Спољни оружани облици угрожавања капацитета безбедности државе", *Политичка ревија*, бр. 1/2013 vol 35, Институт за политичке студије, Београд, 2013.

Гаћиновић Радослав, „Политика безбедности малих држава", *Српска политичка мисао*, број 1/2018, година XXV, свеска 59; Институт за политичке студије, Београд, 2018.

Гаћиновић Радослав, *Угрожавање капацитета безбедности државе*, Филип Вишњић, Београд, 2013.

Gigleux Victor, „Explaining the diversity of small states' foreign policies through role theory", *Third World Thematics: A TWQ Journal*, 1(1), 2016.

Gilpin Robert, *War and Change in World Politics*, Cambrigde University Press, New York, 1981.

East Maurice, „Size and Foreign Policy Behaviour: A Test of Two Models", у (Kegley, C. W., i drugi (ur.)), *International Events and the Comparative Analysis of Foreign Policy*, University of South Carolina Press, Columbia, 1975.

Ејдус Филип, *Међународна безбедност: теорије, сектори и нивои*, Службени гласник, Београд, 2012.

UNDP, Human Development Report 1994, Oxford University Press, New York, 1994.

Јанев Игор, „Бриселски споразум и проблем виртуелног признања Косова и Метохије, https://www.researchgate.net/publication/324558015_BRISELSKI_SPORAZUM_I_PROBLEM_VIRTUELNOG_PRIZNANJA_KOSOVA_I_METOHIJE

Куречић Петар, „Проблематика дефинирања малих држава", *Хрватски географски гласник*, 74/2, Загреб, 2012.

Lee Ji Yun, „Hedging Strategies of the Middle Powers in East Asian Security: the Cases of South Korea and Malaysia", East Asia, 32(1), Springer, New York, 2017.

Marković Slobodan, *Bezbednost – tradicionalna i kritička shvatanja*, FPP „Lazar Vrkatić", Novi Sad, 2014.

Reiner Hanggi, Philippe Regnier, „The Small State and the Triad: the Case of Switzerland's Foreign Policy Towards East Asia", *Study in NRF Policy*, National Foreign Policy Program, 2000.

Степић Миломир, „Промењивост детерминанти геополитичког положаја српских земаља", *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд, 2004.

Стојадиновић Миша, „Изазови 'малих' и 'средњих' држава у мултиполарном свету", *Српска политичка мисао*, број 2/2019, година XXVI, свеска 64, Институт за политичке студије, Београд, 2019.

Collins Allan (ur.*),Suvremene sigurnosne studije*, Centar za međunarodne sigurnosne studije Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu i Politička kultura Zagreb, Zagreb, 2010.

Шушић Славољуб, *Балкански геополитички кошмар*, Војно-издавачки завод, Београд, 2004.

Wivel Anders „Small States and International Security", *International Securit: Europe and Beyond*, Routledge, London, 2014.

Wolfers Arnold, „National Security as an ambiguous symbol", *Political Science Quarterly*, Vol. 67, No. 4, Academy of Political Science, New York, 1952.

ЉУДСКА ПРАВА, МОРАЛ И ХУМАНИТАРНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ

Значајне размере колизије између позитивног права и морала у међународноправној сфери на прелазу из двадесетог у двадесет и први век најуочљивије су у случају феномена „хуманитарних интервенција". Бројне дефиниције „хуманитарну интервенцију" најчешће одређују као „употребу војне силе против друге државе где је јавно прокламован циљ ове војне акције престанак кршења људских права извршених од стране државе ка којој је акција усмерена"[1], или као „војну интервенцију изведену од стране страних институција а без сагласности легитимне владе са циљем спасавања људи од демоцида или других већих кршења људских права".[2] Неспорна су три аспекта „хуманитарних интервенција": 1) претња употребом или употреба војне силе; 2) уплитање страних војних трупа у унутрашње ствари суверене државе која није извршила акт агресије против друге државе; 3) мотивација за страни интервенционизам налази се у јавно прокламованим хуманитарним, високо моралним циљевима.

---

1 Marjanovic, Marko, *Is Humanitarian War the Exception*?, Ludwig von Mises Instutute, Auburn, 2011.04.04.

2 Holzgrefe J.L., „The Humanitarian Intervention Debate", Holzgrefe and Keohane, Cambridge University Press , 2003, стр. 18.

Феномен „хуманитарних интервенција" представља сложену спољнополитичку, правну и филозофску тему, јер се, кроз њега, прелама савремена тензија између принципа државне суверености и на њему утемељеног важећег међународног права, тј. система УН и целог „вестфалског" поретка, са једне стране, и новоразвијених стандарда људских права њима насупрот (у чијој су позадини нормативна одређења и морални импулси). Све то је довело до дуготрајне нормативне и практично-политичке дебате.

За већину стручњака међународног права (Ричард Билдер, Иан Браунли, Томас Френк, Луис Хенкин...), ка класичним погледима окренутим политичким и правним филозофима (Хедли Бул, Чарлс Вишер и др.) као и припадницима школа либералног статизма, комунитаризма или, пак, „теорије о моралности држава" – нема никаве дилеме да је употреба силе при „хуманитарним интервенцијама" противправна и неморална. Она задире у државну сувереност, у једнакост држава као „једину стварну, озбиљну моралну основу" и неинтервенционизам као фундаментални огранизациони принцип међународног права и међународног поретка. Према заговорницима класичног међународноправног погледа, државе а не појединци су субјекти међународног права; оне су примарни конститутивни чиниоци међународног поретка и носиоци појединих права и обавеза. Државни суверенитет сви ови теоретичари сматрају „моралним добром". Из његовог ауторитета израста легитимни простор унутар кога људи упражњавају своја права; он омогућава нормативни основ међународног политичког поретка (Чендлер: „нема међународног права... ни система права без држава-субјеката способних да буду његови

носиоци"[3]). Повеља УН забрањује претњу или употребу силе у Члану 2 (4) и интервенцију на простору унутрашње јурисдикције у члану 2 (7). Све државе имају право на самоопредељење и право да буду поштеђене агресије. Само Савет Безбедности УН поседује легитимитет да, у складу са постојећом процедуром, и само у случајевима када је угрожен међународни мир и безбедност (Глава 7. Повеље УН), суспендује општеважеће забране везане за употребу силе и интервенцију на простору појединих држава. Према томе, морални апели за заштиту хуманитарних принципа углавном служе као покриће појединим моћним државама да употребе силу у недостатку консензуалног одобрења Савета безбедности УН. Теоријски погледи, попут оног космополитског, промовишу индивидуе као моралне субјекте на рачун државе као аморалне творевине која представља озбиљну претњу међународној владавини права.[4] Уздижући правни и политички статус појединца у међународној сфери, заговорници космополитизма то чине на рачун постојећих суверених држава. Они тако стварају хијерархијски, „прикривени империјални поредак" који манипулише етичким прокламацијама како би себе ослободио од легалних рестрикција за употребу силе. Либералне космополите, према свим овим теоретичарима, заговарају демонтажу легализма и урушавање заштитничке функције државног суверенитета кроз субординацију легалитета моралу. Савремени космополитизам, дакле, по њима представља регресивни доктринарни основ за светско

3 Chandler David, *Empire in Denial: the Politics of State Building*, Pluto press, London, 2006, стр. 482.

4 Chandler David, Herman Edward, *From Kosovo to Kabul: Human Rights and International Intervention,* Pluto Press, 2002.

право и поредак, јер подстиче „праведне ратове" из епоха пре стварања међународне мировне организације.[5]

Космополитски заговорници „хуманитарних интервенција" целу ствар посматрају из супротне перспективе. Они све виде кроз призму сукоба међународног легалитета и космополитског саосећања и врлина, односно – на моралним основама проистеклим облигацијама одређеним као људска права који поступно, али консеквентно дерогирају легитимитет суверених држава у међународном праву.[6] Заштита људских права за њих је подигнута на ниво међународног императива. По космополитама, човечанство представља јединствену моралну заједницу („судбинску зајединцу") која дели једнако вреднована права и обавезе што „трансцендирају морално парохијални свет суверених држава"[7]. Таква морална унификација за своју последицу има да кршење права било где има своје одјеке свугде и, стога, буди моралну обавезу у виду „етоса одговорности и солидарности"[8] да се ово кршење заустави. Космополите, дакле, заговарају „глобалну дистрибутивну правду" као једну од главних обавеза човечанства. Да ли из ове обавезе проистиче и право на оружану интервенцију – питање је око кога међу заговорницима „космополитског хуманитаризма" постоје размимоилажења.

---

5 Више код Kaldor Mary, *New and Old Wars*, Polity Press, Cambridge, 2002.

6 Детаљније у Fine Robert, *Cosmopolitanism*, Routlege, London and New York, 2007.

7 Linklater Andrew, „Cosmopolitan citizenship", *Citizenship Studies* 2(1) 1998, стр. 26.

8 Falk Richard, „The complexities of humanitarian intervention: A new world order challenge", *Michigan Journal of International Law* 17(2) 1996, стр. 499.

Многи међу њима дају принципијелно потврдан одговор. Други се, попут Чарлса Беитса, окрећу креирању модела који исправљају функционисање „неправедних међународних институција и њихових регулатива". Неки, попут Ричарда Фолка, сматрају да је то оправдано само у случајевима колапса легалних власти или тешких, масивних кршења људских права попут злочина против човечности или геноцида.[9]

Људска права у Дузинасовом виђењу

Да ли су људска права делотворно правно средство против угњетавања или идеолошки инструмент империјалних претензија, односно „постоји ли унутрашња веза између дискурса и праксе људских права и савремених ратова који се воде у њихово име?"[10] – полазно је питање на кога покушава да пружи одговор Коста Дузинас. Са овог полазишта Дузинас, британски филозоф грчког порекла, развија једну од најзначајнијих савремених теоријских конструкција о односу људских права и морала која има значајне консеквенце по савремену теорију и филозофију права.

Дузинас одређује људска права као комплексни, неодређени појам, „флуктуирајући означитељ чија семантичка вредност и референтно поље обхватају вишеструке,

9 Falk Richard, *On human governance: Towards a new global politics,* Polity Press, Cambridge, 1995.

10 Дивјак Слободан, *Пливати против струје*, предговор у Дузинас Коста, *Људска права и империја: политичка филозофија космополитизма*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 7.

разноврсне, па и опречне праксе и дискурсе"[11]. Она су у исти мах правна категорија (и то релационог типа коју носилац може реализовати делатношћу или уздржавањем од деловања, односно пеналним коришћењем против носилаца обавеза, уколико их ови не испуњавају), морално право (захтеви појединаца као стандарди њиховог третмана што стварају морални оквир у коме се комбинују морал и право, дескрипција и прескрипција, где се тежње сустичу са статусом појединца, а стварно са идеалним), тема јуриспруденције (која проучава и њихове моралне димензије у којима су смештене антрополошке тезе и тежње као и њихове конскевенце – и то више на подручју примене него начина њиховог оправдања) и идеологија са моралним набојем као постмодерна алтернатива историјски превазиђеним -измима. Дузинас види, у појединим природно-правним претечама, односно у претварању „природе" као изразу критичког стандарда у „норму" (то јест у сукобљавању „државних прописа" и поретка ствари) претече савремене „три генерације" људских права.[12] Ова права имају двоструки карактер: позитивно важење и декларативни универзални значај, који се огледа у дихотомији између позитивних закона и декларација између којих стоји простор у коме се развија моралистички, еманципаторски потенцијал. Упркос овој разлици, Дузинас стварни савремени потенцијал морала у праву налази не у опозицији позитивног и идеалног, већ у могућности отпора „власти која хоће да

11 Дузинас Коста, *Људска права и империја: политичка филозофија космополитизма*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 29.

12 У питању су тзв. „негативна" грађанска и људска права („прва генерација"), економска, социјална и културна права („друга генерација") и колективна права, односно права проистекла из процеса деколонизације („трећа генерација").

обликује наш живот, званичној листи права моралних експерата и каталогу потрошачких добара који одобравају технократе и творци политике"[13].

Бавећи се генеалогијом људских права, Дузинас их идентификује са специфичним филозофско-правним концепцијама модерне епохе. Модерност је одбацила све трансценденталне, религиозне изворе морала и инаугурисала на трон човека као аутономну индивидуу са слободном вољом и њеним жељама. Око овако конципиране индивидуе се формирају конвенционалне релације „доброг" и „лошег" као онога што следи и задовољава поједину жељу, односно што је у супротности са њом или је одвраћа од ње.[14] Везу између жеље и закона у модерној епохи уочио је још Хобс. „Закон је поставио жељу у домен слободне воље. Људи имају слободу да изаберу на који начин ће деловати (...) Мотиви су одскочне даске за деловање, они су одговорни за индивидуалне потребе, жеље, циљеве, за свесне сврхе и несвесне притиске ."[15] Како је модерно западно друштво за свој основни циљ ставило самореализацију и овоземаљско остварење среће, жеље појединаца и група добиле су легитимни простор да се претварају у правно-политичке захтеве. Кроз њих се врши борба за признање, то јест афирмација правно-политичког субјективитета на кога се наслања аутономни идентитет сваког појединца. Модерно право даје и штити овлашћења појединаца. Његова су деловања релациона. Оно „ствара и штити права свих и не допушта дискриминацију на неодговарајућој и незаконитој основи... чине нас вредним поштовања, она

13 Дузинас Коста, *Људска права и империја: политичка филозофија космополитизма*, Службени гласник, Београд, 2009, стр.

14 Исто, стр. 62.

15 Исто., стр. 63.

потврђују да, попут осталих јединки, имамо слободну вољу, моралну аутономију и одговорност (...) Коначно, легално признавање нам пружа самопоштовање (...) нуди минимум признања апстрактном појединцу"[16]. Људска права, признајући при томе радикалну интрасубјективност људског идентитета, „укључују другог и право у стварање сопства"[17] и теже максимуму признања и то легализацијом жеља, пре свега жеље за сопственим интегритетом. Ова жеља „пројектује другог као недостајућег (...) други нестаје исто као и сопство, што ствара бесконачно умножавање људских права.[18] Жеља је увек жеља за другим и означава вишак захтева у односу на потребу."[19] „Захтев за људским правима укључује два захтева упућеног ка другом: специфични, у вези са једним аспектом личности онога који га испоставља или са његовим статусом... и други, шири захтев: да се његов идентитет призна у целости, са свим специфичностима."[20] Људска права као „легализација жеље" у свом крајњем циљу теже идентитетској самореализацији аутономног субјекта као недостижном идеалу: „Права означавају недостатак и спречавају његово испуњавање, при чему стварају утисак да субјект и друштво могу постати целовити: уколико само моји атрибути и карактеристике добију легално признање, ја ћу бити срећан, ако само захтеви за достојанством и једнакошћу буду озакоњени правним системом, друштво ће бити праведно. Међутим, попут малог објекта, права замењују и испуњавају недостатак и чине жељену целовитост немогућом: жеља

16 Исто, стр. 67.

17 Исто, стр. 75.

18 Исто, стр. 75.

19 Исто, стр. 78.

20 Исто, стр. 79.

за другим измиче субјекту, тражећи увек нешто друго... Али, права се увек залажу за више права: она увек постављају нова подручја захтева и овлашћења која се стално показују недовољним."[21]

Политика људских права и морал

Хуманизам и његов морал – или оно „људско" у људским правима – представља недвосмислени израз западног модернистичког пројекта и његове продукције „позиције субјекта", аутономне индивидуе. Секуларизација хришћанства „довела је до рођења слободног појединца, а слобода и права која је прате постали су водећи принципи новог доба. Ограничавање деловања представља нешто што еманциповани субјект мора добровољно да прихвати, јер се модеран човек више не може продвргавати закону кога су поставили природна хијерархија или Бог. Он је слободан онолико колико самостално прави свој закон и одговоран је за њега... модеран аутономни човек покорава се закону (номос) које сам себи поставља (аутос)."[22] Природна права при томе постају „правна овлашћења изолованог поједница, чији су друштвени односи, морална права и обавезе само средство за остварење растерећеног сопства. Када човек замењује природу или Бога као метафизичке темеље модерности, он је подељен на апстрактног субјекта, чија су опипљива обележја назначена у декларацијама о правима, и емпиријског појединца. Права признају и прикривају дистанцу између правде и закона или између идеалног света једнакости и емпиријског света доминације, угњетавања

21 Исто. стр. 80.

22 Исто, стр. 132.

и неједнакости.... Порука великих декларација могла би се читати као аксиом секуларног јеванђеља: учинимо све, упркос разликама и диспаритетима, једнаким."[23]

Људска права су управо због тог „учинимо све једнаким" и постала политика – „објект политичке борбе (ми захтевамо право на ово или оно – типичан је борбени поклич друштвених покрета и кампања поводом једног питања) и начин политичке акције (демократија се посматра као спровођење умножавања права, као слобода говора, удруживања, окупљања, информисања-)"[24]. Њих, пак, условљава једна значајна модернистичка предрасуда да се слобода растерећеног субјективитета, упркос свести о реалном значају заједнице (друштва и државе) и традиције за развој појединца, остварује баш у противљењу комуналним везама и предмодерном, трансценденталном, махом религиозном моралу. Етика аутономне слободе је, дакле, примарно негативна: она се доживљава као одбрана од злонамерних уплива постојећих заједница, од културно-колективних утицаја. „Хуманитарни интервенционизам", и шире – политика људских права „као резултат тих односа усваја етичку позицију, њени судови постају моралне дијагнозе о злу других, а њена акција поприма облик спасавања људи."[25] Или, као што примећује Венди Браун, борба за људска права постаје „антиполитика – чиста одбрана невиних и немоћних од власти, односно појединца од огромне и потенцијално сурове деспотске машинерије"[26].

23 Исто, стр. 136–137.

24 Исто. стр. 144.

25 Исто, стр. 116.

26 Brown Wendy, „Human Rights and the Politics of Fatalism", *South Atlantic Quarterly* 453, 2004, стр. 103.

Управо овако доживљавана људска права представљају темељ „хуманитарног интервенционизма" који продубљује расцеп између позитивног права и моралних апела. Његова идеологија краја историје „ствара зону између човека и грађанина, универзалног и партикуларног, закона и чињеница, појаве и стварности, међупросторе који производе искључења и успостављају наду у њихово превазилажење... Простор између апстрактних права и борбе за њихову верификацију, која је карактерисала претходне периоде, редукован је: права су постала награда за прихватање доминантног поретка, она су празна, од мале употребне вредности за сваког ко доводи у питање тај поредак."[27] Слично је са људскоправашким постигнућима. Док су класична природна права штитила својину и право на вероисповедање деполитизујући их и смештајући у простор приватности, људскоправашки морализам, кроз разграђивање постојећих правно-политичких здања и суверених држава, деполитизује саму политику зарад инфлације остварења индивидуалних жеља нереализованог, модерног аутономног сопства. Рансијер зато политику људских права види као конституисање субјекта модерности, где њихова снага лежи у двосмерном кретању између апстрактних исказа о принципима са моралним патосом и њиховог негирања у правној и политичкој пракси.[28] Теоријски, идеологија моралистичког, „хуманитарног интервенционизма" тврди да су традиционални појмови

27 Дузинас Коста, *Људска права и империја: политичка филозофија космополитизма*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 152.

28 Ranciere Jacques, „Who is Subject of Rights of Man? And Justice for All" (ed. Nalpur Ian, Cadavo Eduardo), *South Atlantic Quarterly*, 297, 2004, стр. 397.

суверености и немешања у унутрашње ствари других земаља ствар прошлости. За њега су суверенитет и људска права међусобно искључујуће појаве, док се, са друге стране, заговара потреба за глобалним правно-институционалним оквиром утемељеним на модерном, аутономном моралу апсолутне, разумне и моралне индивидуе. У пракси, међутим, „са овом фином диференцијацијом између моралног фундаментализма и правног конституционализма, полицијске акције које предузима светска влада... могу се успоређивати са репресивним моралним или крсташким ратовима"[29], уз чију помоћ се, на рушевинама постојећег међународног права, гради нова правна империјална формација са особеним обликом надсуверености, са сопственом логиком управљања и новом концепцијом за производњу норми и правних инструмената принуде.[30]

Нека отворена питања

Теоријски значајно и интелектуално подстицајно, Дузинасово дело *Људска права и империја* посебно је значајно за правну теорију и филозофију која је, у савременом тренутку, на жалост, окренута пре свега темама валидности, степеном и опсегом контроле над државном влашћу и заштитом појединца. Дузинас, напротив, шири хоризонте и отвара бројна, веома значајна питања. Он исправно указује да тенденција брисања разлике између права и морала са модернистичких позиција има

29 Rauch William Rach, *Soveregnity and its Discontents*, Birkback Law Press, London, 2005, стр. 61.

30 Више код Негри Антонио, Харт Мајкл, *Империја*, Игам, Београд, 2007.

деструктивне и потенцијално тоталитарне импликације, јер намеће једну другачију логику од неутралне, апстрактне логике хијерархије правних аката у сувереном политичком поретку. Ова морализација опасна је и по унутрашње и међународно право, јер за рачун уздизања индивидуе кида друштвено ткиво и постојеће друштвене и правне односе. Наравно, формална својства легализма јесу оно што разликује право од морала, али то не значи да однос регулисан правом нема морални садржај, напротив. Морална димензија изузетно је битна у процесу стварања легислативе у свести законодавца о друштвеним вредностима која се правним нормирањем штите. Да ли, међутим, одговор на морализацију политике и, преко декларативних аката и њихових волунтаристичких садржаја, самог позитивног права лежи не у „чишћењу" политике и права од моралних импулса, већ у процедурално јасно одређеним начинима за претварање моралних проблема и захтева у позитивне норме – остаје да се види. „Увођењем људских права у позитивно право на овакав начин одражава се разлика између права и оних елемената морала који нису подложни правној регулацији, тачније, избегава се моралистички фундаментализам политике људских права, односно морализација политике којом се у игру нужно уводе двоструки аршини приликом доношења одлука о међународним и унутрашњим конфликтима."[31]

То је свакако потребно; али, по нашем мишљењу – не и довољно. Наивно би било веровати да би било каква усвојена правна процедура и њени резултати у виду апстрактних одређења и додатних правила понашања

31Дивјак Слободан, *Пливати против струје*, предговор Дузинас Коста, *Људска права и империја: политичка филозофија космополитизма*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 13.

успела да трајније обузда волунтаристичке геополитичке амбиције великих сила праћених моралистичким хуманизмом на међународном пољу. То не успева да учини ни постојећи систем УН, мада би им свакако отежало реализацију намера. Но, њихове „моралистичке" претензије се не требају, у маниру Карла Шмита, сматрати тек обманом са веома прозаичним интересним циљевима, јер они у њих барем једним делом, заиста и верују. Проблем са моралним апелима у праву и политици лежи, пре свега – у самом модерном моралу.

Модерни, аутономни морал само је рационализовани скелет и остатак премодерног трансцендентног морала са метафизичким извориштима. Савремена етичка теорија која нас упућује да се суочимо са тим сазнањем – емотивизам, прилично убедљиво доказује како су вредносни судови, односно сви преостали морални судови *ништа друго до изрази склоности,* изрази ставова или осећања. Рационална аргументација у прилог њиховим тврдњама игра тек другостепену, изведену, накнадно оправдавајућу улогу у односу на жеље и наклоности којима стреми самодовољна индивидуа. У индивидуалном моралу суштински нема надличног вредносног критеријума којим ће се извршити квалитативна диференцијација и која ће утврдити које су то жеље, стремљења и наклоности оправдане, а које не. Све се, уз накнадно налажење добрих разлога за „приватну самовољу", своди на убеђивање оних са сличним афинитетима како је заступани став „ван сваке сумње" моралан, док у основи сопствене „приватне позиције" лежи један избор као дубоко нерационална одлука на основу које се заузима управо та позиција. Морализам модерног човека, па и људска права, само представљају стремљење да се свакој заузетој позицији као „моралној" прибави једнаки

дигнитет. Међутим, из таквог индивидуалистички центрираног позиционирања последично „постоје само два алтернативна облика друштвеног живота: један, у којем су суверени слободни и произвољни избори појединца, и други, у којем је бирократија суверена тако да она може ограничити слободне и произвољне изборе појединца.[32] У питању је иста она дихотомија између волунтаристичког, хуманог морализма и позитивно-правног процедурализма. Она се, такође, повратно одсликава и унутар самог „аутономног морала", као „јаз између значења моралних израза и начина на који се они употребљавају"[33]. Емотивистички релативизам потврђује да су морални дискурси модерне, њених теорија и њихових друштвених пројеката (модерних идеологија) пропали, па „аутономно морално искуство" поприма контрадикторни карактер. Он се у друштвеној стварности огледа у увећаном јазу између прокламованих одлика аутономног морала, чему се тежи, и манипулативних односа, у које се појединци ношени самовољним жељама у реалности уплићу зарад користи и, кроз њу, прибављања жељеног дигнитета.

Морални критеријуми се тако све јасније показују као моралне фикције, али фикције које се остварују и отелотворавају, додуше, у другачијем изразу од жељеног. „Средишња карактеристика моралних фикција које јасно можемо да сагледамо када јукстапонирамо појам користи са појмом права може се сада уочити: оне нам, тобож, пружају објективан и безличан критеријум, али оне то не раде. И само због тога требало би да постоји јаз између њиховог тобожњег значења и употреба у које се

32 Макинтајер Аластер, *Траїање за врлином*, Плато, Београд, 2006, стр. 52.

33 Исто, стр. 95.

доводе... Појам права (мисли се на модерно право, прим А. Г.) је настао да би послужио једном скупу сврха као део изума аутономног моралног субјекта; појам користи је смишљен ради сасвим другог циља."[34] Описана „антиномија модерности" права и морала те потреба њихове реинтеграције имплицира, дакле, пре свега потребу за напуштањем досадашње модернистичке концепције затворене, потпуно аутономне а у ствари отуђене, сурогатне „људске природе". Она призива дуготрајни рад на стварању таквог права и морала наслоњеног на заједничке трансценденталне изворе као дубоке темеље „људске природе" (природно право), иначе доминантне у људској историји. У противном, коб расцепа и „изливи моралисма" који прете „креативном уништавању" правних форми и процедура попримиће још драстичније облике него што то чине „хуманитарне интервенције" и „људскоправашко крсташтво" данашњице.

ЛИТЕРАТУРА:

Brown Wendy, „Human Rights and the Politics of Fatalism", *South Atlantic Quarterly*, 453, 0 2004.

Дузинас Коста, *Људска права и империја: политичка филозофија космополитизма*, Службени гласник, Београд, 2009.

Kaldor, Mary, *New and Old Wars*, Cambridge, Polity Press, 2002.

Linklater Andrew, „Cosmopolitan citizenship", *Citizenship Studies* 2(1) 1998.

Marjanovic Marko, *Is Humanitarian War the Exception*?, Ludwig von Mises Instutute, 2011.

34 Исто. стр. 97.

Fine Robert, *Cosmopolitanism*, Routlege, London and New York, 2007.

Негри Антонио, Харт Мајкл, *Империја*, Игам, Београд, 2007.

Ranciere Jacques, „Who is Subject of Rights of Man?", *Ad Justice for All* (ed. Nalpur Ian, Cadavo Eduardo), *South Atlantic Quarterly*, 297, 2004.

Rauch William Rach, *Soveregnity and its Discontents*, Birkback Law Press, London, 2005.

Falk Richard, „The complexities of humanitarian intervention: A new world order challenge", *Michigan Journal of International Law*, 17(2), 1996.

Falk Richard, *On human governance: Towards a new global politics,* Cambridge: Polity Press, 1995.

Holzgrefe J.L., „The Humanitarian Intervention Debate", in Holzgrefe and Keohane, Cambridge University Press, 2003.

Chandler David, *Empire in Denial: the Politics of State Building*, Pluto press, London, 2006.

Chandler David, Herman Edward S., *From Kosovo to Kabul: Human Rights and International Intervention,* Pluto Press, 2002.

БУДУЋНОСТ ОЕБС-а

ОЕБС (Организација за европску безбедност и сарадњу) је највећа светска савремена безбедносна међувладина организација која има педесет и седам земаља чланица смештених на просторима Европе, Азије и Америке („од Ванкувера до Владивостока”), са пет стотина и педесет службеника у њеном седишту у Бечу и са још две хиљаде и три стотине службеника на терену. Савремене делатности ОЕБС-а тичу се широке лепезе питања – од оних везаних за превенцију конфликата, преко кризног менаџмента и постконфликтне обнове, контроле наоружања, све до промоције људских права, слободе штампе и надзора парламентарних изборних процеса.

Формирана током Хладног рата као својеврсни форум који је служио за смањење тензија између идеолошки конфронтираног Истока и Запада, ОЕБС представља типичан пример међународне организације чији су настанак и развој диктирале историјско-политичке прилике и интереси међународних актера. Мировне и безбедносне организације, дакако, никада нису биле политички неутралне, идејно самоникле и удаљене од интересних пројекција њених оснивача. Политички интереси су се увек налазили у позадини формулисаних и оствариваних мировних концепата. „Европски концерт”, који је настао 1815. године као мировни пројект, био је израз међународне равнотеже снага иза које

је стајала Велика Британија као својеврсни хегемон са својом *Pax Brittanicom* и владавином светским морима.[1] Универзалне мировне организације – Лига Народа и УН – такође су настале као пројекти који су одражавали равнотежу у међународним односима, тј. постојећи баланс снага. Њихов се институционални облик показивао онолико успешним колико је могао да усмерава и мири различите реалполитичке интересе у датим међународним приликама. Тако је и ОЕБС (испрва КЕБС) од „моста" који је служио за балансирање између хладноратовских такмаца, временом био трансформисан у регионалну безбедносну организацију. Ова организација је, поступно, развијала своје правне акте, дефинисала сопствене принципе и задатаке, изграђивала своје аранжмане и сложени инструментаријум за њихову реализацију који су једнако обухватали и њено аутономно институционално-административно уређење и операције на терену.[2] Временом, ОЕБС је израстао не само у највећу регионалну безбедносну организацију, већ и ону најзначајнију, чије је деловање уређено Поглављем VIII Повеље УН-а.

---

1 О политичким приликама у време настанка „Великог Концерта" видети Владимир Потемкин *Историја дипломатије*, том 1, Београд, 1945, као и Хенри Кисинџер, *Дипломатија*, том 1, Верзал Прес, 1999. За Лигу Народа видети Christopher Pollock, *The League of Nations,* The Lawbook Exchange Ltd, Clark, New Jersey, 2003, а за политичке околности настанка УН: Stanley Meisler, *UN: History*, Grove Press, New York, 2011.

2 О историјату развоја ОЕБС-а и његовом институционалном оквиру детаљније код: David J Galbreath, *The Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)*, Routledge, New York, 2007.

Политички контекст настанка и еволуције ОЕБС-а

Први предлози за стварање конференције која би се бавила питањима безбедности у Европи почели су се јављати још од педесетих година 20. века. Хладноратовска клима, међутим, спречавала је њихову реализацију све до почетка седамдесетих година, до разговора у Диполију из новембра 1972. године. Обе суперсиле, свака из своје интересне перспективе, тада су дошле до становишта како би им оваква конференција могла бити од користи. Земље Варшавског уговора желеле су правно санкционисање *status quo*-а, то јест очување свог утицаја на комунистичке режиме у источној Европи и даље унапређење процеса детанта. Поједине земље (попут Финске) су желеле да још више истакну своју политику блоковске неутралности. Чланице НАТО пакта тежиле су да, поред унапређења процеса детанта, створе услове за будуће промене у Источној Европи. Или, како каже Хенри Кисинџер: „Нама је било јасно да Совјетски Савез има своје, потпуно супротне, планове, али смо уочили да она (конференција, прим. А. Г.) Западу, на дужи рок, доноси корист (...) Америка је искористила свој утицај како би се питање граница свело на обавезу да се не мењају силом, што је практично принцип преузет од Повеље УН (...) Најзначајнија одредба 'Хелсиншког споразума' била је, како се испоставило, ткз. III 'корпа' – о људским правима. Она ће одиграти најзначајнију улогу у дезинтеграцији совјетске сателитске орбите и постаће Библија свим борцима за људска права у земљама чланицама Алијансе"[3]. Препоруке разговора у Диполију крајем 1972. године, издате у виду „Плаве књиге", поставиле су

3 Хенри Кисинџер, *Дипломатија*, том 2, Верзал Прес, Београд, 1999, стр. 674.

основе за конференцију познату као „Хелсиншки процес". Конференција се одвијала у три фазе: прве, која је трајала свега неколико дана у јулу 1973. колико је било потребно представницима 35 земаља да се усагласе око препорука из „Плаве књиге"; друге, главне радне фазе, која се одвијала између септембра 1973. и јула 1975. године у Женеви, а која је резултирала „Хелсиншким завршним актом" кога су потписале све учеснице преговора; и треће фазе, у виду одвијања конференције на основу потписаног договора која се, под председавањем кардинала Августина Казаролија, одиграла између 30. јула и 1. августа 1975. године у Хелсинкију.

Историјски значај КЕБС-а за отпочињање хладноратовског детанта (као што је истакнуто и у Завршном акту Хелсиншке конференције) између две тадашње суперсиле је неспоран. Споразум је укључивао и неутралне и несврстане државе, омогућавајући им да кроз рад конференције остварују дубље међусобне контакте и усклађују своје често противуречне интересе у тзв. „три корпе": у области безбедности, по питању привредне сарадње и поводом кретања људи и идеја. Основна улога КЕБС-а као форума за побољшавање међублоковских односа и имплементацију „Завршног акта" развијала се кроз читав низ састанака. Међу њима су били најзначајнији они у Београду (октобар 1977 – март 1978), Мадриду (новембар 1980 – септембар 1983) и Бечу (новембар 1986 – јануар 1989).

Урушавање Источног блока крајем осамдесетих година 20. века довело је до потпуне промене геополитичког амбијента (у виду нестанка „покретачког механизма") и преговарачке структуре које су од КЕБС-а изискивале стварање нове европске безбедносне архитектуре. „Паришка повеља за нову Европу", потписана

21. новембра 1990. године, започела је процес реформи и поступно довела је до претварања КЕБС-а у ОЕБС. Ово се одиграло на конференцији у Будимпешти 1. јануара 1995. године, када су конституисани органи и тела ОЕБС-а који и данас функционишу у оквиру датих надлежности: Парламентарна скупштина, Секретаријат (на челу са Генералним секретаром), Високи савет, Центар за превенцију конфликата, Канцеларија за слободне изборе (накнадно преименована у Канцеларију за демократске институције и људска права)... Успостављени су нови механизми за превенцију конфликата и кризни менаџмент. Створена је комплетна инфраструктура ОЕБС-а са отварањем његовог сталног Секретаријата у Прагу и Бечу. Зарад што успешнијег ношења са постојећим конфликтима, створене су још две нове институције: Високи представник (са циљем да се бави сукобима у које су умешане етничке мањине, а који су још увек у раном стадијуму) и Теренске мисије (*Field Missions*) које се баве конфликтним ситуацијама свих врста и у сваком њиховом стадијуму. „Основна идеја њиховог рада – као и ОЕБС-а као целине – јесте концепт 'свеобухватне безбедности', што значи да је безбедност недељива и да укључује војно-политички, економски и хумани аспект којим се треба позабавити на свестран, инклузивни и кооперативан начин. Овај безбедносни концепт, између осталих ствари, одсликава све три безбедносне димензије ОЕБС-а: војно-политичку димензију, економску димензију и хуману димензију која се бави људским правима и демократским слободама."[4] Теренске мисије су се јавиле из прагматичних потреба током процеса распада

4 Edwin Bakker, Hinke Pietersma, „The OSCE in Search of a Meaningful Reform Agenda", у: *The OSCE and the Netherlands as Chairman-in-Office*, Netherlands Helsinki Committee, Hague, 2003, стр. 1.

бивше Југославије и неопходности кризног менаџмента на просторима Балкана. Он је, касније, примењен и на другим просторима где ОЕБС има своју надлежност (Средња Азија, Кавказ). Накнадно је дошло и до проширивања активности у оквиру „дугорочних мисија" из домена безбедности на „неконфликтни менаџмент" – пре свега на онај везан за изградњу одрживих демократских институција.

Састанци у Лисабону 1996. (који је уродио декларацијом која је прокламовала универзалну и недељиву природу безбедности на простору „Старог континента") и Истанбулу 1999. године тежили су да унапреде постојеће тенденције и на релевантан начин се позабаве горућим кризним питањима.[5] Еволуција ОЕБС-а кроз проширивања и његових институционалних оквира и њиховог опсега делатности, временом је изнедрила неке од главних карактеристика по којима је ова међувладина безбедносна организација данас препознатљива у целом свету: отворено чланство, кооперативни приступ безбедности, политички обавезујући ангажмани, децентрализоване и небирократске структуре, активности „малог трошка", операционални фокус и капацитет за брзо реаговање, привилеговано партнерство са Уједињеним нацијама итд.[6]

---

5 Још тада је руски министар иностраних послова Игор Иванов изнео став о незадовољству државе коју представља, са закључком како се ОЕБС, од организације која би требало да представља колективну вољу целе Европе, претворила у оруђе Запада за „присилну демократизацију". Видети: Igor S. Ivanov, *The New Russian Diplomacy*, Nixon Center and Brookings Institution Press, Washington, D.C., 2002, стр. 97–98.

6 Детаљније у: Victor-Yves Ghébali, *The OSCE Between Crisis and Reform: Towards a New Lease on Life*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Policy Paper – №10, Geneva, 2005, стр. 1–2.

Упркос диверсификацији активности и надлежности појединих тела ОЕБС-а, као и његовом учешћу у бројним мировним и цивилним мисијама, ипак се мора закључити како ове промене, како је време показало, нису успеле да одговоре изазовима времена. Наиме, ни ОЕБС-у (као ни његовом претходнику КЕБС-у) није пошло за руком да буде кључни фактор у области безбедности и сарадње у Европи. Ту улогу је задржао НАТО. Преко Евроатланског партнерског савета (бивши NACC) са својим чланицама, као и сарадњом преко програма „Партнерство за мир", НАТО је са једне стране покрио простор свих чланица ОЕБС-а. Са друге стране, у оквиру стратешког концепта усвојеног у Риму још 1991. године, НАТО је, дуплирао и тиме „покрио" и већину надлежности ОЕБС-а (попут кризног менаџмента, могућности интервенисања ван простора својих чланица, ширења безбедносног концепта са војног на политичке, економске, социјалне и хуманитарне аспекте те превентивну дипломатију). На тај начин се НАТО током претходне две и по деценије успео наметнути као кључни фактор у свим безбедносним кризама, док је ОЕБС-у била остављена споредна улога за вршење једноставнијих задатака попут решавања међуетничких проблема, спровођења и надгледања избора итд. – и то само у оном обиму и смеру колико се то подударало са геостратешким интересима НАТО-а.

Описани развој догађаја био је у највећој мери последица геостратешког утицаја САД-а на простор Европе. Сједињене државе су Европу посматрале као западно полуострво великог евроазијског континента. Својом величином, ресурсима и бројем становништва оно представља својеврсно „Светско острво" које, потенцијално, може да угрози примат Англоамериканаца на светским морима и тржиштима. Као западни, најразуђенији део

евроазијског континента (тзв. „Римланда") који одваја континенталну унутрашњост од приступа морима, Европа је (уз Блиски исток, Индијски потконтинент и далекоисточне приобалне области) чинила део континенталног обода чија контрола, према Николасу Спајкману, представља кључ светске стратешке премоћи.[7] Преузимајући улогу одржавања глобалног геостратегијског балансера, САД су на простору Европе – уз одржавање капитализације своје стратешке позиције задобијене у светским ратовима и Хладном рату – истовремено наставиле да врше и њено геополитичко „спутавање" и преусмеравање у мери и у складу са сопственим интересним пројекцијама. Такође, САД су наставиле да спроводе и стратегију геополитичког спречавања континенталних интеграција (мимо Америке) између источног дела Европе и евроазијског „Хартленда", „срца континента", са једне стране, са његовим ободним, високоразвијеним, али ресурсно сиромашним, западним делом на другој страни.

Потребе за реформама ОЕБС-а и њени досадашњи предлози

Тек делом успешан у проширивању активности током задње деценије 20. века, али у исти мах и спутан стратешким интересима преостале суперсиле на просторима свог деловања, ОЕБС се од почетка новог века нашао пред бројним дилемама. Неке од њених истакнутих чланица од краја деведесетих почеле су да износе

7 Видети Небојша Вуковић, *Логика Империје*, Конрас, Београд, 2007. и Nicolas Spykmann, *Americas Strategy in World Politics*, Harcourt Brace, New York, 1942.

приговоре како је ОЕБС претворен у пуко оруђе за задовољавање западних геостратешких интереса, те да се он недовољно и непринципијелно бави својим изворним пољем делатности: регионалном безбедношћу. Ови приговори јавно су први пут изречени од стране руске делегације на састанку у Истанбулу 1999. године, да би били интензивирани након „наранџасте револуције" у Украјини 2004. (када је ОЕБС, под утицајем својих западних чланица, безрезервно подржао позиције тадашњег прозападног председника Виктора Јушченка), а посебно 2007. године у говору руског председника Владимира Путина на „Конференцији о безбедносној политици" у Минхену.[8]

И други бројни разлози за критику ОЕБС-а су све чешће почели да се спомињу: ширење обима његових активности временом је показало како ОЕБС не поседује довољно ни кадрова нити финансијских средстава за њихову реализацију. Поред операционалне флексибилности, ОЕБС често није био у стању да развије неопходни дубински приступ проблемима са којима је намеравао да се носи. ОЕБС, показало се, поседује сасвим скромни бирократски апарат (смештен пре свега у његовом Секретаријату) са врло малобројним сталним саставом. „Број ОЕБС-ових институција је још увек врло ограничен, а највећа и најзначајнија међу њима је 'Канцеларија за демократске институције и људска права'. ОЕБС-ови специјални представници и 'Теренске мисије'

8 Путин је том приликом оптужио поједине западне силе да желе да претворе ОЕБС у вулгарни инструмент својих интереса и да у том смислу, махом преко невладиних организација, преобликују њен бирократски апарат који тако све више губи везе са државама чланицама као својим оснивачима. Цео Путинов говор доступан је на: http://www.kommersant.com/p741749/r_527/Munich_Speech_Vladimir_Putin/ приступљено 06. 02. 2017.

имају велики степен слободе у свом деловању. Коначно, ОЕБС има председавајућег који се ротира на годишњем нивоу, на чијем месту се смењују министри спољних послова њених држава чланица. Он (или она) је одговоран за представљање и стратешко политичко вођење Организације."[9] Ту су, такође, и проблеми везани за унутрашње функционисање тела унутар ОЕБС-а, пре свега за процес доношења одлука, а за које је, према правним актима ове организације, неопходан консензус. Како је до консензуса некада изузетно тешко доћи, дешавају се и блокаде процеса одлучивања. Поред тога, јављају се и проблеми ниске стручности представника у Парламентарној скупштини ОЕБС-а, као и веома ограничени домети политичког дијалога и транспарентности унутар свих његових институција. „Многе бивше совјетске републике сматрају да су искључене из ових процеса. Посебно Руска Федерација се константно жалила на своју подређену улогу унутар организације и изражавала појачани отпор према ономе што је представљала као западну доминацију над ОЕБС-ом. Русија је исказивала своје незадовољство заједно са једним бројем других земаља чланица 'Заједнице независних држава' које су изашле са 'Московском декларацијом' (3. 07. 2004) и 'Апелом из Астане' (15. 09. 2004). Ове декларације су говориле не само о помањкању транспарентности при доношењу одлука, већ и о двоструким стандардима, те су критиковале начин на који се воде Теренске мисије. 'Источни блок' је, такође, указивао на приметан дисбаланс који се тиче три димензије безбедности: њихово опажање је

9 Edwin Bakker, Hinke Pietersma, „The OSCE in Search of a Meaningful Reform Agenda", у: *The OSCE and the Netherlands as Chairman-in-Office*, Netherlands Helsinki Committee, The Hague, 2003, стр. 2.

да је превише акцента било стављено на ’хуману димензију’, а да је премало учињено у ’економској димензији’. Коначно, ове земље критиковале су чињеницу да су теренске активности ОЕБС-а готово искључиво лоциране ’источно од Беча’.”[10]

Потези незадовољних чланица „источног блока” предвођених Русијом временом су отишли даље од декларација којима су исказивали незадовољство ситуацијом унутар ОЕБС-а. Ове земље су у више наврата биле принуђене да блокирају функционисање рада организације, ускраћујући своју сагласност на њен буџет. То је доводило до убрзаног затварања појединих „Теренских мисија”. Више пута је била употребљена и „снага вета” како би се зауставио Министарски савет ОЕБС-а да донесе коначне верзије декларација са којима су поједине чланице или групе њих исказивале дубоко неслагање. Поред оваквих активности, Русија и њој блиске источне државе почеле су да заговарају потребу за хитним и темељним реформама целокупног система ОЕБС-а. Предложене реформе тежиле су да претворе Секретаријат и друге главне институције ОЕБС-а у централизованије органе, са јачим и дефинисанијим надлежностима. Реформисана тела ОЕБС-а би и даље функционисала по принципу консензуса, чије би делатности биле преусмерене на најважније савремене безбедносне проблеме (трафикинг, тероризам, шверц оружја), а са мање „помодних” тема везаних за људска права. „Источни предлог” био је усмерен ка томе да се умањи потпуно недефинисана аутономност појединих институција у оквиру ОЕБС-а и њихово волунтаристичко наступање мимо ауторитета и институционалног консензуса унутар њених главних тела. На тај начин тела ОЕБС-а би постала контролисанија,

10 Исто.

дефинисанија у својим надлежностима, али, такође, и подложнија наличју консензуса – могућности стављања вета. Западне чланице ОЕБС-а оштро су се супротставиле овим предлозима Русије, сматрајући да је њихов прави циљ да се на тај начин изазове парализа институционалних напора ОЕБС-а у вези са демократизацијом постсовјетских земаља.

Иако нису наишли на широко одобравање, предлози Русије и њених истомишљеника подстакли су на размишљање о потреби суштинских реформи система ОЕБС-а међу већином њених чланица. Као вид покушаја ношења са овим питањем, „Панел еминентних стручних личности" је ангажован да направи преглед рада ОЕБС-а, као и да пружи препоруку потребних реформских мера у перспективи тридесетогодишњег јубилеја „Хелсиншког завршног акта" и десетогодишњице „Паришке повеље о Новој Европи". Формална одлука о формирању Панела донета је на Министарском савету ОЕБС-а који је одржан у децембру 2004. године у Софији, са циљем да овај Панел донесе извештај који ће дати „нови подстицај политичком дијалогу и пружити стратешку визију за Организацију у 21. веку. Било је предвиђено да Панел анализира ефективност Организације, њених тела и структуре и пружи процену предстојећих изазова"[11]. Панел је, дакле, превасходно био усмерен на анализу унутрашњег функционисања тела ОЕБС-а, а тек секундарно на анализу спољашњих безбедносних и демократских изазова. Чланови Панела били су изабрани на основу њиховог искуства и познавања функционисања ОЕБС-а, при чему је била у обзир узимана и равномерна заступљеност држава чланица. Ово тело је укључивало неколико бивших министара спољних послова држава чланица,

11 Исто, стр. 3.

као и неколико бивших Председавајућих ОЕБС-а и његових Генералних секретара. Било је ту мноштво познатих имена попут Ханса Ван Дер Брука, Николаја Атанасијевског, Ричарда Вилијамсона, Миомира Жужула итд.

„Објављен у јуну 2005. Извештај Панела (*Common Purpose: Towards a More Effective OSCE*) сматрао је да су проблеми са којим се суочавао ОЕБС у основи везани за три изазова. Ови изазови се тичу неједнаког темпа интеграције, то јест односа економског раста и демократског развоја на простору деловања ОЕБС-а, затим увећања ОЕБС-ових главних институционалних партнера, и коначно, нових безбедносних изазова повезаних са процесима глобализације. Панел је имплицитно усвојио позиције Русије истичући да ОЕБС треба да преузме 'конструктивну улогу спречавајући појављивање нових линија подела'."[12] Анализирајући позицију и улогу ОЕБС-а, извештај Панела предлагао је како ОЕБС треба да се усмери на она питања и на оне просторе где поседује компаративне предности – то јест да се окрене политичком дијалогу, раном упозорењу и превенцији конфликата, постконфликтној обнови, контроли наоружања и мера које побољшавају безбедност и међусобно поверење. Прихваћен је руски приговор да се у приоритетне активности уврсте горућа безбедносна питања везана за борбу против тероризма, за контролу граница, затим борба против трафикинга људи, шверца оружја и дроге, као и да се поспешује регионална економска сарадња, промовише толеранција и недискриминација, да се подржава слобода медија, изградња слободних институција и добро управљање. Задржана је свеобухватна,

12 Victor-Yves, Ghébali, „The OSCE Between Crisis and Reform: Towards a New Lease on Life", *Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF)*, Policy Paper – №10, Geneva, 2005, стр. 19.

тродимензионална перспектива безбедносног приступа која треба да настави са интегрисањем војно-политичке, економске и хумане димензије безбедности у јединствену и недељиву безбедност, и све то уз помоћ координисаних прагматичних активности ОЕБС-а. Кроз изражено дипломатски речник Панел се позабавио и комплексним питањима реформе структуре институција ОЕБС-а како би се побољшала њихова ефикасност. Изнети су предлози за промену идентитета, то јест профила самог ОЕБС--а, и поводом његовог консултативног нивоа и по питању самог процеса одлучивања унутар његових тела. Предлагана је и нова улога Председавајућег и Генералног секретара, затим измењено функционисање „Теренских операција", као и промена њихових капацитета. По овом последњем питању такође се изашло у сусрет ранијим примедбама Москве, па је препорука гласила да мандати дуготрајних „Теренских операција" у нормалним ситуацијама не би требали да буду одређени на период дужи од једне године, али да они могу и да буду продужени у зависности од специфичности задатака или резултата договора са државом домаћином. Предложено је да ОЕБС у разматрање узме питање развоја новог типа мисија које би се бавиле специфичним проблемима у појединим земљама и њиховим утицајем на шири регионални или подрегионални ниво. Предложена је јасна подела улога надлежности између Председавајућег ОЕБС-а и Генералног секретара, где је за овог другог сугерисана значајнија политичка улога, нарочито у случају ношења ОЕБС-а са великим безбедносним претњама на регионалном нивоу, као и поводом његовог преузимања водеће улоге у ОЕБС-овом операционалном учешћу при решавању конкретних кризних ситуација.

Велика већина представника присутних држава чланица ОЕБС-а са одобравањем је усвојила извештај овог Панела на састанку који је одржан у Бечу 12–13. септембра 2005. године. Русија и њени источни партнери могли су да буду умерено задовољни садржином извештаја, док су, на изненађење многих, САД изразиле резерве према неким од препорука у извештају Панела. „Све у свему, дискусија је открила нека заједничка становишта која се тичу побољшања процедуралних правила ОЕБСа, затим идеју о структури комитета који чине три стуба који се тичу три (безбедносне, прим А. Г.) димензије, идеју јачања улоге Генералног секретара (уз пређутну сагласност да главни политички ауторитет треба и надаље да остане у рукама Председавајућег ОЕБС-а), као и да се створи основа за нови тип 'тематских' 'Теренских мисија'. Подржан је приступ трансформације ОЕБС-а у пуноправну међународну организацију (...) Различити погледи били су исказани по питању степена аутономности институција ОЕБС-а (као и да ли они треба или не да буду прегруписани у Бечу), 'Теренских мисија' (дужина трајања, ширина и евалуација мандата, транспарентност њихових активности и извештавања, висина плате локалног штаба, именовање и финансирање руководиоца и заменика руководиоца мисија), питања везана за изборе, буџетско и ванбуџетско финансирање, професионализацију Секретаријата (максимална дужина службовања и систем замењивања), као и уобличавање измењене Повеље или Конвенције ОЕБС-а."[13]

13 Исто, стр. 20.

Руски предлог „Уговора о колективној безбедности"

Иако су препоруке из Извештаја Панела делимично изашле у сусрет примедбама Москве и препоручивале опсежну институционалну реформу, до темељног отпочињања реформи институционалног оквира, надлежности и практичног деловања ОЕБС-а у наредним годинама није дошло. Напротив, ОЕБС је наставио са праксом која је била устаљена током задњих година 20. века, управо на оне начине који су побудили критицизам Русије и других источних чланица ове организације. Суочена са сазнањем да је у ОЕБС-у све остало по старом, Русија је отпочела опсежне дипломатске активности у смислу отвореног залагања за целовиту рефому система европске безбедности изван и мимо структура ОЕБС-а.

Западни стручни кругови и њихова јавност сматрали су како је нови руски предлог преуређења европске безбедности у ствари био израз намера супротстављања ширењу НАТО-а на исток, као и вид новог позиционирања Русије у безбедносној архитектури Европе која је била нарушена унилатерализмом САД-а у виду постављања америчког противракетног штита на истоку Европе. Руски предлог је, свакако, био знатно обухватнији од тога. Русија је још од почетка 21. века предано радила на успостављању најширих облика међудржавне сарадње како би се на све могуће начине успоставила безбедносна равнотежа на старом континенту и то – на принципима на којима почива постојећи међународни систем и међународно право. У том смислу, Русија је развијала односе и са Саветом НАТО-а (као саветом држава чланица НАТО-а, а не НАТО-а као јединственог војнополитичког савеза), са свим институционалним

облицима „другог стуба политике ЕУ", па и ЕБОП (ESDP) у свим њеним сегментима. Пре свега, Русија је тежила да побољша своје односе и сарадњу са ОЕБС-ом како би нове реалности у међународним односима што пре добиле свој институционални облик на простору Европе и то унутар међународног права као главног оквира функционисања међународног система.

Унилатерализам САД-а представљао је грубу негацију договорених принципа опште и колективне безбедности, тако да је, услед промене безбедносне климе, Русија покренула иницијативу за нову безбедносну сарадњу у Европи. Руска иницијатива била је обнародована 5. јуна 2008. године у Берлину. Тада је тадашњи председник Русије Димитрије Медведев лансирао идеју о новом „Уговору о безбедности у Европи" чија је равнотежа била нарушена ширењем НАТО-а и покушајем постављања америчког противракетног штита на европском истоку. Тежећи облицима јединствене, кооперативне и недељиве безбедности (раније дефинисане „Завршним актом из Хелсинкија") Русија се при својој иницијативи није окренула само у правцу стварања „новог ОЕБС-а", већ је свој предлог видела и као начин преобликовања постојећих различитих форума, попут Савета Русија – НАТО, ЕУ – Русија, као и билатералних веза са другим европским државама. Предложени дијалог усмерен ка преобликовању укупне безбедносне архитектуре Европе био је заснован на од стране Русије пет понуђених принципа: поштовања међународног права, суверенитета, територијалног интегритета и политичке независности држава; недопустивости примене силе или претње примене силе и инсистирању на јединственом приступу при превенцији и мирном решавању конфликата; једнакој безбедности – „не безбедности једног на штету другог",

то јест недозвољавања радњи које поткопавају јединство заједничког безбедносног простора и неразвијања војног савеза који прете безбедности других страна уговорница; искључивању ексклузивног права на одржавање мира и стабилности у Европи; контроле наоружања, борбе против трговине дрогом и тероризма.

На основу ових принципа 29. новембра 2009. године у Атини руски председник Медведев изашао је са нацртом „Уговора о безбедности у Европи". Овај нацрт је садржавао предлог ефективних механизама сарадње који је требало да омогуће решења за изазове и претње у сфери безбедности. Кључна одредба се налазила у члану 2. нацрта у коме је предлагано *да државе неће предузети, учествовати или подржати акције или активности које значајније утичу на безбедност друге државе потписнице или држава потписница,* уз успостављање следећих механизама: 1) консултација држава потписница, 2) конференције држава потписница, 3) ванредних конференција.[14] Циљ предлога је, дакле, био јасан: знатно смањење унилатерализма држава, подвргавање активности постојећих војно-безбедносних савеза правним процедурама и установљење релативно мањег броја потребних ратификација држава за ступање овог уговора на снагу. У „новитете" које је нацрт уговора предлагао спадали су и обавезујући карактер одлука (конференције и ванредне конференције) и стављање у исту раван важности различитих међународних организација којима нацрт омогућава да постану једна од уговорних страна.

Већина европских држава су се изјасниле да је за њих ова иницијатива – мимо постојећих структура ОЕБС-а

14 Према Жарко Петровић, *Руска визија безбедности у Европи и Србија*, Isac Fond, hhtp/www.isaac-fund.org приступљено 07. 02. 2017.

– неприхватљива и одбациле могућност искључивања САД-а из безбедносне архитектуре Европе. Тај став је као званична позиција ЕУ био изнет у Бечу 18. фебруара 2009. године. Чланице ЕУ су таквим наступом тежиле да преусмере руску иницијативу унутар структура ОЕБС-а. Исто мишљење оне су поновиле током „Крфског процеса" крајем јуна 2009. године, као и током одржавања Министарског савета у Атини почетком децембра 2009. године. Заједничку позицију ЕУ изнело је шведско председништво: она је садржавала став о потреби формулисања стварних безбедносних претњи уз пет стратешки оријентисаних тема у које су спадале: 1) јачање превенције и решење конфликта; 2) јачање одговора на транснационалне претње; 3) проналажење начина за унапређење људских права, фундаменталних слобода, демократије и владавине права; 4) контрола наоружања и мера безбедности; 5) проналажење начина да се поправе недостаци у примени постојећих обавеза ОЕБС-а у свим њеним димензијама и активностима. Кључно је то да су, упркос руским упозорењима да ОЕБС касни са својим радом, чланице ЕУ остале при становишту да је ОЕБС једини природни форум за иницијативу о преобликовању савремене европске безбедносне архитектуре. Такође, истакнуто је да људска димензија безбедности (тј. људска права) не сме бити занемарена у овом процесу; да је безбедност у Европи неодвојива од превенције и решавања територијалних и етничких конфликата; да се целокупна дискусија мора третирати као додатак, а не алтернатива хелсиншким обавезама, као и да „Уговор о конвенционалним снагама у Европи" мора поново да буде ревитализован.

Савремене политичке кризе и будућност ОЕБС-а

Целокупни ток досадашњих разговора о реформама и будућности ОЕБС-а још није добио свој коначни израз, имајући у виду да би он требало да представља одраз савремених (гео)политичких договора у најширем смислу те речи. Постојеће уређење и делатности ОЕБС-а не представљају ни изблиза одраз садашњих прилика, нити одсликавају некакву резултанту утицаја реалних интереса заинтересованих држава чланица и других међународних субјеката. ОЕБС се са својим реформским предлозима налази тек у фази иницирања дугог процеса сопствене реконфигурације, при чему још увек постоје многобројне противуречности и недоречености. Два најважнија међународна политичка процеса која су увелико узела маха – процес израстања мултиполарног међународног система на место оног постхладноратовског, униполарног, и светска економска криза, чија дубина и дуготрајност сигнализира крај епохе економског неолиберализма на којој је почивао примат једине преостале суперсиле – још нису довела до темељне реконфигурације постојећих међудржавних организација.

Што се тиче могућих праваца будуће реформе ОЕБС-а, мноштво савремених политичких процеса проблематизују његову будућност: пре свих, то су последице проширења ЕУ и НАТО-а, криза саме ЕУ и еврозоне, умножавање проблема везаних за функционисање ОЕБС-а због досадашње неадекватне трансформације од конференције у стандардну међународну организацију итд.

Међутим, ови нови процеси (везани, пре свега, за мултиполаризам и последице светске кризе) још увек се нису у довољној мери одразили на постојећи глобални и регионални систем безбедности, нити су довели до

нове равнотеже снага која ће трагати за својим новим институционалним изразом. Напротив: унутрашње, од раније наслеђене детерминанте које успоравају дијалог представљају израз нараслих противуречности – од безбедносног наслеђа чланица ЕУ, тј. њихове блоковске улоге, степена несагласности о базичним интересима и вредностима и темпу интеграције, непостојања консензуса о садржају, сврси и методама даље политичке интеграције ЕУ, преко противуречности између усаглашавања геополитичке атлантистичке димензије безбедности са европским континенталним интересима, недовољних војно-безбедносних капацитета европских земаља мимо НАТО-а, па све до недовољне опорављености Русије и њених безбедносних капацитета, непостојања континенталних инфраструктура за интересно повезивање целе Европе које ће поступно приближити постојеће безбедносне перспективе и предлоге итд. Постојећи предлози, другим речима, представљају тек прве, опрезне покушаје институционализације савремених реалполитичких односа који су још увек тешко оптерећени наслеђеном неадекватношћу безбедносне архитектуре. Неадекватност безбедносне регулације је све уочљивија услед промене односа снага, премда са још увек недовољно израженим последицама. Са друге стране, подршка артикулацији процеса преображаја постојећих безбедносних организација је међу чланицама ЕУ декларативно широка, али оперативно и практично сужена и сведена на постојеће, у пракси поодавно неадекватне институционалне облике који су инхибирани противуречностима шире геополитичке природе о којима смо раније говорили.

Драстично нови моменат у еволуцији европског система безбедности представљају озбиљне политичке

кризе на простору савремене Евроазије. ОЕБС је још одавно уочио пораст безбедносних претњи различитих врста и размера: од домаћих претњи и проблема везаних за управљање, преко транснационалних претњи до спољашњих претњи.[15] Свакако, најважнија безбедносна претња у целом постхладноратовском раздобљу је она везана за украјинску кризу и тамошњи грађански рат који је отпочет 2014. године. Како се са украјинском кризом ОЕБС покушава носити у свом досадашњем, нереформисаном издању, али са новим моментима интересно-политичког позиционирања многих од њених држава чланица, овај ангажман представља и коначни тест о домету институционалних капацитета ОЕБС-а. Нимало чудно, многи квалификују „украјинску кризу" као „дефинишући тренутак за ОЕБС" од кога ће умногоме зависити његова будућност.

ОЕБС је једина међународна организација која спроводи мисију за мониторинг на простору ратом захваћене Украјине. „Одлука да се размести 'ОЕБС-ова специјална мисија за мониторинг у Украјини' је предузета током 21. и 22. марта 2014. године на врхунцу ширења кризе у Украјини (...) Све одлуке ОЕБС-а донесене су консензусом свих 57 држава чланица у Сталном савету (...) Упркос почетном оклевању, Русија се придружила овом консензусу и чак послала један број учесника у ову мисију. Ова одлука је омогућила долазак до 500 цивилних посматрача, од којих је 150 већ било на терену и распоредила их на многим конфликтним местима у источној

15 Drafting Group (Wolfgang Zellner (co-ordinator)), „Threat Perception in OSCE Area", OSCE Network of Think Tanks and Academic Institutions, http://osce-network.net/fileadmin/user_osce-network/documents/Threat_Perceptions_in_the_OSCE_Area.pdf, приступљено 28. 02. 2017.

Украјини (...) Циљ мисије је да се усредсреди на омогућавање дијалога на свим нивоима тако да се смање тензије и промовише нормализација ситуације. Она ће такође скупљати информације и извештавати о стварној ситуацији на терену..."[16]

Институционалне баријере и ограничене активности посматрача на терену, као и различити интереси који се преламају кроз тела ОЕБС-а и припаднике њених мисија, довели су до појачане критике рада ове огранизације. Тако су – након што су њихови посматрачи дозволили проруским индепендистима у Донбасу да користе обележена возила ОЕБС-а за транспорт – пристигле оптужбе да посматрачи не врше своју мисију, већ да су благонаклони према противницима владе у Кијеву. Западни медији су, потом, наставили да критикују ОЕБС због тога што његови посматрачи нису успели да успешно надзиру имплементацију примирја предвиђеног првим „Споразумом у Минску". Овај споразум је прописивао и формирање „тампон зоне" ширине 40 километара: према споразуму, свака од зараћених страна требало је да се повуче за 20 километара уназад, што су снаге Доњецка и Луганска наводно игнорисале. Крајем 2014. године један од посматрача ОЕБС-а је био рањен од стране владиних трупа у Кијеву док је вршио надгледање прекида ватре на положајима устаника из Донбаса. Остаје да се види какву ће улогу ОЕБС имати у коначном решавању украјинске кризе, нарочито у вези пуног спровођења другог споразума потписаног у Минску.

У којим правно-институционалним оквирима ће се током и након украјинске кризе развијати ОЕБС – остаје

16 Erwan Fouéré, „Ukraine and Security Disorder in Europe – A Defining Moment for the OSCE?", Centre for European Policy Studies, Brussels, 24. 04. 2014.

да се види у будућности. Раније предложене идеје о реформама ОЕБС-а, као и други ванинституционални предлози које је износила Москва, показали су се неадекватним за постизање дугорочно позитивног „безбедносног резултата". Очигледно, потребно је да временом дође до постизања подударности интереса између велике већине држава чланица ове организације, као и да се, у још израженијој мери, одигра и промена односа снага у свету. Уочени процеси који воде у овом правцу тек су почели да узимају маха, тако да ће и нова безбедност Европе, унутар или мимо ОЕБС-а, пре или касније настати као њихова неминовна последица.

ЛИТЕРАТУРА

Bakker Edwin, Pietersma Hinke, „The OSCE in Search of a Meaningful Reform Agenda", у: *The OSCE and the Netherlands as Chairman-in-Office*, Netherlands Helsinki Committee, Hague, 2003.

Вуковић Небојша, *Логика Империје*, Конрас, Београд, 2007.

Galbreath David J. *The Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)*, Routledge New York, 2007.

Ghébali Victor-Yves, *The OSCE Between Crisis and Reform: Towards a New Lease on Life*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Policy Paper – №10, Geneva, 2005.

Drafting Group (Wolfgang Zellner (co-ordinator)), „Threat Perception in OSCE Area", OSCE Network of Think Tanks and Academic Institutions, http://osce-network.net/fileadmin/user_osce-network/documents/Threat_Perceptions_in_the_OSCE_Area.pdf.

Ivanov, Igor S., *The New Russian Diplomacy*, Nixon Center and Brookings Institution Press, Washington, D.C., 2002.

Кисинџер Хенри, *Дипломатија*, том 2, Верзал Прес, Београд, 1999.

Meisler Stanley, *UN: History*, Grove Press, New York, 2011.

Pollock Christopher, *The League of Nations,* The Lawbook Exchange Ltd, Clark, New Yersey, 2003.

Потемкин Владимир, *Историја дипломатије*, том 1, Београд, 1945.

Spykmann Nicolas, *Americas Strategy in World Politics*, Harcourt Brace, New York, 1942.

Fouéré Erwan, „Ukraine and Security Disorder in Europe – A Defining Moment for the OSCE?", Centre for European Policy Studies, Brussels, 24. 04. 2014.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327(4)"19/20"
321.7:32(4)"19/20"
351.861(497.11)"20"
351.861(4)"20"

ГАЈИЋ, Александар, 1973-
"Демократије не ратују?" : и други огледи / Александар Гајић. - Београд : Институт за европске студије, 2021 (Београд : Зухра). - 215 стр. : табеле ; 21 cm

Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз свако поглавље.

ISBN 978-86-82057-80-2

а) Међународниодноси -- Европа -- 20в-21в б) Демократија -- Политички аспект в) Безбедносни систем -- Србија -- 21в г) Безбедносни систем -- Европа -- 21в

COBISS.SR-ID 37135369